

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Γνωστοποίηση Πνευματικής Ιδιοκτησίας

Ο αφιερωματικός τόμος περιέχει φωτογραφίες εκθεμάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου καθώς και αρχαιολογικών χώρων και μνημείων που υπάγονται στην ΚΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα (copyright) επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών.

ΝΩΤΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ

ΤΟ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος του Υφυπουργού Πολιτισμού
(9)

Πρόλογος της Μαριάννας Ι. Λάτση
(11)

Πρόλογος της Διευθύντριας του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου
(13)

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η
(15)

Ο Ι Α Π Α Ρ Χ Ε Σ Τ Η Σ Κ Ρ Η Τ Ι Κ Η Σ Π Ρ Ο Ϊ Σ Τ Ο Ρ Ι Α Σ
Νεολιθική Εποχή — 7η-4η χιλιετία π.Χ.
(25)

Η Δ Υ Ν Α Μ Ι Κ Η Γ Ε Ν Ε Σ Η Τ Ο Υ Μ Ι Ν Ω Ι Κ Ο Υ Κ Ο Σ Μ Ο Υ
Πρώιμη Εποχή του Χαλκού - Προανακτορική περίοδος — 3η χιλιετία π.Χ.
(33)

Οικισμοί - Ιερά - Νεκροταφεία (34) *Η άνθηση της πρώιμης μινωικής τέχνης* (40)
Εμπόριο - Εξωτερικές επαφές (74)

Ο Θ Α Υ Μ Α Σ Τ Ο Σ Μ Ι Ν Ω Ι Κ Ο Σ Κ Ο Σ Μ Ο Σ
Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού — 2η χιλιετία π.Χ.
ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ-ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ-ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
(77)

Τα Ανάκτορα, οι Επαύλεις, οι Οικισμοί (78) *Το Ανάκτορο της Κνωσού* (81) *Το Ανάκτορο της Φαιστού. Το Ανάκτορο των Μαλίων. Το Ανάκτορο της Ζάκρου* (84) *Το Ανάκτορο του Γαλατά. Η «Βασιλική Έπαυλη» της Αγίας Τριάδας. Το ανακτορικό κτήριο των Αρχανών* (85) *Κοινωνική δομή - Καθημερινή ζωή* (87) *Θρησκεία και Λατρεία* (90) *Λατρευτικά και τελετουργικά σκεύη* (151) *Τάφοι και Ταφικά Έθιμα* (167) *Σαρκοφάγοι, νεκρικές κλίνες και φορεία* (169) *Η λατρεία των νεκρών* (171) *Συμπόσια - Εορτές - Μουσική - Χορός* (182) *Αθλήματα και Αθλοπαιδιές* (191) *Τα Όπλα, ο Πόλεμος και η «Μινωική Ειρήνη»* (199) *Οι Μινωίτες στο Αιγαίο, την Αίγυπτο και την Ανατολή. Μινωική Θαλασσοκρατία* (209) *Γραφή* (213) *Κεραμική* (221) *Οι τέχνες: τοιχογραφία* (297) *ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΤΕΧΝΙΑ* (309) *ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ* (329) *ΣΦΡΑΓΙΔΟΛΑΦΙΑ* (339) *ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ - ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΣΚΕΥΗ* (346) *ΛΙΘΟΤΕΧΝΙΑ* (350)

Η Κ Ρ Η Τ Η Σ Τ Ο Υ Σ Ε Λ Λ Η Ν Ι Κ Ο Υ Σ Κ Α Ι Ρ Ω Μ Α Ϊ Κ Ο Υ Σ Χ Ρ Ο Ν Ο Υ Σ
1η χιλιετία π.Χ. - 4ος αι. μ.Χ.
(357)

Από τους Δωριείς στους Ρωμαίους: Ιστορική εξέλιξη, πολιτειακή και κοινωνική δομή (357) *Πόλεις - Νεκροταφεία* (361) *Θρησκεία - Ιερά, Ναοί* (362) *Η κεραμική* (363) *Οι τέχνες: ΕΙΔΩΛΟΠΛΑΣΤΙΚΗ* (372) *ΓΑΥΠΤΙΚΗ* (381) *ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΤΕΧΝΙΑ-ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ* (391) *ΟΠΛΟΥΡΓΙΑ-ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ* (396) *Νομισματοκοπία* (402) *Γραφή - Επιγραφές* (403)

Η Μ Ι Ν Ω Ι Κ Η Κ Ρ Η Τ Η Σ Τ Η Ν Ε Λ Λ Η Ν Ι Κ Η Μ Υ Θ Ο Λ Ο Γ Ι Α
(405)

Ε Π Ι Λ Ο Γ Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α Σ
(408)

ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗ χαιρετίζω την έκδοση του Ιδρύματος Ι. Σ. Λάτση και της Τράπεζας MEFG Eurobank Ergasias για το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, από τα σημαντικότερα μουσεία της χώρας και το πρώτο σε επισκεψιμότητα.

Το μεγαλύτερο Μουσείο της Κρήτης στεγάζει και προβάλλει τα υλικά κατάλοιπα της σπουδαίας πολιτιστικής κληρονομιάς της μεγαλονήσου στην πορεία επτά χιλιετιών, από τη Νεολιθική έως και τη Ρωμαϊκή εποχή. Η μοναδικότητά του έγκειται ασφαλώς στην περίφημη, πλούσια μινωική συλλογή, με εξαιρετα έργα του λαμπρού μινωικού πολιτισμού, ο οποίος άνθησε στην Κρήτη κατά την τρίτη και δεύτερη χιλιετία π.Χ. Οι συλλογές ελληνικών και ρωμαϊκών χρόνων, με σπουδαιότατα επίσης εκθέματα, συνθέτουν την εικόνα της μακραίωνης, συχνά πρωτοποριακής, πολιτισμικής συνεισφοράς της Κρήτης ως ζωτικού τμήματος του ελληνικού κόσμου.

Η παρούσα έκδοση, επιστημονικά και αισθητικά άρτια, απευθύνεται στο ευρύ κοινό προβάλλοντας παραστατικά τη σημασία και την ιδιαιτερότητα του μινωικού κόσμου: την ποικιλία και πολυμορφία, την πολυχρωμία, την έξοχη τέχνη, τη λατρεία της φύσης, τη χαρά της ζωής, τις σύνθετες κοινωνικές και πολιτικές δομές, την απήχησή του στο Αιγαίο και την Ανατολή. Παρουσιάζει επίσης την ανάδυση του ελληνικού κόσμου και την εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού στην Κρήτη, ο οποίος αναπτύχθηκε δυναμικά, συνεχίζοντας την παλαιά ένδοξη μινωική παράδοση.

Το Μουσείο Ηρακλείου βρίσκεται ήδη σε φάση κτηριακής ανακαίνισης και επέκτασης. Άμεσο επόμενο στόχο και μέλημα του Υπουργείου Πολιτισμού αποτελεί η υλοποίηση μιας σύγχρονης επανέκθεσης, αντάξιας του σπουδαίου πολιτισμικού αποθέματος του Μουσείου.

Συγχαρητήρια απευθύνονται σε όλους τους συντελεστές του παρόντος ιδιαίτερα ποιοτικού εκδοτικού εγχειρήματος για τη σημαντική αυτή προσφορά που προβάλλει εξαιρετικά τον αρχαιολογικό πλούτο της Κρήτης.

ΠΕΤΡΟΣ ΤΑΤΟΥΛΗΣ
Υφυπουργός Πολιτισμού

ΣΤΗ ΜΑΚΡΑΙΩΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ του αρχαίου πολιτισμού της Ελλάδας, η Κρήτη αποτελεί το πρώτο λαμπρό κεφάλαιό της. Σε αυτό το σταυροδρόμι της Μεσογείου, εκεί που ενώνονται και χωρίζουν τρεις ήπειροι, συντελέστηκε ένα μοναδικό πολιτισμικό έργο, που εξαπλώθηκε με απίστευτη δύναμη και λάμψη, αντανakλώντας τη θαυμαστή κοινωνική συγκρότηση, τις θρησκευτικές δομές και την πρωτοπόρα οικονομική ανάπτυξη του νησιού.

Η γη που ενέπνευσε τη δημιουργική φαντασία των μυθοπλαστών και τροφοδότησε την ελληνική μυθολογία με μερικούς από τους γοητευτικότερους αρχαίους μύθους, είναι η ίδια γη που στοργικά διαφύλαξε στα σπλάχνα της για χιλιετίες τον अपαραμίλλο μινωικό πολιτισμό, ο οποίος, με πυρήνια τα εκπληκτικά αρχιτεκτονήματα, εμπλούτισε τον παγκόσμιο πολιτισμό με σημαντικά έργα κεραμικής, λιθοτεχνίας, μικρογλυπτικής, χρυσοχοΐας και τοιχογραφίας.

Χιλιάδες από τα αριστουργήματα του μινωικού πολιτισμού, όλος αυτός ο μόχθος και η προκοπή των Κρητών τεχνιτών, στεγάζονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Φέτος, το Ίδρυμα Ι.Σ. Λάτση και η EFG Eurobank Ergasias επέλεξαν να παρουσιάσουν τον πολυποίκιλο και πολύχρωμο μινωικό κόσμο αλλά και το σημαντικότερο πολιτιστικό απόθεμα των μεταγενέστερων ελληνικών και ρωμαϊκών χρόνων που διαθέτει το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, εντάσσοντας την παρούσα έκδοση στη σειρά των τίτλων μουσειολογικής θεματολογίας που χρηματοδοτούν.

Είναι χρέος μας να μνημονεύσουμε όλους τους επιφανείς αρχαιολόγους που έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία του Μουσείου Ηρακλείου και το υπηρέτησαν κατά περιόδους. Θερμές ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνηση αυτού του τόμου και ιδιαίτερος στη Διευθύντρια του Μουσείου, αρχαιολόγο κυρία Νώτα Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, που με τα εισαγωγικά της κείμενα και τον υπομνηματισμό των εικόνων συνοδεύει νοητά τον αναγνώστη στο ταξίδι του στο βάθος των αιώνων.

ΜΑΡΙΑΝΝΑ Ι. ΛΑΤΣΗ

Το «Τρικλιόνιο Ιερό»: τμήμα μικρογραφικής τοιχογραφίας με απεικόνιση κιονοστοιχίας από πρόσοψη κτίσματος, ιερού ασφαλώς, όπως υποδηλώνουν τα λατρευτικά σύμβολα, διπλοί πελέκεις και «κέρατα καθοσιώσεως», πάνω και ανάμεσα στους κίονες. Ανάκτορο Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Η ΚΡΗΤΗ, η μεγαλόνησος στο κέντρο της Μεσογείου, διαθέτει ένα ξεχωριστό γεωγραφικό πλεονέκτημα που υπήρξε καθοριστικό για τη διαμόρφωση της ιδιαίτερης πολιτισμικής της εξέλιξης. Ως κόμβος των θαλάσσιων δρόμων, μέσω των οποίων διακινούνταν από το Αιγαίο, τη Μεσόγειο και την Ανατολή όχι μόνο υλικά αγαθά και έργα καλλιτεχνικής δημιουργίας αλλά επίσης και νέες ιδέες, πληροφορίες και καινοτομίες, η Κρήτη δέχτηκε και αξιοποίησε ισχυρά πολιτιστικά ερεθίσματα. Απ' την άλλη πλευρά η έκτασή της επιτρέπει την παραγωγική αυτόρκεια και η γεωγραφική της αυτοτέλεια ευνοεί την ανάπτυξη τοπικής, αυτόνομης πολιτισμικής έκφρασης.

Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν κατά την τρίτη και δεύτερη χιλιετία π.Χ. στη γένεση και την άνθηση του λαμπρού μινωικού πολιτισμού με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και τις ποικίλες, σύνθετες και πολύμορφες εκφάνσεις του. Η προηγμένη αρχιτεκτονική και τεχνολογία, η τέχνη υψηλής καλλιτεχνικής έμπνευσης που εκδηλώνεται σ' όλους τους τομείς, με πρωτοτυπία και ρυθμολογική ανανέωση, με διακοσμητικότητα, πολυχρωμία και τεχνική αρτιότητα, οι πολυεπίπεδες κοινωνικές δομές που καθορίστηκαν από την ανάπτυξη του ανακτορικού συστήματος, η θρησκευτική ιδεολογία που εκφράζεται ως λατρεία της φύσης, η στιβαρή διοικητική-κρατική οργάνωση στην οποία στηρίχθηκε το εμπόριο και η εξάπλωση στις θάλασσες, δηλαδή η λεγόμενη «Μινωική Θαλασσοκρατία», συνθέτουν τον θαυμαστό μινωικό κόσμο, το πρώτο «μέγα της θάλασσης κράτος» στο Αιγαίο. Το ένδοξο μινωικό παρελθόν της Κρήτης, που ανακλάται στους πολύσημους μύθους της ελληνικής μυθολογίας, αποτέλεσε, σε συνδυασμό με τις ιστορικές συγκυρίες, το γόνιμο έδαφος όπου άνθησε μετέπειτα στο νησί ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός με διαφορετικό δομικό χαρακτήρα αλλά και πάλι με πρωτοπόρα δημιουργικότητα.

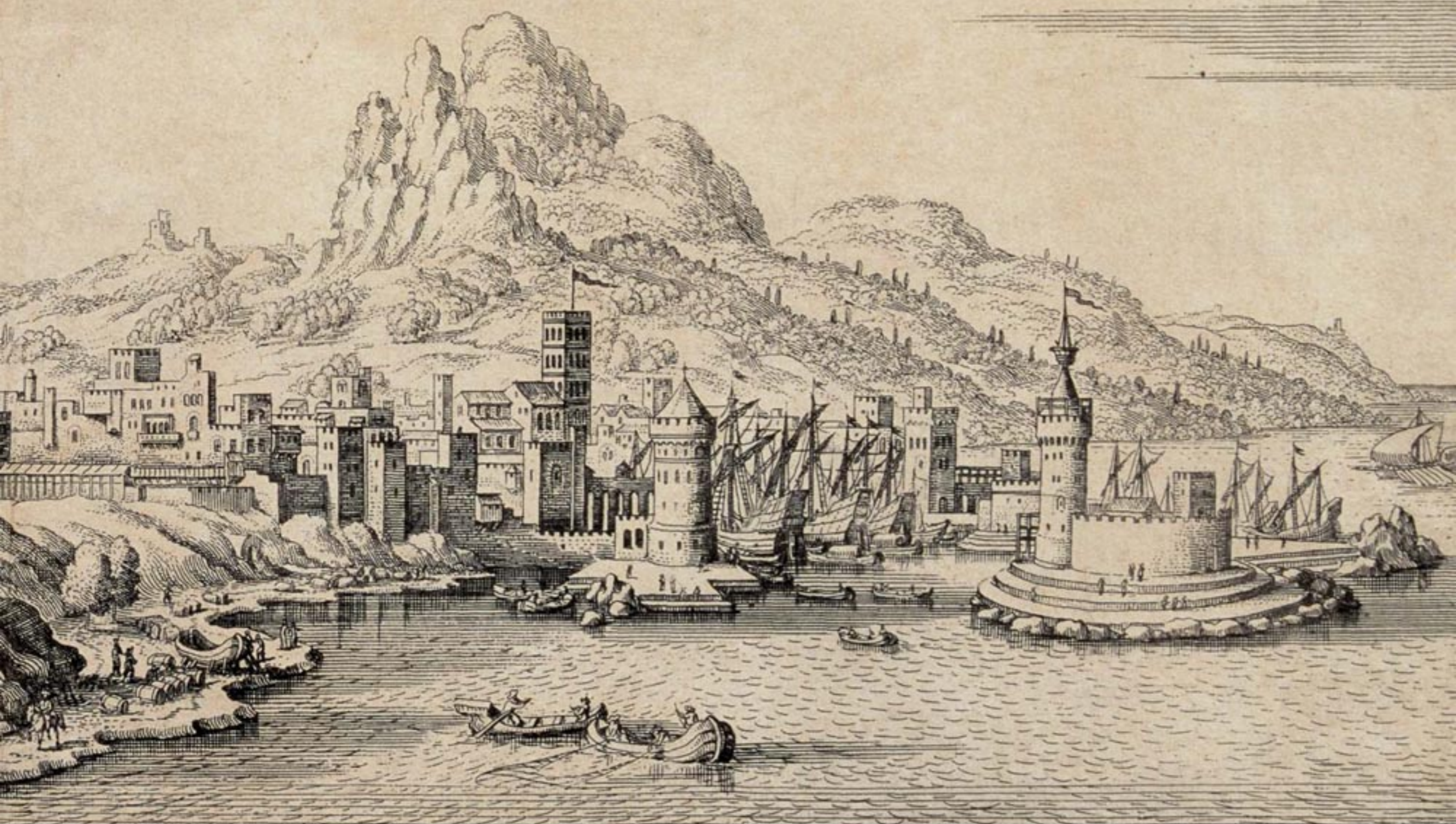
Κορυφαία εκθέματα που περιλαμβάνει η μοναδική μινωική συλλογή καθώς και σημαντικότερα έργα από την ελληνική συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου παρουσιάζονται εδώ, κατ' επιλογή, με συνοδευτικά ενημερωτικά κείμενα, που εισάγουν στις επιμέρους ενότητες, χρονολογικές, ιστορικές και θεματικές. Η πολυτελής παρούσα έκδοση, που ανάλογή της δεν έχει επιχειρηθεί για το Μουσείο Ηρακλείου, υλοποιήθηκε χάρη στη γενναιοδωρη προσφορά του Ιδρύματος Ι. Σ. Λάτση και της EFG Eurobank Ergasias που με σειρά εκδόσεων τις οποίες χρηματοδοτούν, προβάλλουν ευρύτατα σημαντικά ελληνικά μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνονται στην κυρία Μαριάννα Λάτση, στο προσωπικό ενδιαφέρον της οποίας για προώθηση ποιοτικών πολιτιστικών δράσεων οφείλεται η επιλογή εκδοτικού αφιερώματος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Τον Ευάγγελο Χρόνη, Γενικό Διευθυντή του Ομίλου Ι. Σ. Λάτση, ευχαριστώ θερμά για την πρόταση συγγραφής και για το ενεργό ενδιαφέρον και τη συμπαράστασή του σ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτού του τόμου. Η αρτιότητα της εκδοτικής επιμέλειας οφείλεται στην υψηλή επαγγελματική επάρκεια, την εμπειρία και τη συνεχή φροντίδα της Ειρήνης Λούβρου. Η ιδιαίτερα καλαίσθητη, δημιουργική παρουσίαση οφείλεται στον Δημήτρη Καλοκύρη, η καλλιτεχνική φωτογράφιση στον Γιάννη Πατρικιάνο, η επιμελημένη επεξεργασία των εικόνων στο εργαστήριο του Δ. Πλέσσα και η άρτια εκτύπωση στον Δ. Καδιανάκη.

Ευχαριστώ θερμά το προσωπικό του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, αρχαιολόγους, συντηρητές αρχαιοτήτων και αρχαιοφύλακες που εργάστηκαν για την προετοιμασία της έκδοσης, και ιδιαίτερα τον αρχαιολόγο Δρα Γιώργο Ρεθεμιωτάκη για τη συμπαράστασή του σ' όλα τα στάδια της εκπόνησης του έργου και τον αρχιτεχνίτη συντηρητή του Μουσείου Παν. Σιναδινάκη για την ακάματη συνδρομή του. Η παρούσα έκδοση απευθύνεται στο ευρύ κοινό με την προσδοκία να ελκύσει τον αναγνώστη στον γοητευτικό κόσμο της κρητικής αρχαιολογίας.

Απεικόνιση του Χάνδακα σε σχέδιο του πλοιάρχου J. Spratt (1852) βασισμένο σε παλαιότερα των E. Rewich (1486), Braun και Hogenberg (1598), J. Peeters (1669) και άλλων. Δεσπόζει ο επιβλητικός ενετικός ναός του Αγίου Φραγκίσκου, στην περίοπτη θέση όπου αργότερα κτίστηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (Αρχείο Μουσείου Ηρακλείου).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, από τα σημαντικότερα μουσεία της Ελλάδας και πρώτο σε επισκεψιμότητα επί σειρά ετών, στεγάζει και παρουσιάζει τους αρχαιολογικούς θησαυρούς της Κρήτης, κυρίως της κεντρικής και ανατολικής, που χρονολογούνται από τη Νεολιθική εποχή μέχρι και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, με κύριο εκθεσιακό κορμό τα περίφημα έργα του μινωικού πολιτισμού.

Οι συλλογές του Μουσείου άρχισαν να συγκροτούνται στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν η Κρήτη βρισκόταν ακόμα υπό οθωμανική κατοχή. Το 1878, σε εποχή προσωρινής ειρήνευσης μετά από εξεγέρσεις του κρητικού λαού, όταν χορηγήθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση κάποιες ελευθερίες και αναγνωρίστηκε η Κρήτη σαν προνομιούχος και αυτόνομη επαρχία του οθωμανικού κράτους, ιδρύθηκε από μία ομάδα εξεχόντων Ηρακλειωτών ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ηρακλείου με σκοπό την ίδρυση σχολείων και την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας στο νησί.

Η παλαιά έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου.

Το 1883 ο Σύλλογος με τον νέο του πρόεδρο, τον φιλάρχαιο ιατρό Ιωσήφ Χατζηδάκι, διεύρυνε τη δραστηριότητά του και αφού εξασφάλισε ειδικό σουλτανικό ιραδέ και αναγνωρίστηκε ως οιοονεί επίσημη αρχαιολογική αρχή, επιδόθηκε στην περισυλλογή των κρητικών αρχαιοτήτων με στόχο την ίδρυση Κρητικού Μουσείου. Στα αρχαία που συγκέντρωνε ο Σύλλογος προστέθηκαν και τοπικές ιδιωτικές συλλογές που δωρήθηκαν από τους κατόχους τους. Το σημαντικό αρχαιολογικό υλικό στεγάστηκε αρχικά σε δύο δωμάτια στην αυλή του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Μηνά και έτσι διασώθηκε, χάρη και στις ενέργειες του Ι. Χατζηδάκι, κατά τις ταραχές της επανάστασης του 1896. Το 1899 οι αγώνες του κρητικού λαού για ελευθερία δικαιώθηκαν και αναγνωρίστηκε η αυτονομία της Κρήτης υπό την εποπτεία των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων. Το Κρητικό Μουσείο παραχωρήθηκε από το Σύλλογο στην Κρητική Πολιτεία, ψηφίστηκε αμέσως ο αρχαιολογικός νόμος και ορίστηκαν δύο αρχαιολογικές περιφέρειες με εφόρους τον Ι. Χατζηδάκι και τον Στ. Ξανθουδίδη. Από το 1900, με την ανακήρυξη της αυτονομίας της Κρήτης, τα σημαντικά αποκτήματα του Μουσείου στεγάστηκαν σε τμήμα του κτηρίου των στρατώνων, όπου σήμερα η Νομαρχία Ηρακλείου. Συγχρόνως, είχε αρχίσει η έντονη ανασκαφική δραστηριότητα και από τους δύο εφόρους και από ξένους επιστήμονες και αρχαιολογικές Σχολές που εκδήλωναν ζωηρό ενδιαφέρον για τις κρητικές αρχαιότητες. Τα λαμπρά ευρήματα που συνεχώς πληθύνονταν, απαιτούσαν την ανέγερση ειδικού κτηρίου για τη στέγασή τους. Έτσι, από το 1904 έως το 1907 οικοδομήθηκε μία ενιαία μουσειακή αίθουσα και ένα έτος αργότερα ο οπισθόδομος.

Σύμφωνα με το γενικό σχέδιο, κλασικιστικού ρυθμού, του Π. Καββαδία και του διάσημου αρχιτέκτονα-αρχαιολόγου Doerpfeld προστέθηκε το 1912 η δυτική πτέρυγα και η κλασικότερη όψη. Εντούτοις το κτήριο αυτό και από πλευράς χώρου και από άποψη λειτουργικότητας και ποιότητας κατασκευής ήταν εξαρχής εντελώς ανεπαρκές για να στεγάσει με ασφάλεια και να αναδείξει το μοναδικό αρχαιολογικό απόθεμα του Μουσείου που συνεχώς αυξανόταν με τα σπουδαία ευρήματα των ανασκαφών. Αμέσως μετά την οικοδόμησή του και εντονότερα από το 1913-14, όταν η Κρήτη ενώθηκε με την Ελλάδα, τέθηκε το αίτημα για την ανέγερση κατάλληλου, σύγχρονου Μουσείου. Μετά τη συνταξιοδότηση του Ι. Χατζηδάκι το 1923 και τον πρόωρο θάνατο του Στ. Ξανθουδίδη το 1928 το θέμα κίνησε ο επόμενος δραστήριος έφορος Σπ. Μαρινάτος, ενώ πια το κτήριο είχε υποστεί πρόσθετες σοβαρές καταπονήσεις από αλληπάλληλους σεισμούς. Το νέο κτήριο, στο οποίο και σήμερα στεγάζεται το Μουσείο, άρχισε να οικοδομείται το 1934 και σχεδόν αποπερατώθηκε από το 1937 μέχρι την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου. Ανεγέρθηκε στην ίδια περίοπτη θέση όπου και το προηγούμενο, που κατεδαφίστηκε, σε κεντρικό σημείο της πόλης του Ηρακλείου, στην εσωτερική πλευρά του ανατολικού ενετικού τείχους όπου βρίσκονταν τα ερείπια του ονομαστού ενετικού ναού του Αγ. Φραγκίσκου. Το αντισεισμικό κτήριο, συνολικού εμβαδού 8.800 τ.μ. σε σχέδια του αρχιτέκτονα Πάτροκλου Καραντινού (1903-1976), που εκπονήθηκαν το 1933, είναι από τα σημαντικότερα δείγματα του μοντέρνου αρχιτεκτονικού κινήματος στην Ελλάδα της εποχής του μεσοπολέμου. Αποτελεί πρωτοποριακό αρχιτεκτόνημα από άποψη τόσο μορφολογίας όσο και λειτουργικότητας, με καινοφανείς για την εποχή εφαρμογές σε διεθνές επίπεδο, όπως π.χ. το ειδικό σύστημα φωτισμού με φωταγωγούς. Θεωρείται από τα σημαντικότερα έργα της «νέας αρχιτεκτονικής» σε διεθνές επίπεδο και είναι χαρακτηριστικό ότι σε μια σημαντική ανθολόγηση της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου αξιολογείται μεταξύ των οκτώ πιο αντιπροσωπευτικών ευρωπαϊκών «κτηρίων εκθέσεων και αναψυχής», ανάμεσα σε Μουσεία της Ιταλίας, της Φινλανδίας, της Ισπανίας και της Αυστρίας. Αν και δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό και παρότι η μελέτη του 1933 δεν εφαρμόστηκε πλήρως, το κτήριο του Μουσείου Ηρακλείου αποτελεί κορυφαίο δείγμα της ελληνικής αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για άλλα σημαντικά έργα σπουδαίων αρχιτεκτόνων, όπως η Εθνική Πινακοθήκη της Αθήνας, το Μουσείο Ιωαννίνων κ.ά.

Η επανέκθεση των αρχαίων άρχισε το 1951 με τη φροντίδα του τότε εφόρου Ν. Πλάτωνα και παράλληλα κτίστηκαν νέες αποθήκες. Το 1952 είχε ήδη πραγματοποιηθεί η βασική εκθεσιακή παρουσίαση. Το 1964 ο επόμενος έφορος Στ. Αλεξίου επιμελήθηκε τη νέα πτέρυγα με τέσσερις ακόμη αίθουσες. Το Μουσείο σήμερα συγκροτείται από είκοσι αίθουσες επισκέψιμες για το κοινό, από την Επιστημονική Συλλογή για τους ειδικούς μελετητές, με σημαντικά επίσης ευρήματα, καθώς και από τις αποθήκες και τα εργαστήρια συντήρησης. Στο ισόγειο παρουσιάζονται εκθέματα των νεολιθικών, των μινωικών, των γεωμετρικών-αρχαϊκών χρόνων και τα γλυπτά των ελληνικών-ρωμαϊκών χρόνων. Στον όροφο παρουσιάζονται οι μινωικές τοιχογραφίες και από το 2002 η έκθεση για το «Δακτυλίδι του Μίνωα» και τα μινωικά χρυσά δακτυλίδια. Τα αρχαϊκά, ελληνιστικά και ρωμαϊκά μικροαντικείμενα και η Συλλογή Γιαμαλάκη που παλιότερα εκτίθενταν σε δύο αίθουσες του ορόφου έχουν αποσυρθεί μετά την οργάνωση περιοδικών εκθέσεων.

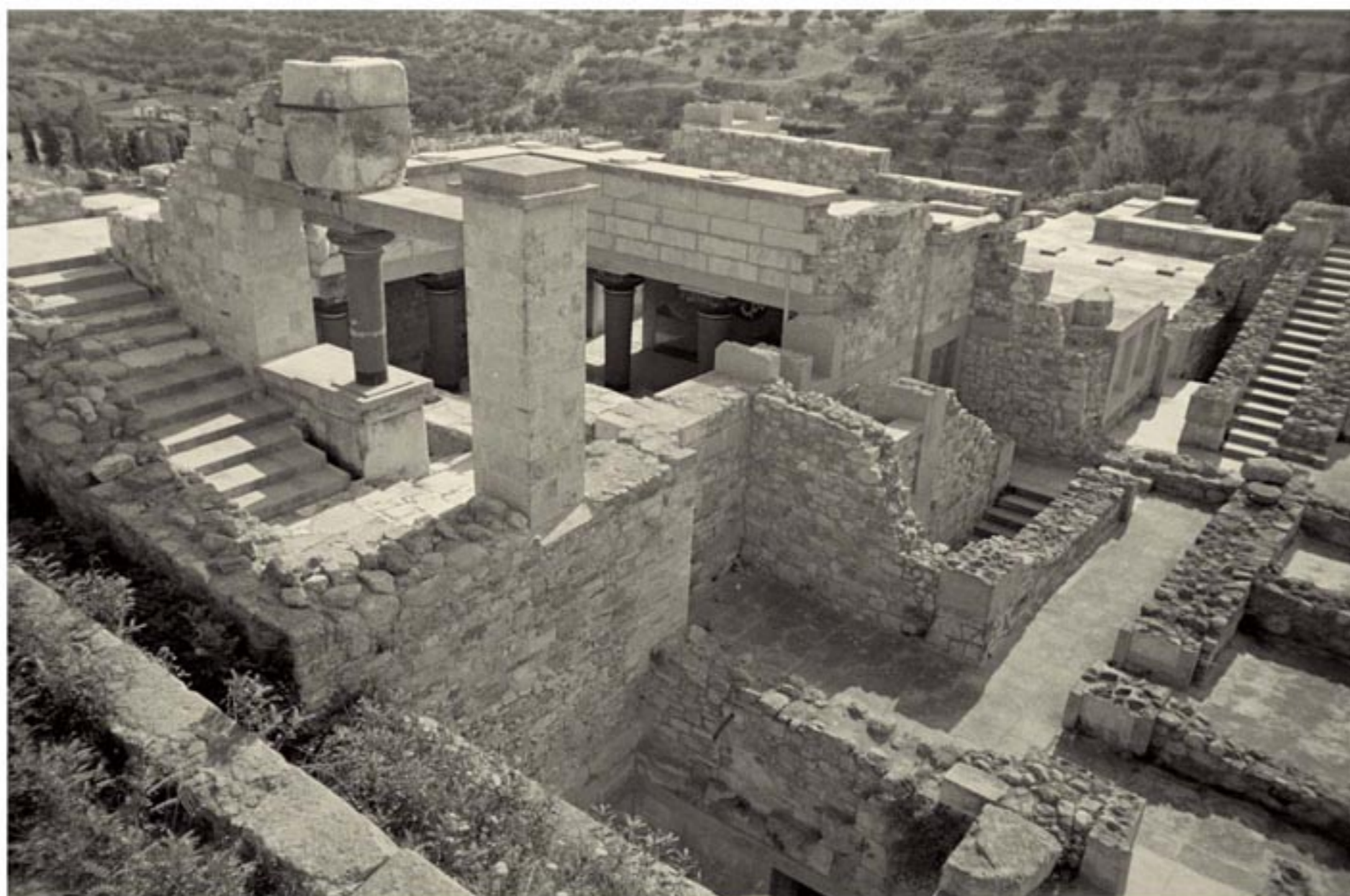
Παρά την εξαιρετική σπουδαιότητα των έργων ελληνικών χρόνων που κατέχει το Μουσείο, η μοναδικότητά του έγκειται στον πλούτο των αριστουργημάτων του μινωικού πολιτισμού που αποτελούν την κύρια εκθεσιακή του ενότητα. Περισσότερα από δέκα χιλιάδες εκθέματα που βρέθηκαν στα μινωικά ανάκτορα, στις επαύλεις και στους οικισμούς, στα ιερά και στα νεκροταφεία εικονογραφούν το πανόραμα του μινωικού κόσμου και προβάλλουν την εκπληκτική πολυ-

μορφία του. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν εμβληματικά και διάσημα έργα όπως οι Θεές των Όφρων, το Ρυτό-Ταυροκεφαλή, ο Πρίγκιπας των Κρίνων, η τοιχογραφία των Ταυροκαθαφίων, οι χρυσές Μέλισσες, η «Παριζιάνα», το Ρυτό των Θεριστών και πολλά άλλα.

Είναι προφανές ότι μετά την πάροδο πεντηκονταετίας σχεδόν, η ριζική ανακαίνιση του Μουσείου, κτηριακή και εκθεσιακή, αποτελεί επιτακτικό αίτημα. Η ευρεία αναδιαμόρφωση του κτηρίου που περιλαμβάνει επεκτάσεις, προσθήκες και σύγχρονες υποδομές υλοποιείται ήδη βάσει αρχιτεκτονικής μελέτης του Αλέξανδρου Τομπάζη. Θ' ακολουθήσει η επανέκθεση των παλαιών Συλλογών και νέων ευρημάτων διαρθρωμένη σε χρονολογικές και θεματικές ενότητες και με σύγχρονη μουσειολογική άποψη, ώστε ν' αναδειχθεί η σπουδαιότητα, η εξέλιξη και η συνέχεια του αρχαίου κρητικού πολιτισμού στη διάρκεια επτά χιλιετιών, από την 7η χιλιετία π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., με έμφαση στην ιδιαιτερότητα της μινωικής συλλογής.

ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Στη διάρκεια της οθωμανικής κατοχής και έως τα μέσα του 19ου αιώνα δεν είχε πραγματοποιηθεί καμία ανασκαφική έρευνα στην Κρήτη, αν και υπήρξε συγκέντρωση ιστορικού-αρχαιολογικού υλικού από διάφορους μελετητές καθώς και περιηγητικές αφηγήσεις. Το ανάκτορο της Κνωσού ανακάλυψε το 1878 ο εύπορος φιλότεχνος Ηρακλειώτης Μίνως Καλοκαιρινός που ανέσκαψε τμήμα των αποθηκών με τους πίθους αλλά από ατυχείς συγκυρίες δεν ευτύχησε να συνεχίσει την ανασκαφή. Το 1884 ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος σε συνεργασία με τον Ιταλό αρχαιολόγο-επιγραφολόγο Halbherr πραγματοποίησε ανασκαφή στο περίφημο Ιδαίον Άντρον της μυθολογίας το οποίο ανακάλυψε ένας χωρικός και στο σπήλαιο της Αμνισού. Τον ίδιο χρόνο ανακαλύφθηκε η Μεγάλη Επιγραφή της Γόρτυνας και δημοσιεύτηκε από τους Comparetti, Halbherr και Fabricius. Ο Halbherr ανασκάπτει τον ναό του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα, ο Γάλλος Demargne τις πόλεις Ίτανο και Λατώ στην ανατολική Κρήτη. Όμως οι μεγάλες ανασκαφές αρχίζουν με την αυτονόμηση της Κρήτης από το 1900 και συνεχώς πληθαίνουν. Συνοπτική μόνον και επιλεκτική αναφορά γίνεται εδώ. Έλληνες και ξένοι αρχαιολόγοι, εκπροσωπώντας αντίστοιχα την ελληνική αρχαιολογική αρχή και τις ξένες αρχαιολογικές σχολές, αποκαλύπτουν ανάκτορα, οικισμούς, ναούς και νεκροταφεία και φέρνουν στο φως εκπληκτικά ευρήματα. Εξαιρετικής σπουδαιότητας υπήρξε η ανασκαφή της Κνωσού από τον Α. Evans, που άρχισε τον Μάρτιο του 1900. Ο Evans ήταν αυτός που εκτός από την αποκάλυψη του επιφανέστερου μινωικού μνημείου, του ανακτόρου της Κνωσού, καθόρισε τη μινωική χρονολογία και ορολογία. Οι Halbherr και Pernier ανασκάπτουν το ανάκτορο της Φαιστού και στην Αγία Τριάδα αποκαλύπτεται πάλι από τους Ιταλούς Halbherr και Paribeni η «Βασιλική Έπαυλη». Στην πεδιάδα της Μεσαράς ανασκάφθηκαν από τον Ξανθουδίδη οι πλούσιοι τάφοι στα Καλύβια κοντά στη Φαιστό. Συνεχίζεται από τους Ιταλούς η ανασκαφή της Γόρτυνας και αποκαλύπτονται το Ωδείο, το Πραιτώριο και το Ισίοιο και στη Λεβίνα το Ασκληπιείο. Ο Ιταλός Pernier ανακαλύπτει τους αρχαίους ναούς στην ακρόπολη της αρχαίας Ριζηνίας. Ο Ξανθουδίδης ανέσκαψε τους σημαντικούς πρωτομινωικούς τάφους στη Μεσαρά και το ελλειψοειδές κτήριο στο Χαμαίζι και μερικά χρόνια αργότερα το μέγαρο στο Νίρου Χάνι και το σπήλαιο Αρκαλοχωρίου, ο Χατζηδάκης τα μινωικά μέγαρα της Τυλίσου, ενώ ο Άγγλος Dawkins το σπήλαιο των Καμαρών και ο Hogarth του Ψυχρού. Η Αγγλική Σχολή με τους Bosanquet και Dawkins δραστηριοποιήθηκε και στην ανατολική Κρήτη, όπου αποκαλύφθηκαν σημαντικοί οικισμοί στο Παλαίκαстро και τη Ζάκρο, καθώς και στην Ετεοκρητική περιοχή

Ανάκτορο Κνωσού, μερική άποψη: Το Μεγάλο Κλιμακοστάσιο (φωτ. Nelly's, 1930).

της Πραισού. Οι Αμερικανοί με την H. Boyd ανέσκαψαν τον μινωικό οικισμό στα Γουρνιά, ενώ ο Seager ανέσκαψε στην Ψείρα, στο Μόγλο και στη Βασιλική της ανατολικής Κρήτης.

Από την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα το 1913-14 και εξής οι Έλληνες αρχαιολόγοι συνέχισαν τη δραστηριότητά τους ενώ οι ξένοι διέκοψαν για λίγα χρόνια λόγω του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Το 1915 ο Χατζηδάκις ανακάλυψε το ανάκτορο των Μαλίων. Στη συνέχεια οι έρευνες στην Κνωσό, τη Φαιστό, την Αγία Τριάδα και τη Γόρτυνα επεκτάθηκαν και ανασκάφηκε από τον D. Levi το σημαντικό γεωμετρικό νεκροταφείο των Αρκάδων. Η Γαλλική Σχολή με τους Charoutier, Charbonnaux και Demargne ανέλαβε την ανασκαφή του ανακτόρου των Μαλίων. Ο επόμενος έφορος Σπ. Μαρινάτος ανέσκαψε το μινωικό μέγαρο στο Σκλαβόκαμπο, τάφους στη Βορού και τον Καρτερό, το σπήλαιο του Αρκαλοχωριού με τον Ν. Πλάτωνα, το σπήλαιο της Είλειθυίας και τη μινωική «έπαυλη των κρίνων» στην Αμισό και τον ναό του Δελφινίου Απόλλωνα στη Δρήρο. Οι Payne και Ν. Πλάτων ανέσκαψαν γεωμετρικούς τάφους στη Φορτέτσα. Ο Ν. Πλάτων ανέσκαψε επίσης λαξευτούς τάφους, μεταξύ των οποίων έναν σπηλαιώδη τάφο στον Πόρο, όπου εκτεινόταν το επίγειο της Κνωσού. Μικρότερες έρευνες πραγματοποιήθηκαν στην κεντρική και ανατολική Κρήτη από Έλληνες και ξένους αρχαιολόγους και ανάλογες στη δυτική Κρήτη, όπως στο Αποδούλου όπου ο Μαρινάτος ανέσκαψε μινωικές οικίες.

Στο διάστημα του Δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου υπήρξε ανάσχεση των αρχαιολογικών ερευνών, οι οποίες ξανάρχισαν εντατικά μετά τον πόλεμο. Ο έφορος Ν. Πλάτων ανέσκαψε σειρά τάφων και οικισμών, ο Μαρινάτος το μινωικό μέγαρο Βαθυπέτρου και ερεύνησε άλλες θέσεις. Ο Στ. Αλεξίου, που διαδέχτηκε τον Ν. Πλάτωνα ως έφορος αρχαιοτήτων, πραγματοποίησε έρευνες στο επίγειο της Κνωσού στον Κατσαμπά όπου μεταξύ άλλων ανέσκαψε σημαντικούς τάφους,

Κνωσός. Η Αίθουσα του Θρόνου πριν την αποκατάσταση της τοιχογραφικής σύνθεσης (φωτ. Nelly's, 1930).

ενώ ανέσκαψε επίσης τους πρωτομινωικούς τάφους στο Λέντα και την αρχαία Απολλωνία στην Αγία Πελαγία. Ο επιμελητής και μετέπειτα έφορος ανατολικής Κρήτης Κ. Δαβάρας ανέσκαψε σειρά μινωικών και γεωμετρικών τάφων στην κεντρική Κρήτη. Συνεχίστηκαν οι ανασκαφές των ξένων αρχαιολογικών σχολών, της Αγγλικής στην Κνωσό με τον S. Hood και αργότερα τους M. Popham, P. Warren κ.ά., της Ιταλικής με τον D. Levi στη Φαιστό που απέδωσε εξαιρετικά κεραμικά ευρήματα, στην Αγία Τριάδα με τον V. La Rosa και στον Πριλιά με τον G. Rizza. Η Γαλλική Σχολή συνέχισε στα Μάλια με τους G. de Santerre, Des Hayes, Dessenne και αργότερα τους Pelon, Poursat, Van Effenterre κ.ά. Στην περιοχή της Σπτείας ο Ν. Πλάτων εντόπισε και ανέσκαψε το ασύληπτο μινωικό ανάκτορο της Ζάκρου και σειρά τάφων, επαύλεων και οικισμών στην ανατολική Κρήτη. Ο Γ. Σακελλαράκης, μετέπειτα έφορος Αρχαιοτήτων Ηρακλείου, ανέσκαψε στην περιοχή Ζάκρου μία μινωική αγρέπαυλη. Από το 1963 διευθύνει σε συνεργασία με την Έφη Σαπουνά-Σακελλαράκη τις σημαντικές ανασκαφικές έρευνες στις Αρχάνες όπου έχει ανασκαφεί το εκτεταμένο μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί, με πλουσιότατα ευρήματα, το ανακτορικό κτήριο και τμήματα του μινωικού οικισμού και ο μινωικός «ιερός οίκος» στ' Ανεμόσπηλια. Ο ίδιος συνέχισε από το 1983 την ανασκαφή του περίφημου Ιδαίου Άντρου στον Ψηλορείτη και εντόπισε και ανασκάπτει, στον Ψηλορείτη επίσης, το επιβλητικό μινωικό μέγαρο στη Ζώμινθο.

Από το 1973, όταν ιδρύθηκε η Εφορεία Ανατολικής Κρήτης, το Μουσείο Ηρακλείου εμπλουτίζεται με ευρήματα ανασκαφών μόνον από την κεντρική Κρήτη, δηλαδή τον νομό Ηρακλείου, που διεξάγει η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου. Το σημαντικό ιερό ελληνικών χρόνων του Ερμύ

και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, με προγενέστερη, μινωική φάση λειτουργίας, ανασκάπτεται από το 1973 από την έφορο Α. Λεμπέση. Στο όρος Γιούχτας Αρχανών η Α. Καρέτσου ανέσκαψε το ιερό κορυφής που είχε εντοπίσει ο Evans. Η Δ. Βαλλιάνου ανέσκαψε πρωτομινωικό τάφο στον Κουσέ Μεσαράς, μινωική αγρέπαυλη στα Πιτσίδια και την ακρόπολη ελληνικών χρόνων στο Σμάρι Πεδιάδας. Η Αμερικανική Σχολή ανασκάπτει με τους J. και M. Shaw στον Κομμό τη σημαντική λιμενική εγκατάσταση στα νότια παράλια, που χρονολογείται από τα μινωικά μέχρι τα ελληνικά χρόνια. Ο Γ. Ρεθεμιωτάκης ανέσκαψε το ρωμαϊκό Βουλευτήριο και ελληνιστικές οικίες στη Λύττο, το κεντρικό κτήριο και τμήματα του μινωικού οικισμού στο Καστέλλι Πεδιάδας και τρία ιερά κορυφής. Ο ίδιος ανασκάπτει από το 1992 το πέμπτο μινωικό ανάκτορο στο Γαλατά Πεδιάδας. Η Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη ανέσκαψε θολωτό πρωτομινωικό τάφο στην Οδηγήτρια, σειρά μινωικών λαξευτών τάφων σε διάφορες θέσεις, τμήματα οικισμών μινωικών και ελληνικών χρόνων στο Καλαμάκι, τον Κουσέ, τον Κρουσώνα, την Αγία Πελαγία και, την τελευταία εικοσαετία, σειρά μεγάλων μινωικών νεοανακτορικών τάφων και οικήματα και εργαστήρια του επιπέδου της Κνωσού στον Πόρο με πλουσιότατα ευρήματα. Η Εύα Γραμματικάκη, διευθύντρια σήμερα της Εφορείας Αρχαιοτήτων, ανέσκαψε ρωμαϊκά ταφικά μνημεία στην περιοχή Κνωσού και ο Α. Βασιλάκης πρωτομινωικό οικισμό στην Τρυπητή της νότιας Κρήτης.

Οι ανασκαφές της Εφορείας, κυρίως σωστικές, συνεχίζονται με τον ίδιο ρυθμό σ' όλους τους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, στην Κνωσό, στη Χερσόνησο, στη Λεβίνα, στο Καστέλλι και σε πολλές άλλες θέσεις. Το Μουσείο και η Εφορεία διαχωρίστηκαν διοικητικά από το 2003 αλλά οι ανασκαφές της Εφορείας τροφοδοτούν συνεχώς το Μουσείο με νέα ευρήματα που θα περιληφθούν στο σχεδιασμό της προσεχούς επανέκθεσης.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ – ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

*Κρήτη τις γαί' ἔστι, μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ,
καλὴ καὶ πείρα, περίρρυτος ...*

ΟΔΥΣΣΕΙΑ, τ 172

Η ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα της Κρήτης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη γεωγραφική της ιδιαιτερότητα. Η θέση της μεγαλονήσου στο κέντρο της Μεσογείου, στη θάλασσα που χωρίζει αλλά και ενώνει, στο σταυροδρόμι ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, Ευρώπη, Αφρική και Ασία, διευκόλυνε τις εξωτερικές επαφές και τις γόνιμες πολιτισμικές επιδράσεις. Παράλληλα η γεωγραφική απομόνωση και οι ιστορικές συγκυρίες ευνόησαν τη δημιουργία πρωτότυπης και αυτοδύναμης πολιτισμικής έκφρασης, όπως εύγλωττα δείχνει ο λαμπρός μινωικός πολιτισμός.

Η αυγή της κρητικής προϊστορίας, η Νεολιθική Εποχή, ανάγεται στην 7η χιλιετία π.Χ. και διήρκεσε έως την 4η χιλιετία π.Χ. Οι ομάδες εποίκων που κατοίκησαν τότε την Κρήτη, φέρνοντας την πρώτη εξημερωμένη πανίδα και την καλλιεργήσιμη χλωρίδα του νησιού, χρησιμοποιούσαν τον λίθο ως υλικό του εργαλειακού εξοπλισμού τους. Η παρατεταμένη Νεολιθική περίοδος διαιρείται σε υποπεριόδους, την Αρχαιότερη, τη Μέση, τη Νεότερη και την Τελική Νεολιθική.

Στην αρχή της 3ης χιλιετίας π.Χ. η Κρήτη γνωρίζει την τεχνολογική επανάσταση της κατεργασίας και χρήσης των μετάλλων, κυρίως του χαλκού. Τότε συντελείται η μετάβαση από την Εποχή του Λίθου στην Εποχή του Χαλκού και η εξέλιξη από τη μονοσήμαντη στατικότητα της Νεολιθικής Εποχής στην πολυδιάστατη ποικιλότητα του μινωικού κόσμου. Στη διάρκεια της 3ης χιλιε-

τίας π.Χ., την Πρωτομινωική ή Προανακτορική περίοδο, που διαιρείται σε τρεις υποπεριόδους, διαμορφώνονται οι κοινωνικές δομές, η θρησκευτική ιδεολογία και οι καλλιτεχνικές εκφράσεις του μινωικού πολιτισμού, όπως τον ονόμασε ο ανασκαφέας της Κνωσού Α. Evans, από τον μυθικό βασιλιά Μίνωα. Στην αρχή της 2ης χιλιετίας π.Χ. με την ίδρυση των πρώτων ανακτόρων στην Κνωσό, τη Φαιστό, τα Μάλια, συγκροτείται το ανακτορικό κοινωνικό και διοικητικό σύστημα και αρχίζει η Μεσομινωική ή Παλαιοανακτορική (Πρωτοανακτορική) περίοδος, που διαρκεί έως το 1700 π.Χ. και διαιρείται σε τρεις υποπεριόδους και επιμέρους φάσεις. Την εποχή αυτή αποκρυσταλλώνονται οι θεμελιώδεις χαρακτήρες του μινωικού κόσμου, η λατρεία της φύσης, η λεπταίσθητη μικρογραφική τέχνη και αρχίζει η ακτινοβολία του στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο.

Η καταστροφή των πρώτων ανακτόρων στα 1700 π.Χ. από σεισμό και φωτιά δεν ανέκοψε την πολιτιστική εξέλιξη. Νέα λαμπρότερα ανάκτορα οικοδομούνται και αρχίζει η εποχή της μεγάλης ακμής του μινωικού πολιτισμού, η Υστερομινωική ή Νεοανακτορική περίοδος. Το σύστημα με τις σύνθετες κρατικές, κοινωνικές και θρησκευτικές δομές, την οικονομική ευημερία, την εκπληκτική καλλιτεχνική άνθηση, την πολιτική ισχύ και την ευρύτατη εμβέλεια στον μεσογειακό κόσμο και την Ανατολή βρισκόταν στο απόγειό του, όταν κατέρρευσε απότομα γύρω στο 1450 π.Χ. Τα επιβλητικά ανάκτορα καταστρέφονται οριστικά και παύει η λειτουργία τους. Μόνο στο ανάκτορο της Κνωσού εγκαθίσταται μια μυκηναϊκή δυναστεία έως το 1350/1300 π.Χ., που τηρεί αρχεία όχι πια στη γλώσσα των Μινωιτών, αλλά στην ελληνική. Στη Μετανακτορική περίοδο επέρχεται οικονομική και καλλιτεχνική ύφεση ενώ σημειώνεται εξάπλωση μυκηναϊκών στοιχείων που συνυπάρχουν με τη μινωική παράδοση.

Η σταδιακή εξασθένηση ολοκληρώνεται στα τέλη του 12ου αι. π.Χ. Μια μεταβατική περίοδος, η Υπομινωική, τον 11ο αι. π.Χ., κλείνει τον κύκλο της Εποχής του Χαλκού και οδηγεί προς τη νέα εποχή. Στο εξής η Κρήτη εντάσσεται στον ελληνικό κόσμο. Στην αρχή της 1ης χιλιετίας π.Χ. τα φύλα των Δωριέων εισβάλλουν, κατακτούν το νησί και εξαπλώνονται κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο (10ος-9ος αι. π.Χ.). Είναι οι φορείς ενός διαφορετικού πολιτισμού με φαινομενικά στοιχειώδη χαρακτήρα, λιτό και αυστηρό, αριστοκρατικές κοινωνικές δομές και πολεμικά ιδεώδη, που εντούτοις έδωσε νέα πνοή και ώθηση προς δυναμικές εξελίξεις. Το νέο μέταλλο, ο σίδηρος, δίνει καινούργιες δυνατότητες. Η στιβαρή κοινωνική οργάνωση και οι πολιτειακές δομές παγιώνονται στη Γεωμετρική περίοδο (8ος αι. π.Χ.), και παρατηρείται νέα άνθηση. Κατά την επόμενη Ανατολίζουσα / Δαιδαλική περίοδο (7ος αι. π.Χ.) οι επαφές με την Ανατολή και οι πολύμορφες ανατολικές επιδράσεις οδηγούν σε καλλιτεχνική αναγέννηση και παραγωγή έργων υψηλής ποιότητας που σηματοδοτούν ξανά την πρωτοπορία της Κρήτης στις τέχνες. Στην Αρχαϊκή εποχή (6ος αι. π.Χ.) διατηρείται ακόμη η ποιότητα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, όμως η πολιτισμική εσωστρέφεια και οι ιστορικές συνθήκες δεν ευνοούν περαιτέρω τη δημιουργία υψηλής τέχνης. Αυτό γίνεται εμφανέστερο στις επόμενες περιόδους, την Κλασική (5ος-4ος αι. π.Χ.) και την Ελληνιστική (τέλος 4ου-αρχή 1ου αι. π.Χ.), όταν η ικμάδα των κρητικών πόλεων εξαντλείται σε εμφύλιες διαμάχες και η καλλιτεχνική παραγωγή ακολουθεί και αντιγράφει τους τύπους που παράγονται στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Η ρωμαϊκή κατάκτηση, το 67 π.Χ., εντάσσει την Κρήτη στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και εξασφαλίζει συνθήκες ειρήνης και σχετικής ευμάρειας. Τότε κατασκευάζονται δημόσια οικοδομήματα και δημιουργούνται καλλιτεχνικά έργα ποιότητας ανάλογης με τα παραγόμενα σ' όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια. Στην Υστερορωμαϊκή περίοδο, στη δύση του αρχαίου κόσμου (4ος αι. μ.Χ.), ανήκουν τα χρονολογικά υστερότερα εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου.

Στη συνέχεια η Κρήτη εντάσσεται στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αργότερα υποκύπτει στους

Άραβες (826/828 μ.Χ.), επανακτάται από τους Βυζαντινούς (961 μ.Χ.), υπάγεται στους Ενετούς (1204/1210 μ.Χ.), καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς Τούρκους (1669) και υφίσταται μακρά-ωνη σκληρή κατοχή. Οι αιματηροί αγώνες του κρητικού λαού για ελευθερία δικαιώθηκαν με την αυτονομία της μεγαλονήσου (1896), την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας και τελικά την ένωση με την Ελλάδα (1913). Από τα τέλη του 19ου αι. οι ανασκαφές φέρνουν στο φως τη λαμπρή αρχαία πολιτιστική κληρονομιά της Κρήτης που τα υλικά της κατάλοιπα, από την 7η χιλιετία π.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ., παρουσιάζονται διαχρονικά στις είκοσι αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ		
Ακεραμική		6800-6500 π.Χ.
Αρχαιότερη Νεολιθική		6500-5800 π.Χ.
Μέση Νεολιθική		5800-5300 π.Χ.
Νεότερη Νεολιθική		5300-4500 π.Χ.
Τελική Νεολιθική (Υπονεολιθική)		4500-3200 π.Χ.
ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Πρωτομινωική I		3200/3000-2600 π.Χ.
Πρωτομινωική II	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	2600-2300 π.Χ.
Πρωτομινωική III		2300-2100 π.Χ.
ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Μεσομινωική I	ΠΑΛΛΙΘΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	2100-1900 π.Χ.
Μεσομινωική II		1900-1700 π.Χ.
ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ		
Μεσομινωική III	ΝΕΘΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	1700-1580 π.Χ.
Υστερομινωική I		1580-1450 π.Χ.
	ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΝΩΣΟΥ	1450-1350/1300 π.Χ.
Υστερομινωική II		1450-1400 π.Χ.
Υστερομινωική III	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	1400-1070 π.Χ.
Υπομινωική		1070-1000 π.Χ.
ΕΛΛΗΝΙΚΗ-ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ		
Πρωτογεωμετρική περίοδος		1000-850 π.Χ.
Πρωτογεωμετρική Β περίοδος		850-810 π.Χ.
Γεωμετρική περίοδος		810-700 π.Χ.
Ανατολίζουσα ή Δαιδαλική ή Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος		700-600 π.Χ.
Αρχαϊκή περίοδος		600-500 π.Χ.
Κλασική περίοδος		500-323 π.Χ.
Ελληνιστική περίοδος		323-67 π.Χ.
Ρωμαϊκή περίοδος		67 π.Χ.-4ος αι. μ.Χ.

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

Νεολιθική εποχή — 7η-4η χιλιετία π.Χ.

Εποχή του Λίθου, η πρωιμότερη περίοδος της προϊστορίας, κατά την οποία δεν είχε κατακτηθεί η τεχνολογία του μετάλλου και ο λίθος αποτελούσε τη βασική ύλη για κατασκευή του εργαλειακού εξοπλισμού, διαιρείται σε τρεις κύριες περιόδους, την Παλαιολιθική, τη Μεσολιθική και τη Νεολιθική. Στην Κρήτη, αντίθετα απ' ό,τι σε άλλες περιοχές του ευρύτερου μεσογειακού χώρου, δεν έχουν εντοπιστεί ίχνη της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής. Η ανθρώπινη δραστηριότητα διαπιστώνεται από την 7η χιλιετία π.Χ., κατά τη λεγόμενη Ακεραμική, που αποτελεί τη μεταβατική φάση από τη Μεσολιθική προς τη Νεολιθική περίοδο (6800-6500 π.Χ.) και συνεχίζεται αδιάλειπτα στις επόμενες φάσεις, την Αρχαιότερη Νεολιθική (6500-5800 π.Χ.), τη Μέση Νεολιθική (5800-5300 π.Χ.), τη Νεότερη Νεολιθική (5300-4500 π.Χ.) και την Τελική Νεολιθική (4500-3200 π.Χ.), με την οποία εκπνέει η Εποχή του Λίθου και ανατέλλει η Εποχή του Χαλκού.

Παρότι το ερώτημα της προέλευσης των πρώτων κατοίκων της Κρήτης δεν έχει οριστικά απαντηθεί, υπάρχουν ενδείξεις ότι ομάδες γεωργών, προερχόμενων πιθανόν από τη Δυτική Μικρά Ασία, έφτασαν στην Κρήτη για μόνιμη εγκατάσταση μέσω των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και των Κυκλάδων, φέρνοντας μαζί τους είδη σιτηρών και δέντρων και οικόσιτα ζώα που αποτέλεσαν την αρχική εξημερωμένη πανίδα και καλλιεργήσιμη χλωρίδα του νησιού και τη βάση της γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας των νεολιθικών εγκαταστάσεων.

Η αρχαιότερη ανθρώπινη παρουσία στο νησί, στην αρχή της 7ης χιλιετίας π.Χ., εντοπίζεται μόνο στην Κνωσό, στην ίδια θέση όπου πολύ αργότερα ανεγέρθηκε το ονομαστό μινωικό ανάκτορο. Αυτός ο πρώτος μικρός νεολιθικός οικισμός της ακεραμικής φάσης, ένας καταυλισμός κατ' ουσίαν, δεν φαίνεται να αριθμούσε αρχικά περισσότερο από εκατό κατοίκους. Κτιστά οικήματα δεν υπήρχαν, μόνο ξύλινες πασσαλόπηκτες καλύβες, όπως δείχνουν οι μικρές οπές για στερέωση πασσάλων και υπολείμματα μιας δοκού από δρυ. Η απουσία κεραμικής χαρακτηρίζει αυτή τη φάση, την ονομαζόμενη ακεραμική, κατά την οποία οι άνθρωποι περιορίζονταν στη χρήση ξύλινων κυρίως σκευών. Η εύρεση ενός σωρού σπόρων κριθαριού, σιταριού και φακής και άφθονων οστών ζώων —προβάτων, αιγών, χοίρων και, λιγότερο, βοοειδών— αποδεικνύει τον γεωργοκτηνοτροφικό χαρακτήρα της οικονομίας του οικισμού, το είδος των πρώτων καλλιεργειών και το αρκετά προηγμένο στάδιο παραγωγής, με αξιοσημείωτη την ύπαρξη οικόσιτων βοοειδών.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η εύρεση στην προκεραμική Κνωσό οψιανού από τη Μήλο των Κυκλάδων, τεκμήριο για τις εξωκρητικές επαφές, τη ναυσιπλοΐα και το εμπόριο σ' αυτήν την πρωιμότερη εποχή.

Ταφές ενηλίκων ή νεκροταφεία δεν έχουν εντοπιστεί στην Κρήτη κατά την ακεραμική αλλά ούτε κατά τις επόμενες νεολιθικές φάσεις. Έχουν βρεθεί μόνο μερικές ταφές βρεφών και παιδιών, θαμμένων χωρίς κανένα κτέρισμα, σε λάκκους σκαμμένους στο δάπεδο των οικημάτων.

Η επόμενη περίοδος, η Αρχαιότερη Νεολιθική (6500-5800 π.Χ.), που χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση της κεραμικής, διαπιστώνεται και πάλι μόνο στην Κνωσό, όπου σταδιακά αναπτύσσεται ένας εκτεταμένος οικισμός. Τώρα χτίζονται σπίτια με ορθογώνια δωμάτια, με τοίχους από πηλό που πατούν σε μία βάση-κρηπίδα από αργολιθοδομή και με στέγες επίπεδες, από κλαδιά επιχρισμένα με πηλό. Με πηλό επίσης επιχρίονταν χώροι μεταξύ των σπιτιών. Η κεραμική, η αρχαιότερη και η μόνη στην Κρήτη, είναι αρκετά εξελιγμένη τεχνολογικά ήδη από την πρώτη φάση της Αρχαιότερης Νεολιθικής, αν και τυπολογικά εξελίσσεται συντηρητικά ως την Τελική Νεολιθική και χωρίς εμφανείς εξωκρητικές επιδράσεις από τον σύγχρονό της αιγαιακό ή ελλαδικό χώρο. Τα περισσότερα αγγεία είναι ανοιχτού σχήματος, κυρίως φιάλες, διαφόρων τύπων, αγγεία ευρύστομα και άλλα με στενό λαιμό, με διχαλωτές λαβές ή τριγωνικές αποφύσεις-λαβές. Χαρακτηριστική είναι η διακόσμησή τους από επικολλημένες λωρίδες πηλού, εγχάραξη και στίξη που γέμιζαν με λευκή ή κοκκινωπή ύλη, δημιουργώντας ένα ενδιαφέρον αποτέλεσμα.

Από τα υπόλοιπα ευρήματα στον οικισμό της Αρχαιότερης Νεολιθικής στην Κνωσό, χαρακτηριστικά είναι τα οστέινα και τα λίθινα εργαλεία, κυρίως ρόπαλα και πελέκεις, καθώς και ποσότρες οφριανού από τη Μήλο. Προς το τέλος της περιόδου, ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα σφονδύλια για τη ρόκα, τα υφαντικά βάρη για τον αργαλειό και ίσως «σαΐτες» για την ύφανση στον ιστό, ευρήματα που μαρτυρούν τη διάδοση της υφαντικής στα τέλη της Αρχαιότερης Νεολιθικής. Όπως προαναφέρθηκε, δεν έχουν βρεθεί νεκροταφεία ή ταφές ενηλίκων και γι' αυτό δεν υπάρχουν στοιχεία για τα ταφικά έθιμα. Δυσχερής είναι εξάλλου, λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων, η ερμηνεία των ειδωλίων, πήλινων και λίθινων, που προφανώς απηχούν μαγικοθρησκευτικές δοξασίες της εποχής. Από το σύνολο των κνωσιακών ειδωλίων της Αρχαιότερης Νεολιθικής με την έντονη σχηματοποίηση, ξεχωρίζει το σπάνιο ειδώλιο από λεπτόκοκκο λευκό μάρμαρο με τα διπλωμένα χέρια στο στήθος, λόγω του σπάνιου υλικού, της πλαστικότητας των σωματικών όγκων και της ρεαλιστικής απόδοσης των ανατομικών λεπτομερειών που εντυπωσιάζουν σε σχέση με την πρωιμότητά του.

Κατά τη Μέση Νεολιθική περίοδο (5800-5300 π.Χ.), μια σύντομη σχετικά φάση, διαπιστώνεται εγκατάσταση και σε άλλες θέσεις, όπως στον Κατσαμπά όπου ανασκάφηκε ένα σπίτι με δύο δωμάτια και ένας περίβολος, ίσως για περιορισμό ζώων. Στην κεραμική σημειώνεται σχετική βελτίωση. Στα σχήματα επικρατούν οι τροπιδωτές φιάλες και στη διακόσμηση οι στολιδώσεις, κατακόρυφες κυματοειδείς πτυχώσεις, καθώς και η εγχάραξη. Ελάχιστα ειδώλια, αρκετά λίθινα εργαλεία, ανάμεσά τους αρκετοί πελέκεις, και λίγα οστέινα συμπληρώνουν την εικόνα.

Η Νεότερη Νεολιθική (5300-4500 π.Χ.) είναι η περίοδος κατά την οποία οι νεολιθικές εγκαταστάσεις εξαπλώνονται απ' άκρη σ' άκρη σ' όλη την Κρήτη, σε παραλίες, σε υψώματα, σε πεδινές εκτάσεις, σε βουνά και σε σπήλαια. Η εκμετάλλευση των γεωφυσικών πλεονεκτημάτων κάθε θέσης αποτελούσε το κριτήριο επιλογής για την εγκατάσταση και καθόριζε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της στο πλαίσιο της παραγωγικής οικονομίας της εποχής, η δομή της οποίας δεν έχει ουσιαστικά διαφοροποιηθεί. Στηρίζεται στην πρωτογενή γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή με παράλληλη ανάπτυξη του ανταλλακτικού εξωκρητικού εμπορίου που στηρίζεται στην πρόοδο της ναυσιπλοΐας.

Οι εγκαταστάσεις της Νεότερης Νεολιθικής που ολοένα πυκνώνουν από το δυτικό τμήμα της Κρήτης μέχρι το ανατολικό δεν έχουν όλες ασφαλώς την ίδια δυναμική: άλλες παρουσιάζουν

Νεολιθικά οστέινα και λίθινα εργαλεία από την Κνωσό, το Παλαίκαστρο και τη Ζάκρο: σουβλιά, μαχαίρι από πυριτόλιθο, μονόστομοι πελέκεις και ρόπαλα (6500-3200 π.Χ.).

Κύπελλα από την Κνωσό.
Νεότερη Νεολιθική
(5300-4500 π.Χ.).

στοιχεία οργανωμένης κατοίκησης όπως η ιδιόμορφη δίχωρη οικία στο Μαγγασά Σπτείας, ενώ άλλες εντοπίζονται μόνον από λίγα όστρακα κεραμικής. Οι δύο σημαντικότεροι μόνιμοι οικισμοί της Νεότερης Νεολιθικής αναπτύσσονται στην Κνωσό και τη Φαιστό, σε θέσεις καίριες από γεωφυσικής πλευράς: στο μέσο εύφορων πεδινών εκτάσεων που διασχίζονται από ποταμούς και περιβάλλονται από υψώματα και ορεινούς όγκους κατάλληλους για την κτηνοτροφία, στο κέντρο της Κρήτης. Με ευχερή πρόσβαση σε λιμάνια της Βόρειας και Νότιας ακτής και στους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους, παρείχαν κάθε φυσικό πλεονέκτημα για ανάπτυξη. Οι θέσεις αυτές ποτέ δεν εγκαταλείφθηκαν και δεν είναι τυχαίο ότι εδώ ακριβώς ανεγέρθηκαν αργότερα τα δύο μεγαλύτερα ανάκτορα της μινωικής Κρήτης.

Ο οικισμός της Νεότερης Νεολιθικής στην Κνωσό, ο μεγαλύτερος της Κρήτης, συνεχίζοντας τη σταδιακή ανάπτυξή του, διευρύνεται σε έκταση σχεδόν είκοσι στρεμμάτων και πέραν των ορίων του, μεταγενέστερου, μινωικού ανακτόρου. Υπολογίζεται ότι ο οικισμός αριθμούσε περίπου χίλιους με δύο χιλιάδες κατοίκους σ' αυτή την περίοδο. Παρότι η ανέγερση του πρώτου μινωικού ανακτόρου προκάλεσε καταστροφή μεγάλων τμημάτων του οικισμού της Νεότερης Νεολιθικής, διαπιστώθηκε η ύπαρξη στρωμάτων με πολλά μικρά δωμάτια, που δεν φαίνεται πάντως ν' ακολουθούν συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό σχέδιο, αλλά μάλλον αποτελούσαν προσκτίσματα σε δύο κεντρικά μεγαλύτερα. Αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη μόνιμων εστιών στα σπίτια του οικισμού.

Η κεραμική της περιόδου, η μελέτη της οποίας βασίστηκε στο υλικό των δύο κύριων οικισμών, της Κνωσού και της Φαιστού, ακολουθεί γενικά το τυπολογικό πλαίσιο και τη συντηρητική εξέλιξη των προηγούμενων περιόδων, χωρίς ιδιαίτερα καινοτόμες επινοήσεις ή στοιχεία που να υποδηλώνουν εξωτερικές επιδράσεις. Υπάρχει πάντως ποικιλία τύπων και δημιουργία νέων σχημάτων: στη διακόσμηση συνεχίζεται η εγχάρακτη και η ακιδωτή διακόσμηση με κάπως αραιότερη διάταξη των μοτίβων, ενώ εμφανίζεται η αυλακωτή διακόσμηση και η γραμμική στίλβωση. Ιδιαιτερότητα της κεραμικής της Φαιστού, στο τέλος της περιόδου, αποτελεί το ερυθρό χρώμα των αγγείων. Παρά την έλλειψη ανανεωτικής ορμής η κεραμική της εποχής παρουσιάζει τεχνολογική εξέλιξη και χαρακτηριστικά οργανωμένης παραγωγής. Διαπιστώνεται βελτίωση των τεχνικών όπτησης, ποικιλία τύπων, απόπειρες για νέες τεχνικές διακόσμησης, επιλογή συγκεκριμένων διακοσμήσεων για ορισμένους τύπους αγγείων και εφαρμογή μεθόδων για την επιτάχυνση της διαδικασίας παραγωγής, όπως δείχνει π.χ. η χρήση σφραγιστικών κυλίνδρων για την αποτύπωση διάγραμμων ζωνών στην επιφάνεια του αγγείου.

Πήλινο καθιστό ευμέγεθες γυναικείο ειδώλιο με παχύσαρκους γλουτούς και ρεαλιστική απόδοση της σάρκας στην κοιλιά, τα χέρια και την οσφύ. Κορυφαίο παράδειγμα της φυσιοκρατικής ειδωλοπλαστικής της νεολιθικής Κρήτης. Κάτω Χωριό Ιεράπετρας, Μέση προς Νεότερη Νεολιθική (5800-4800 π.Χ.). Ύψος: 14,7 εκ.

Ο εργαλειακός εξοπλισμός της Νεότερης Νεολιθικής δεν φαίνεται ν' ανανεώνεται τυπολογικά, αν και αυξάνεται αριθμητικά: λίθινοι πελέκεις δύο τύπων, σφαιρικά και αμφικωνικά ρόπαλα, τριπτήρες, εργαλεία από πυριτόλιθο και από οψιανό εισηγμένο από τη Μήλο, οστέινα εργαλεία και πύλινα είδη για τον υφαντικό ιστό, είναι τα συνήθη ευρήματα. Στο οίκημα στο Μαγγασά Σπείας είκοσι περίπου πελέκεις που βρέθηκαν όλοι μαζί, ίσως κατασκευάζονταν εκεί από κάποιο τεχνίτη.

Ευρήματα με ιδεολογικό συμβολισμό, όπως τα ειδώλια, είναι λίγα και αβέβαιη η ερμηνεία τους. Από την Κνωσό, κυρίως, προέρχονται μερικά ειδώλια ζώων, τα περισσότερα βοοειδών και λίγα ανθρώπινα ειδώλια συνοπτικής φυσιοκρατικής απόδοσης. Στη Φαιστό, ένα ειδώλιο βρέθηκε μαζί με κογχύλια, μικρογραφικά αγγεία και κομμάτι σιδήρου, ενώ ένα δεύτερο μαζί με έναν θαλάσσιο τρίωνα βαμμένο με κόκκινο χρώμα. Είναι οι μόνες πιθανές ενδείξεις για τελετουργική-θηρσκευτική συνάφεια των νεολιθικών ειδωλίων, που τα περισσότερα αποτελούν σποραδικά ευρήματα και δεν προέρχονται από δηλωτικό ανασκαφικό περιβάλλον. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γυναικείο ειδώλιο από το Κάτω Χωριό Ιεράπετρας, το μεγαλύτερο νεολιθικό ειδώλιο της Κρήτης, ύψους 14,7 εκ. που παριστάνει γυναικεία μορφή με ευτραφείς γλουτούς και μηρούς καθισμένη οκλαδόν, με το ένα πόδι διπλωμένο πάνω στο άλλο. Τα ειδώλια αυτού του τύπου που αναπαριστούν στεατοπυγικές γυναικείες μορφές και βρίσκονται σ' έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, θεωρείται ότι απεικονίζουν τη «Μεγάλη Θεά» ή μορφές σχετιζόμενες με γονιμικές δοξασίες και δρώμενα.

Στην Τελική Νεολιθική (4500-3200 π.Χ.), μια σχετικά σύντομη μεταβατική φάση προς την Εποχή του Χαλκού, οι νεολιθικές εγκαταστάσεις έχουν απλωθεί πια σ' όλο το νησί, σε οικισμούς και σε σπήλαια. Η κεραμική παράγει τύπους αγγείων και διακοσμήσεις που ήταν σε χρήση ή είχαν εμφανιστεί την προηγούμενη περίοδο. Ενδιαφέρουσα είναι η ομάδα ακέραιων αγγείων, ειδικού σχήματος με σφαιρικό σώμα και ψηλό λαιμό, για άντληση και μετάγγιση νερού που βρέθηκαν σε λαξευτό πηγάδι στη Φουρνή Μεραμπέλλου. Η κηλιδωτή επιφάνειά τους παρουσιάζει χρωματικές αντιθέσεις ιδιαίτερου διακοσμητικού χαρακτήρα, που επιτυγχάνεται με την άνιση όπτηση.

Τριποδικό κυλινδρικό αγγείο με πώμα, με εγχάρακτη και στιγμωτή διακόσμηση νεολιθικής τεχνοτροπίας. Κνωσός, Προανακτορική περίοδος (3η χιλιετία π.Χ.).

Η Κρήτη, κατά τις δύο τελευταίες νεολιθικές φάσεις, φαίνεται πολιτισμικά ομοιογενής και αυτόνομη, χωρίς εμφανείς εξωγενείς επιρροές. Εμπορικές επαφές ασφαλώς υπήρχαν, όπως δηλώνουν οι πρώιμες ήδη εισαγωγές του οψιανού από τις Κυκλάδες και σποραδικά εισηγμένα ευρήματα κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική, κυρίως στην Κνωσό.

Η νέα εποχή ήδη διαφαίνεται. Στα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. σημαντικές εξελίξεις πυροδοτούνται πιθανόν μετά από έλευση νέων εποικιστικών ομάδων που εμπλουτίζουν το παλαιό νεολιθικό υπόστρωμα και οδηγούν στη δημιουργία του λαμπρού μινωικού πολιτισμού.

Δίωτο σφαιρικό αγγείο με ψηλό λαιμό. Φουρνή Μεραμπέλλου, Τελική Νεολιθική (3200-3000 π.Χ.).

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Πρώιμη εποχή του Χαλκού - Προανακτορική περίοδος — 3η χιλιετία π.Χ.

μετάβαση από την Εποχή του Λίθου στην Εποχή του Χαλκού και από τη νεολιθική στατικότητα στη μινωική πολυμορφία σηματοδοτείται από την κατάκτηση και διάδοση στα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. της τεχνολογίας των μετάλλων — χρυσού, αργύρου, μολύβδου και κυρίως του χαλκού.

Έχει υποστηριχθεί ότι στην Κρήτη η επαναστατική αλλαγή σχετίζεται με την άφιξη νέων εποικιστικών ομάδων στα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ., πιθανόν από τη Δυτική Μικρά Ασία, μέσω των κυκλαδικών νησιών. Αυτοί οι νέοι έποικοι, που θεωρείται ότι εισήγαγαν στην Κρήτη τη μεταλλουργία, αποτέλεσαν μαζί με το παλαιό φυλετικό υπόστρωμα τους πρώτους Μινωίτες, τους δυναμικούς δημιουργούς και φορείς του λαμπρού μινωικού πολιτισμού. Η τρίτη χιλιετία π.Χ. είναι η εποχή της γένεσης και διαμόρφωσης αυτού του πολιτισμού με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και η πρώτη περίοδος της άνθησής του. Ονομάζεται Πρωτομινωική περίοδος διαιρούμενη σε τρεις υποπεριόδους, ή Προανακτορική επειδή καλύπτει τους αιώνες πριν από την ίδρυση των μινωικών ανακτόρων. Η πρώτη φάση της περιόδου, στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., αποτελεί ουσιαστικά μια μεταβατική, υπονεολιθική φάση κατά την οποία αφενός εξελίσσονται σταδιακά προϋπάρχοντα νεολιθικά στοιχεία, όπως διαπιστώνεται π.χ. στην κεραμική, και αφετέρου εμφανίζονται καθοριστικές καινοτομίες, όπως η μεταλλουργία, που πυροδοτούν πρωτόγνωρη πρόοδο σ' όλους τους τομείς. Οι εξελίξεις οδηγούν στην αύξηση του αριθμού των οικισμών, στη διεύρυνση των εμπορικών δραστηριοτήτων και στη βελτίωση της βιοτεχνικής παραγωγής που στις ώριμες φάσεις της περιόδου παράγει έργα εξαιρετικής τέχνης. Η πρωτογενής γεωργική παραγωγή εμπλουτίζεται με την καλλιέργεια της ελιάς και του αμπελιού. Ο νέος εργαλειακός εξοπλισμός από μέταλλο παρέχει νέες δυνατότητες τόσο για την καλλιέργεια της γης και την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας όσο και για τη διεύρυνση της δευτερογενούς παραγωγής, τη βιοτεχνική δραστηριότητα, σε τομείς που ήταν άγνωστοι μέχρι τότε. Η ναυτιλία και το εμπόριο σε διαρκή ανάπτυξη, τροφοδοτούσαν δυναμικά την οικονομία, στήριζαν την ανταλλακτική δραστηριότητα, εξασφάλιζαν την εισαγωγή πρώτων υλών που δεν διαθέτει η Κρήτη και μετέφεραν τεχνογνωσία που αξιοποιούσαν ταχύτατα οι Μινωίτες. Οι νέες τεχνικές και τα εργαλεία καθώς και οι εισηγμένες ύλες, χαλκός, χρυσός, άργυρος, ελεφαντόδοντο, ημιπολύτιμοι λίθοι, αποτέλεσαν τη βάση της εργαστηριακής-βιοτεχνικής παραγωγής και ευνόησαν την εκρηκτική ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας, της κοσμηματοτεχνίας και της χρυσοχοΐας, της σφραγιδο-

γλυφίας, της μικροτεχνίας, της λιθοτεχνίας που απογειώνονται στην ώριμη φάση της περιόδου. Η κεραμική δημιουργεί συνεχώς νέα πρωτότυπα σχήματα και διακοσμητικούς ρυθμούς, ακολουθώντας τη δυναμική των άλλων τεχνών. Οι τεχνίτες-δημιουργοί της βιοτεχνικής παραγωγής αποτελούν ήδη μια νέα τάξη, όπως και οι έμποροι και οι ναυτικοί. Παρότι η βάση της οικονομίας παραμένει γεωργοκτηνοτροφική, οι νέες αυτές τάξεις που στηρίζουν τη δευτερογενή παραγωγή και προστίθενται στους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους, δημιουργούν μια νέα κοινωνική πραγματικότητα.

Στις ώριμες φάσεις της περιόδου, η εμφανής οικονομική άνθηση και η εξειδίκευση της παραγωγής φαίνεται ότι οδηγούν στην ανάδειξη ισχυρών κοινωνικά ομάδων, των λεγόμενων ελίτ. Σ' αυτές θα πρέπει ίσως να περιληφθούν και ομάδες τεχνιτών, συντεχνίες δηλαδή ειδικευμένης τεχνογνωσίας, ιδίως του μετάλλου, που αποτελούσε την αιχμή της δευτερογενούς παραγωγής. Η προοδευτική «αστικοποίηση», η δημιουργία μεγάλων οικισμών και η ανάπτυξη διοικητικής δομής οδήγησαν πιθανότατα στη συγκέντρωση ισχύος, στην ανάδειξη ηγετικών ομάδων/τάξεων και τελικά τοπαρχών με διοικητική-πολιτική εξουσία. Στο τέλος της περιόδου με την οργάνωση του κοινοτικού θρησκευτικού-λατρευτικού πλαισίου, στις ανώτερες, ισχυρές τάξεις πιθανόν προστέθηκε ένα ιερατείο. Η πολιτικοκοινωνική αυτή δομή φαίνεται ότι οδήγησε τελικά στην ανάδειξη ισχυρών ηγετών και στην ίδρυση των πρώτων ανακτόρων την αυγή της 2ης χιλιετίας π.Χ.

1. Οικισμοί - Ιερά - Νεκροταφεία

Χίλια χρόνια πριν από την ίδρυση των μινωικών ανακτόρων, στην αρχή της 3ης χιλιετίας π.Χ., η Πρωτομινωική ή Προανακτορική περίοδος άρχισε με πύκνωση των θέσεων εγκατάστασης, αν και αρχικά με μικρή διαφοροποίηση στην οικιστική πρακτική. Τα σπίτια στην πρώτη φάση της περιόδου δεν παρουσιάζουν ουσιαστικές διαφορές από αυτά της Νεολιθικής, ενώ συνεχίζεται και η κατοίκηση στα σπήλαια. Στη δεύτερη φάση της περιόδου, μια σημαντική εποχή από κάθε άποψη, ιδρύονται οι πρώτοι μεγάλοι και οργανωμένοι μινωικοί οικισμοί. Σε πεδινές εκτάσεις ή σε υψώματα, σε όρμους στα παράλια ή σε κομβικά σημεία χερσαίας επικοινωνίας οι προανακτορικοί οικισμοί ανέπτυξαν καθένας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, γεωργοκτηνοτροφικό ή εμποροναυτικό-βιοτεχνικό, στο πλαίσιο μιας ολοένα εντεινόμενης οικονομικής, κοινωνικής και καλλιτεχνικής δυναμικής.

Στη Μύρτο, στα παράλια της νότιας κεντρικής Κρήτης, ανασκάφηκε ένας εκτεταμένος και οργανωμένος προανακτορικός οικισμός που χρονολογείται σ' αυτή τη φάση. Στην πλαγιά του χαμηλού λόφου με θέα στη θάλασσα του Λιβυκού που απλώνεται κάτω του, οικοδομήθηκαν αμφιθεατρικά δύο κύρια μεγάλα κτηριακά συγκροτήματα με συνολικά ενενήντα περίπου δωμάτια. Δεν διακρίνεται σαφής αρχιτεκτονικός και χωροτακτικός σχεδιασμός, όμως υπάρχουν τρεις δρόμοι και δύο κύριες εισοδοί στον οικισμό. Χαρακτηριστικά ανασκαφικά ευρήματα σ' ορισμένους χώρους προσδιόρισαν τη λειτουργικότητά τους: σ' ένα δωμάτιο, προφανώς κεραμικό εργαστήριο, βρέθηκαν κεραμικοί τροχοί που μαρτυρούν την τεχνολογική πρόοδο και τη συστηματοποίηση της κεραμικής παραγωγής. Σε διπλανό δωμάτιο βρέθηκαν πιθάρια ίσως για τον πηλό ή το νερό που χρειαζόνταν στο εργαστήριο. Αλλού, ένα δωμάτιο λειτουργούσε ως μαγειρείο. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον όμως είναι ένα ιερό με τρία δωμάτια, το αρχαιότερο μινωικό ιερό, στο κύριο δωμάτιο του οποίου, δίπλα σ' ένα βωμό, βρέθηκε ένα πήλινο ιδιότυπο ειδώλιο, η «Θεά της Μύρτου».

Την ίδια εποχή κι άλλες παράλιες εγκαταστάσεις αναπτύσσονται στην ανατολική Κρήτη,

όπως δείχνουν τα σπίτια στα Γουρνιά και στο Παλαίκαστρο. Ιδιαίτερα σημαντικός όμως είναι ο προανακτορικός οικισμός στη Βασιλική, ιδρυμένος σε θέση εξαιρετικά προνομιούχο, στον ισθμό της Ιεράπετρας. Είναι το στενότερο σημείο της Κρήτης, πλάτους μόλις 14 χιλιομέτρων, που χωρίζουν, ή μάλλον ενώνουν τις δύο θάλασσες, το ανατολικό Αιγαίο προς Βορρά και το Λιβυκό πέλαγος στο Νότο. Τα προφανή πλεονεκτήματα για το διαμετακομιστικό εμπόριο είναι πιθανόν η αιτία για την ιδιαίτερη άνθηση του μεγάλου οικισμού στη Βασιλική, όπου, αντίθετα με τον οικισμό της Μύρτου, διακρίνεται μια πιο οργανωμένη αρχιτεκτονική και πολεοδομική συγκρότηση. Ξεχωρίζει ένα μεγάλο κτηριακό συγκρότημα με ευρύχωρα δωμάτια, χτισμένο με πλίνθους που πατούν σε λιθόκτιστα θεμέλια, με τοίχους που ενισχύονται με ξυλοδεσιές και χρωματίζονται με κόκκινο κονίαμα. Η πλαισίωσή του από σπίτια μικρότερου μεγέθους και αμελέστερης κατασκευής ενισχύει την εικόνα του κεντρικού κτηρίου του οικισμού, πιθανόν έδρα κάποιου τοπάρχου. Η μεγάλη πλακόστρωτη αυλή, εξάλλου, παραπέμπει σε βασικό αρχιτεκτονικό και λειτουργικό στοιχείο των μεταγενέστερων μινωικών ανακτόρων και γι' αυτό επίσης έχει υποτεθεί ότι στη Βασιλική συναντώνται οι πρόδρομες μορφές της ανακτορικής πολεοδομικής και διοικητικής οργάνωσης. Ο σημαντικός οικισμός της Βασιλικής αποτελούσε ως φαίνεται και το κύριο κέντρο παραγωγής του ομώνυμου κεραμικού ρυθμού, τυπικού της δεύτερης πρωτομινωικής φάσης.

Πρόχους και κύπελλο με φλογωτή διακόσμηση του «ρυθμού Βασιλικής». Βασιλική Ιεράπετρας, Προανακτορική περίοδος (2500 π.Χ.).

Πήλινοι κέρνοι με δύο ως τέσσερα κωνικά κύπελλα για προσφορές. Τάφος Πύργου, Προανακτορική περίοδος (3200-2500 π.Χ.).

Δεν διαθέτουν ασφαλώς όλες οι προανακτορικές εγκαταστάσεις τη σημασία του οικισμού της Βασιλικής. Ο κύριος όγκος του πληθυσμού ήταν συγκεντρωμένος σε μικρά χωριά στην ύπαιθρο, οργανωμένος κατά γένη και με κύρια οικονομική βάση τη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή. Αντιπροσωπευτικός είναι ο οικισμός στην Τρυπητή, στα νότια παράλια της κεντρικής Κρήτης. Ιδρύθηκε στην πρώιμη φάση της περιόδου και αναπτύχθηκε στην επόμενη, σε ένα χαμηλό ύψωμα, δίπλα σε μια πηγή πάνω από έναν μικρό γραφικό όρμο. Η έκτασή του δεν ξεπερνά τα 350 τ.μ. και αποτελείται από δύο συνοικίες με συνολικά επτά σπίτια, χτισμένες κλιμακωτά σε δύο επίπεδα που ανάμεσά τους περνά ένας δρόμος. Τα μικρά λιθόκτιστα σπίτια έχουν ένα μεγαλύτερο κεντρικό δωμάτιο και τρία-τέσσερα μικρά πλευρικά. Χάρη στη διατήρηση των τοίχων σε ύψος έως 2 μ. διασώθηκαν θυρώματα, ντουλάπια, χαμηλά πεζούλια και εστίες στα δάπεδα. Οι επίπεδες στέγες αυτών των κτισμάτων ήταν από κλαδιά, άχυρα και δωματοχώμα. Τα ευρήματα είναι δηλωτικά των κύριων ασχολιών των κατοίκων: γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία.

Αντίθετα, ο παράλιος οικισμός στον Πόρο, στο μέσο της βόρειας κρητικής ακτής και σ' απόσταση πέντε μόνο χιλιομέτρων από την Κνωσό, έχει έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα, εμπορικό και βιοτεχνικό. Εδώ σ' όλη τη διάρκεια της Προανακτορικής περιόδου διαπιστώνεται η εντατική κατεργασία του οψιανού, εισηγμένου από τις Κυκλάδες, σε κλίμακα που δεν έχει παράλληλο στην Κρήτη. Σημαντικότερο όμως είναι ότι ήδη στις δύο πρώτες πρωτομινωικές φάσεις εδώ ασκείται η μεταλλουργία, όπως δείχνουν πρόσφατα ευρήματα κατεργασίας και χύτευσης χαλκού που είναι και τα παλαιότερα σ' όλο το νησί. Κυκλαδική κεραμική, που βρέθηκε μαζί σε αξιοσημείωτη ποσότητα, δηλώνει επίσης τους δρόμους έλευσης των εισαγόμενων υλών και της πρωτόγνωρης τεχνολογίας του μετάλλου στην Κρήτη. Ο οικισμός στον Πόρο, σημαντικός λιμενικός σταθμός και κέντρο βιοτεχνικής παραγωγής ήδη στην Προανακτορική περίοδο, διατήρησε το χαρακτήρα του στους επόμενους αιώνες όταν εξελίχθηκε στο κυριότερο λιμάνι της μινωικής Κρήτης και επίνειο της ανακτορικής Κνωσού.

Στην ίδια την Κνωσό, όπως και στη Φαιστό, την Τύλισο, την Αγία Τριάδα και άλλες εγκαταστάσεις λίγα

Ιδιόρρυθμο πήλινο σπονδικό αγγείο-ρυτό με σωληνώσεις για διπλή εκροή υγρών προσφορών. Από θολωτό τάφο στην Κουμάσα Μεσαράς. Προανακτορική περίοδος (2300-2000 π.Χ.).

είναι τα διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν την οικιστική αρχιτεκτονική, ιδίως της τρίτης Πρωτομινωικής περιόδου.

Περιορισμένα είναι επίσης τα στοιχεία σχετικά με τη θρησκεία και τη λατρεία. Οργανωμένα κοινοτικά ιερά δεν υπάρχουν, τα πρώτα ιερά υπαίθριας λαϊκής λατρείας ιδρύονται στο τέλος της περιόδου και στην αρχή της επόμενης, με την αυγή της 2ης χιλιετίας π.Χ. Το μικρό ιερό με το ειδώλιο της «Θεάς της Μύρτου» παραμένει μεμονωμένο, αν και ειδώλια ανάλογου τύπου, που θεωρείται ότι αποδίδουν γονιμικές μορφές, έχουν βρεθεί στην Κουμάσα, στο Μόγλο και στα Μάλια.

Αντίθετα, η λατρεία των νεκρών και οι ταφικές προσφορές και τελετουργίες έχουν επιβεβαιωθεί από σειρά ευρημάτων. Οι ανασκαφές άλλωστε των προανακτορικών νεκροταφείων ήταν περισσότερες και πιο διεξοδικές απ' όσο των αντίστοιχων οικισμών. Τέσσερις είναι οι κυριότεροι τύποι των ταφικών χώρων ή κατασκευών: τα ταφικά σπήλαια, οι λαξευτοί λάκκοι ή θάλαμοι, τα κτιστά ταφικά περιφράγματα και οι κτιστοί θολωτοί τάφοι.

Τα σπήλαια, που στη Νεολιθική περίοδο αποτέλεσαν χώρους κατοίκησης, χρησιμοποιούνται και στην Προανακτορική ως χώροι ταφής, όπως έχει διαπιστωθεί σε διάφορες θέσεις, π.χ. στη Μιαμού και στην Τραπέζα Λασηθίου. Οι λαξευτοί λακκοειδείς τάφοι είναι τεχνητά διαμορφωμένα ορύγματα, λακκοειδή ή θαλαμοειδή, σε μερικές περιπτώσεις με μικρό προθάλαμο. Είναι συνηθέστεροι στην κεντρική και την ανατολική Κρήτη, στο Κυπαρίσσι και στα Πάρτιρα, στον Πύργο και την Αγία Φωτιά Σπείας. Αντίθετα, η πρώτη κατηγορία κτιστών ταφικών κατασκευών, τα ταφικά περιφράγματα, είναι συνηθέστερα στην ανατολική Κρήτη, Μόγλο, Παλαίκαστρο και αλλού, έχουν όμως ανασκαφεί και στο νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών, στη βόρεια κεντρική Κρήτη. Πρόκειται για ορθογώνια κτίσματα από αδροδουλεμένες πέτρες, με δύο ή περισσότερα δωμάτια, μερικά χωρίς ανοίγματα εισόδων, ένδειξη ότι οι ταφές γίνονταν από τη στέγη που θα ήταν ελαφράς κατασκευής, ίσως από κλαδιά και πηλό. Οι μνημειωδέστερες όμως κτιστές ταφικές κατασκευές της εποχής είναι οι θολωτοί τάφοι, κυκλικά υπέργεια κτίσματα με θολωτή στέγαση, με μονολιθικές εισόδους, ισχυρούς τοίχους πάχους 1,50 μ. έως 2,50 μ. και διάμετρο από 4 μ. έως και 14 μ. στην περίπτωση του μεγάλου τάφου στον Πλάτανο Μεσαράς. Οι θολωτοί τάφοι είτε ήταν μεμονωμένοι είτε εντάσσονταν σε πιο σύνθετα ταφικά συγκροτήματα που περιλάμβαναν ταφικά δωμάτια για ταφές ή οστεοφυλάκια για ανακομιδές, απο-

θέτες και λιθόστρωτες αυλές και ορίζονταν από κτιστούς περιβόλους. Οι περισσότεροι θολωτοί τάφοι βρίσκονται στην πεδιάδα της Μεσαράς στη νότια κεντρική Κρήτη, όπου εμφανίζονται ήδη στην πρώτη φάση της περιόδου, όπως δείχνει ο τάφος του Λέντα. Στις επόμενες φάσεις κτίζονται σε μια σειρά θέσεων της Μεσαράς, στα Καλαθιανά, στην Κουμάσα, στον Πλάτανο, στο Μαραθοκέφαλο, στο Σίβα και κατόπιν στις Δρακόνες, στο Βορού, στο Πορτί και αλλού. Σποραδικά εμφανίζονται και σε άλλες περιοχές, όπως στο Φουρνί Αρχανών με δύο θολωτούς τάφους, στο Κράσι και στη Μυρσίνη Σπείας. Από τις ανασκαφές στα προανακτορικά νεκροταφεία έχουν προκύψει πολλά στοιχεία για τα ταφικά έθιμα της εποχής. Τα νεκροταφεία ήταν ουσιαστικά κοινοτικά, οι τάφοι, ιδίως οι μεγαλύτεροι θολωτοί, περιείχαν πολλές δεκάδες νεκρούς, μέλη των «γενών» που συγκροτούσαν την κοινωνική δομή των πρώιμων κοινοτήτων. Αρχικά οι νεκροί αποτίθενται στο δάπεδο των τάφων, όπου, σε ορισμένες περιπτώσεις, η σώρευση οστών και κτερισμάτων από ταφές και ανακομιδές είναι πυκνότατη. Η πρακτική της ταφής σε πήλινες σαρκοφάγους αρχίζει επίσης νωρίς και συνεχίζεται και στις μεταγενέστερες περιόδους. Σποραδικά διαπιστώνονται και ταφές σε πιθάρια. Οι νεκροί θάβονται με τα κτερίσματα, τα προσωπικά τους αντικείμενα και όσα άλλα πίστευαν οι δικοί τους ότι έπρεπε να έχουν μαζί τους στο ταξίδι για τον άλλο κόσμο. Έτσι, τα ποικίλα και πλούσια κτερίσματα των μινωικών τάφων αποτελούν έναν καθρέπτη της ζωής των ζωντανών κι απ' αυτά προέρχονται κυρίως οι πληροφορίες μας για τον μινωικό κόσμο, αφού από τάφους κυρίως, κι όχι από οικισμούς, προέρχονται τα περισσότερα αντικείμενα που έχουν σωθεί ως σήμερα. Στους προανακτορικούς τάφους οι νεκροί θάβονταν μαζί μ' όλα τα ταπεινά και τα πολύτιμα πράγματα που χρησιμοποιούσαν όταν ζούσαν: χρυσά κοσμήματα, σφραγίδες, λίθινα και πήλινα αγγεία, χάλκινα και ασημένια όπλα. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα κτερίσματα που σχετίζονται με ταφικές δοξασίες και μαρτυρούν πρακτικές ταφικής λατρείας: λίθινοι και πήλινοι κέρνοι για πολλαπλές ταφικές προσφορές, ειδώλια ανθρώπων, ζώων και πουλιών με ιδιαίτερη κατηγορία ανάμεσά τους τα κυκλαδικά, επίσης ιδιότυπα τελετουργικά σκεύη όπως τα ρυτά για υγρές προσφορές, αλλά και οστά ζώων ή πουλιών που βρίσκονται σε τάφους και ίσως μαρτυρούν την τέλεση νεκρόδειπνων.

Το σύνολο αυτών των ευρημάτων αποτελεί πολύτιμο υλικό που σε συνδυασμό με τα ανασκαφικά στοιχεία μάς βοηθά στην κατανόηση του μινωικού κόσμου και στην αποτίμηση της υψηλής τέχνης που δημιούργησε ήδη από τις αρχές της τρίτης χιλιετίας π.Χ.

Μικρά λίθινα αγγεία ποικίλων σχημάτων από τάφους στο Μόχλο. Προανακτορική περίοδος (2500-2000 π.Χ.).

2. Η άνθηση της πρώιμης μινωικής τέχνης

Η εισαγωγή της τεχνολογίας των μετάλλων, που αποτέλεσε το ορόσημο για τη μετάβαση από την Εποχή του Λίθου στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου πυροδότησαν τις εξελίξεις οικονομικοκοινωνικού χαρακτήρα οι οποίες διαμόρφωσαν το πλαίσιο δημιουργίας του μινωικού πολιτισμού την τρίτη χιλιετία π.Χ. Στον τομέα της τέχνης είναι ιδιαίτερα φανερή η εκρηκτική ανάπτυξη που επέφερε η χρήση του νέου υλικού, των μετάλλων, και η κατάκτηση των τεχνικών της μεταλλουργίας και μεταλλοτεχνίας. Νέοι κλάδοι παραγωγής τεχνέργων δημιουργούνται, που εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες της νέας τεχνολογίας για παραγωγή πολυτελών μετάλλινων αντικειμένων από χαλκό, χρυσό και άργυρο. Τα νέα μέταλλα εργαλεία δίνουν ώθηση στην εξέλιξη άλλων κλάδων όπως η σφραγιδογλυφία, η κοσμηματοποιία και η μικροτεχνία που χρησιμοποιούν εισαγόμενες ύλες, όπως οι ημιπολύτιμοι λίθοι ή το ελεφαντόδοντο. Η γενική οικονομική άνοδος και η διαμόρφωση ισχυρών κοινωνικών τάξεων ή ομάδων συνοδεύονται από την τάση κοινωνικής προβολής και επίδειξης ισχύος, πλούτου και κύρους από τα μέλη των ισχυρών αυτών ομάδων (ελίτ). Αυτό επιτυγχάνεται με την απόκτηση πολυτελών αντικειμένων, προϊόντων της νέας τεχνολογίας της εποχής και κατασκευασμένων από πολύτιμες εισαγόμενες ύλες. Η ζήτηση αυτών των ειδών διαμορφώνει την τάξη των ταλαντούχων τεχνιτών και τα εξειδικευμένα εργαστήρια που παράγουν έργα εκπληκτικής ποιότητας.

Η μεταλλοτεχνία, η κοσμηματοτεχνία, η σφραγιδογλυφία, η λιθοτεχνία αλλά και η κεραμική είναι τομείς όπου σημειώνεται ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας και παραγωγή ειδών υψηλής τεχνικής και καλλιτεχνικής στάθμης.

Η ΚΕΡΑΜΙΚΗ αποτελεί πάντα τον πιο ευαίσθητο δείκτη τυπολογικής και τεχνοτροπικής διαφοροποίησης, επομένως και χρονολογικής εξέλιξης. Στη διάρκεια πάντως της μακραίωνης Νεολιθικής εποχής η κεραμική χαρακτηριζόταν από ομοιογένεια και αργή τυπολογική και τεχνολογική εξέλιξη. Στην πρώτη φάση της Προανακτορικής περιόδου παρατηρείται τεχνική βελτίωση με την εμφάνιση μεγάλων στιλβωτών αγγείων και γρήγορα εμφανίζονται οι πρώτοι χαρακτηριστικοί κεραμικοί ρυθμοί, που αποτέλεσαν τη δυναμική αφετηρία της περίφημης μινωικής κεραμοουργίας. Οι κεραμικοί ρυθμοί ονομάζονται συμβατικά με τα τοπωνύμια των θέσεων όπου είχαν αρχικά βρεθεί ή βρέθηκαν σε μεγαλύτερη συχνότητα τα χαρακτηριστικά αγγεία που προσδιορίζουν κάθε ρυθμό.

Ο ρυθμός Πύργου, χαρακτηριστικός της πρώτης προανακτορικής φάσης, της Πρωτομινωικής Ι, βρίσκεται σ' όλη την Κρήτη. Είναι μια σκοτεινόχρωμη στιλβωτή κεραμική, που περιλαμβάνει και «κλειστά» αγγεία, αλλά κυρίως κύπελλα, με πιο χαρακτηριστικά τα ποτήρια τύπου κύλικας με ψηλό πόδι. Η τεχνική και ορισμένα σχήματα της κεραμικής Πύργου συσχετίζονται με τύπους της Τελικής Νεολιθικής, έχουν όμως επισημανθεί και αναλογίες με σύγχρονά τους κυκλαδική ή μικρασιατική κεραμική. Η σύμμιξη αυτή, στην πρωιμότετη μινωική κεραμική, αντικατοπτρίζει ίσως τη γενικότερη ώσμωση του παλαιού νεολιθικού υποστρώματος με το νέο μινωικό στοιχείο.

Στην ίδια φάση επίσης εμφανίζεται και συνεχίζεται και στην επόμενη φάση ο ρυθμός Αγίου Ονουφρίου, χαρακτηριστικός της κεντρικής Κρήτης, ιδίως της νότιας, όπως και η εξελιγμένη παραλλαγή του, ο ρυθμός Κουμάσας. Πρόκειται για μια νέα ελκυστική διακοσμητική αντίληψη που «φωτίζει» με ανοιχτόχρωμο επίχρυσμα την επιφάνεια των αγγείων, συνήθως σφαιρικού σχή-

ματος, η οποία διακοσμείται με γραμμικά ή δικτυωτά μοτίβα κοκκινωπού χρώματος πάνω στο ανοιχτό φόντο.

Στην ίδια χρονολογική βαθμίδα ανήκει και ο ρυθμός Λεβίνας με λευκά γραμμικά μοτίβα σε καστανοκόκκινο φόντο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κυρίως τα πρωτότυπα και τολμηρά σχήματα με τις γωνιώσεις και τις ιδιότυπες λαβές αλλά και αγγεία σε σχήμα καρπού, πλοιαρίου, βαρελιού, καλύβας κ.ά.

Σημαντική τεχνολογική εξέλιξη σημειώνεται στην κεραμική παραγωγή, όπως και σ' άλλους τομείς, κατά τη δεύτερη προανακτορική φάση, την Πρωτομινωική II. Το κεραμικό εργαστήριο της Μύρτου και οι κεραμικοί τροχοί, κυρτεπίπεδοι πήλινοι δίσκοι που βρέθηκαν εκεί, μαρτυρούν την πρόοδο στην τεχνική κατασκευής αλλά και την οργάνωση της παραγωγής. Τυπικός στη φάση αυτή, ιδίως στην ανατολική Κρήτη, είναι ο ρυθμός Βασιλικής, που αξιοποιεί την τεχνολογική βελτίωση για επίτευξη τεχνικά άρτιας κατασκευής και εξαιρετικού διακοσμητικού αποτελέσματος. Τα αγγεία με τα τολμηρά σχήματα, «σαλτσιέρες», με ιδιαίτερα επιμήκη προχοή, πρόχοι με πολύ ψηλό ραμφόστομο λαιμό, αλλά και τα πιο συμβατικά κύπελλα έχουν πρωτότυπη κλιδωτή διακόσμηση, καστανοκόκκινη και μαύρη, που δημιουργείται με το ελεγχόμενο άνισο ψήσιμο του αγγείου βάσει ειδικής τεχνικής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην επόμενη τρίτη φάση, την Πρωτομινωική III, παρουσιάζει ο λεγόμενος «Λευκός ρυθμός», χαρακτηριστικός κυρίως της ανατολικής Κρήτης. Πρόκειται για έναν εξελιγμένο ρυθμό με ποικιλία σχημάτων και πλούσιο διακοσμητικό θεματολόγιο, που παρουσιάζει μια σημαντική καινοτομία: τα μοτίβα, που περιλαμβάνουν τώρα και σπείρες, κύκλους, πλοχμούς και στιγμές, ζωγραφίζονται με λευκό χρώμα πάνω στο μελανόχρωμο επίχρισμα δημιουργώντας εντυπωσιακό διακοσμητικό αποτέλεσμα. Η τεχνοτροπία αυτή συνεχίζεται και εξελίσσεται στους κύριους κεραμικούς ρυθμούς της επόμενης περιόδου, της Μέσης Εποχής του Χαλκού.

Εκτός από τους κύριους ρυθμούς, απλούστερη χονδροειδή κεραμική, ακόσμητη ή με στοιχειώδη κόσμηση, παράγαν όλες οι περιοχές, ενώ υπήρχαν και τοπικοί κεραμικοί ρυθμοί περιορισμένης εμπορικής εμβέλειας.

Ιδιότυπο τριποδικό σκεύος με πόμα, σε σχήμα λέμβου από θολωτό τάφο στη Λεβίνα Μεσαράς. Προανακτορική περίοδος (2700-2500 π.Χ.).

Πίλινο μεγάλο κύπελλο σε σχήμα
δισκοπότηρου με πόδι, με εγχάρακτη
και στιλβωτή διακόσμηση.
Τάφος Πύργου, Προανακτορική περίοδος
(3200-2700 π.Χ.).

Αγγεία με γραμμική διακόσμηση των κεραμικών ρυθμών Κουμάσας και Αγίου Ονουφρίου, από διάφορες θέσεις της κεντρικής Κρήτης, Προανακτορική περίοδος (2700-2300 π.Χ.).

Τρία ιδιότυπα αγγεία, βαρελόσχημο, θηριομορφικό και καρινωτό με πώμα και μεγάλες λαβές. Από θολωτό τάφο στη Λεβίνα Μεσαράς. Προνακτορική περίοδος (2800-2500 π.Χ.).

Πίλινο ιδιόμορφο αγγείο σε σχήμα καρπού.
Ομοίωμα κυκλικής οικίας με καμινάδα.
Τρισώματη πρόχους. Από θολωτό τάφο στη
Λεβίνα Μεσαράς. Προανακτορική περίοδος.

Ιδιόμορφο τελετουργικό αγγείο από το νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών. Τέλη Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

Πρόχους τύπου τσαγιέρας με επιμήκη προχοή και διακόσμηση «λευκού ρυθμού». Βασιλική Ιεράπετρας, Προανακτορική περίοδος (2300-2000 π.Χ.).

Κύπελλο με διακόσμηση διπλών πελέκων «λευκού ρυθμού». Μόχλος, Προανακτορική περίοδος (2300-2000 π.Χ.).

Κύπελλα διαφόρων σχημάτων και πρόχοι με λευκά ψάρια και διακοσμητικά μοτίβα «λευκού ρυθμού». Από το Παλαίκαστρο, το Μόγλο και τη Βασιλική στην ανατολική Κρήτη. Όψιμη Προανακτορική περίοδος (2300-1800 π.Χ.).

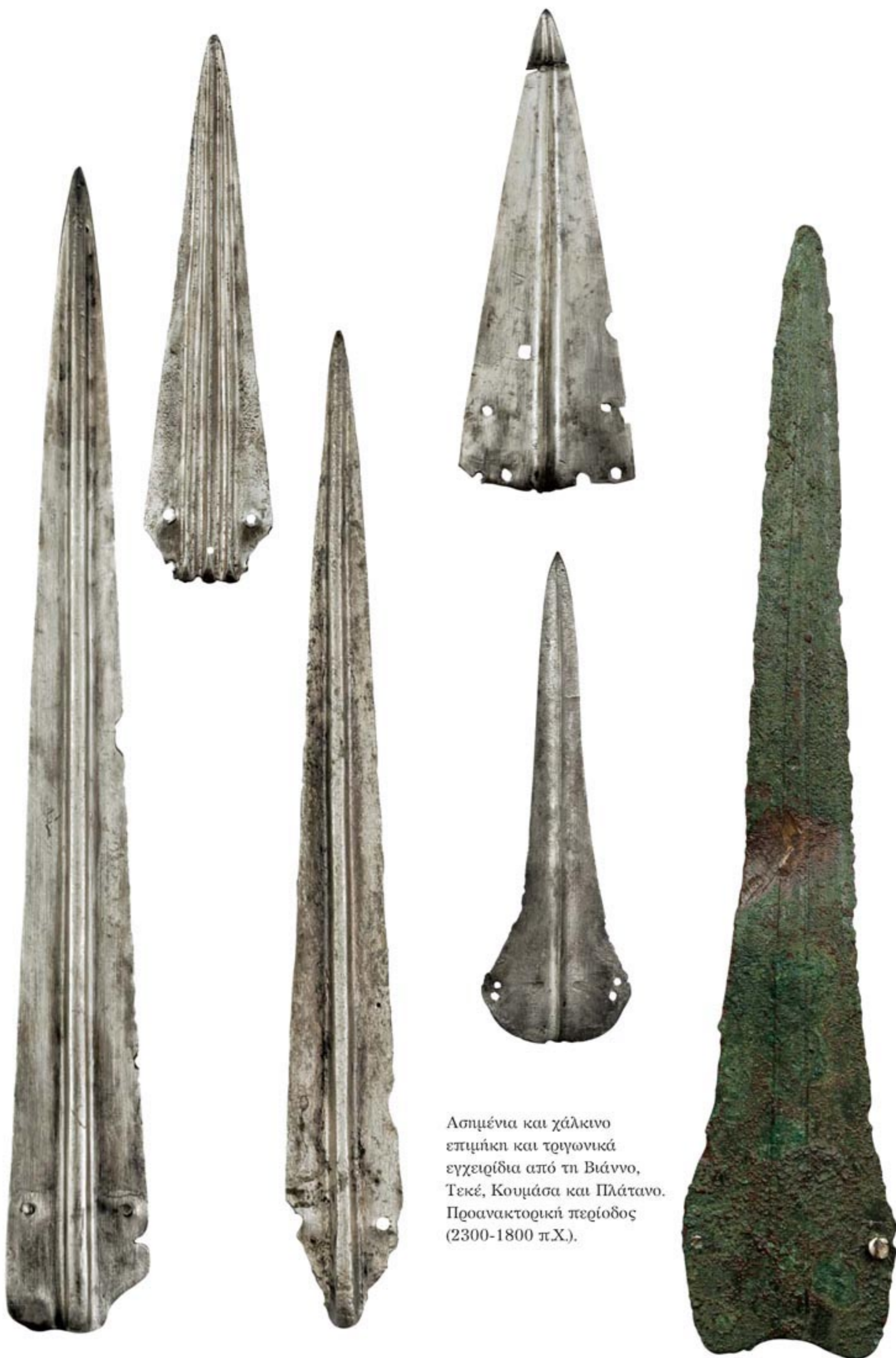
Η ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ, ιδιαίτερα η χαλκούργια, είναι η νέα τεχνολογία και τέχνη που σημαδεύει τη μετάβαση από την Εποχή του Λίθου στην Εποχή του Χαλκού. Το μέταλλο ασφαλώς εισαγόταν στην Κρήτη, αφού δεν υπάρχουν ενδείξεις εκμετάλλευσης των περιορισμένων χαλκούχων κοιτασμάτων στη νότια και δυτική Κρήτη. Στις δύο προσιμότερες φάσεις της Προανακτορικής η κατεργασία του χαλκού διαπιστώθηκε πρόσφατα στον Πόρο, στον λιμενικό οικισμό της βόρειας παραλίας που διαχρονικά αποτέλεσε το επίγειο της Κνωσού. Εδώ, σειρά ευρημάτων πιστοποιεί την προσιμότερη άσκηση της τεχνολογίας του μετάλλου. Θραύσματα από χοάνες τήξης, μικρό ακροφύσιο καμινιού, σκωρίες χαλκού, ένα μικρότατο «τάλαντο» καθαρού μετάλλου και θραύσματα από πήλινες μήτρες για χύτευση εγχειριδίων με ενισχυτική ράχη στη λεπίδα προσδιορίζουν το πρώτο γνωστό πρωτομινωικό εργαστήριο χαλκούργιας. Κατεργασία μεταλλεύματος χαλκού κατά την τελευταία φάση της περιόδου διαπιστώθηκε στο «Χρυσοκάμινο» της ανατολικής Κρήτης.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας, η κατάκτηση προηγμένων τεχνικών και η επιδεξιότητα εφαρμογής τους υπήρξε εντυπωσιακή. Ο εργαλειακός εξοπλισμός ανανεώνεται ταχύτατα με χάλκινα εργαλεία, ανθεκτικά και εύχρηστα. Παρά τον σχετικά μικρό αριθμό των προανακτορικών εργαλείων που έχουν σωθεί, κυρίως από την κεντρική και την ανατολική Κρήτη, η ποικιλία τους είναι χαρακτηριστική: κοπίδια και σουβλιά, βελόνες και τρυπάνια, ένα πριόνι, ξυράφια, λαβίδες, μαχαίρια και διπλοί πελέκεις αλλά και ιδιότυπα δυσσερμίνευτα, όπως δύο λεγόμενες «ωτογλυφίδες».

Πολύ σημαντικά έργα της πρώιμης μεταλλοτεχνίας είναι τα χάλκινα και μερικά ασημένια εγχειρίδια, κοντά τριγωνικά ή πιο επιμήκη, ορισμένα με λαβή λίθινη ή ελεφαντοστέινη, στερεωμένη με ασημένια καρφιά με ή χωρίς ενισχυτική ράχη. Έχουν βρεθεί τρεις εκατοντάδες εγχειρίδια, κυρίως στους θολωτούς τάφους της Μεσαράς αλλά και στην ανατολική Κρήτη. Αποτελούν είδη πολυτελείας, ακριβά δείγματα της πιο προηγμένης τεχνολογίας της εποχής, όχι μόνο με χρηστική αλλά και κοσμητική αξία, ιδίως τα ασημένια. Ακόμη περισσότερο, αποτελούσαν σύμβολα ανώτερης κοινωνικής τάξης, εξουσίας και κύρους των κατόχων τους μαζί με τους οποίους τάφηκαν.

Χάλκινα τριγωνικά εγχειρίδια από την Κουμάσα, Αγία Τριάδα και Πλάτανο Μεσαράς. Προανακτορική περίοδος (2500-1800 π.Χ.).

Ασημένια και χάλκινο
επιμήκη και τριγωνικά
εγχειρίδια από τη Βιάννο,
Τεκέ, Κουμάσα και Πλάτανο.
Προανακτορική περίοδος
(2300-1800 π.Χ.).

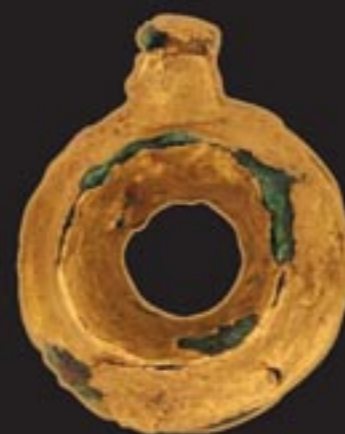
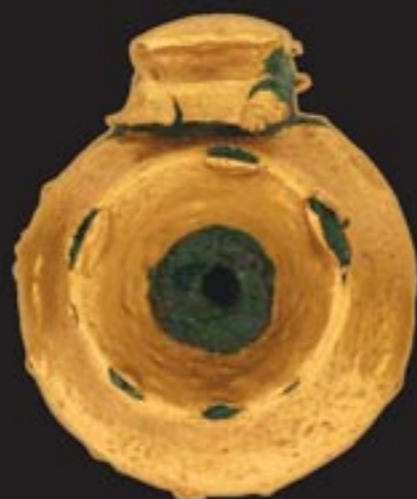
Χρυσή νεκρική ταινία με έκκρουστη γραμμική διακόσμηση, από το νεκροταφείο στο Μόγλο (2500-2000 π.Χ.).
[Σελ. 51]: Χρυσό ταινιωτό διάδημα, περιδέραια από λίθινες χάντρες και τροχόσχημα χάλκινα χρυσεπένδυτα περιάπτα. Από τους θολωτούς τάφους στη Λεβίνα και τον Άγιο Ονούφριο. Προανακτορική περίοδος (2700-2300 π.Χ.).

Η ΚΟΣΜΗΜΑΤΟΤΕΧΝΙΑ χρησιμοποίησε επίσης το βασικό μέταλλο, το χαλκό, για την κατασκευή π.χ. απλών δακτυλιδιών. Όμως τα σπουδαιότερα κοσμήματα ήταν από χρυσό και ασήμι σε συνδυασμό με ημιπολύτιμους λίθους. Τα κοσμήματα του Μόγλου, των θολωτών τάφων της Μεσαράς και των Αρχανών ήταν χρυσά κυρίως. Οι μινωίτες τεχνίτες χρησιμοποίησαν για την κατασκευή τους όλες τις απλές αλλά και τις πιο προηγμένες τεχνικές. Σφυρηλάτηση, έλαση και κοπή φύλλων μετάλλου, συγκόλληση και κάρφωμα, έκκρουστη διακόσμηση αλλά και εφαρμογή της χύτευσης, της συρματοτεχνικής και της χρυσοκοκκίδωσης στις τελευταίες φάσεις της περιόδου, αξιοποιήθηκαν για να παραχθούν εξαιρετικά έργα χρυσοτεχνίας και μικροτεχνίας, αντιπροσωπευτικά της έμπνευσης και της επιδεξιότητας των προικισμένων καλλιτεχνών που τα δημιούργησαν στο δεύτερο μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ.

Τα πιο απλά κοσμήματα από τεχνικής πλευράς, τα χρυσά ταινιωτά διαδήματα για τα μαλλιά, είναι εντούτοις ιδιαίτερα εντυπωσιακά. Στις άκρες έχουν οπές για να δένονται γύρω από το μέτωπο. Το μήκος και το πλάτος τους ποικίλλει, άλλα είναι στενά ταινιωτά και επιμήκη έως 30 εκ., ορισμένα είναι φαρδύτερα, ενώ μερικά έχουν ιδιαίτερο σχήμα, όπως το διάδημα από την Κουμάσα με τριγωνική διεύρυνση στο μέσο ή το διάδημα απ' το Μόγλο με στενότερες διακοσμητικές ταινίες. Ενδιαφέροντα είναι όσα έχουν επίκρουστη διακόσμηση, είτε απλή γραμμική είτε πιο σύνθετη, όπως το διάδημα που διακοσμείται με δύο μάτια σχηματισμένα με στιγμές ή η ταινία με τέσσερα ζώα που μοιάζουν με σκύλους. Ανάλογης τεχνικής είναι τα επίρραπτα κοσμήματα, ορισμένα σε σχήμα δίσκου ή αστεριού, με οπές για να ράβονται πάνω σε ενδύματα. Οι ωραίες περόνες με ανθεωπή κεφαλή πιθανόν κοσμούσαν τα μαλλιά. Ιδιαίτερης τεχνικής επιδεξιότητας και έμπνευσης είναι τα περιδέραια με χάντρες και περιάπτα διαφόρων σχημάτων και από διάφορα υλικά που δημιουργούν ένα ιδιαίτερο διακοσμητικό αποτέλεσμα: χάντρες από χρυσό, ασήμι, από πολύχρωμες πέτρες, κόκαλο και ελεφαντόδοντο, φαγεντιανή, ορεία κρύσταλλο και ημιπολύτιμες πέτρες, όπως αμέθυστο ή σάρδιο στο τέλος της περιόδου. Τα περιάπτα, επίσης κοσμήματα στήθους, κατασκευάζονταν από τα ίδια υλικά όπως και τα περιδέραια: χρυσό, ασήμι, ελεφαντόδοντο ή κρύσταλλο. Το περίφημο μικροσκοπικό βατραχάκι από την Κουμάσα αποτελεί το πρωιμότερο γνωστό δείγμα εφαρμογής της τεχνικής της χρυσοκοκκίδωσης. Εξαιρετικής τεχνικής είναι οι σπείρες με την τεχνική της συρματοτεχνικής που κοσμούν τη μικρή χρυσή κυλινδρική χάντρα από τα Καλαθιανά. Ένα χρυσό περιάπτο σε σχήμα άνθους είναι χυτό, συμπαγές. Με την τεχνική της συρματοκολλητικής έχουν κατασκευαστεί οι αριστουργηματικές χρυσές αλυσίδες από το Μόγλο, απ' τις οποίες κρέμονται μεγάλα χρυσά φύλλα.

Όλα τα εξαιρετικά έργα της πρώιμης μινωικής κοσμηματοτεχνίας βρέθηκαν σε τάφους όπου στόλισαν, όπως και στη ζωή, τους εύπορους κατόχους τους.

[Σελ. 52-53]: Περιδέραια με χάντρες από στεατίτη, ημιπολύτιμους λίθους, φαγεντιανή και χρυσό από τάφους στη Λεβίνα και το Μόγλο. Προανακτορική - Πρώιμη Παλαιονακτορική περίοδος (2700-2000 π.Χ.).

Χρυσές νεκρικές ταινίες με έκκρουστη γραμμική ή στιγμωτή διακόσμηση που κάλυπταν το μέτωπο ή ράβονταν στα ενδύματα του νεκρού. Νεκροταφεία στο Μόγλο, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

[Σελ. 54]: Περιδέραια με χάντρες από ημιπολύτιμους λίθους: σάρδιο, κρύσταλλο, στεατίτη, χλωρίτη, Πλάτανος Μεσαράς, Προανακτορική - Πρώιμη Παλαιοανακτορική περίοδος (2200-1800 π.Χ.).

[Σελ. 55]: ΠΑΝΩ: Δύο πολύτιμα περιδέραια με χάντρες διαφόρων σχημάτων από χρυσό, ελεφαντόδοντο και πράσινο νεφρίτη από νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών. Τέλη Προανακτορικής περιόδου (2200-1800 π.Χ.).

ΚΑΤΩ: Νεκρικό ταινιωτό χρυσό έλασμα με στιγμωτή έκκρουστη απεικόνιση ανθρώπινων ματιών, ίσως για την κάλυψη των ματιών του νεκρού. Νεκροταφεία στο Μόγλο, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

Ταινιωτό χρυσό νεκρικό διάδημα με τριγωνική προεξοχή και περιδέσμιο από χρυσές σφαιρικές και αμφικωνικές χάντρες από λεπτό έλασμα με δύο χάντρες με σπειροειδή συρματερή διακόσμηση. Θολωτοί τάφοι στην Κουμάσα και τον Πλάτανο, Προανακτορική περίοδος (2500-1800 π.Χ.).

[Σελ. 59]:

Χρυσά νεκρικά φυλλόσχημα
κοσμήματα κρεμασμένα από
περίτεχνες λεπτές αλυσίδες,
εξαρτήματα περιδεραίων.

Νεκροταφεία Μόχλου
και Σφουγγαρά Γουρνιών,
Προανακτορική περίοδος
(2500-2300 π.Χ.).

Δύο χρυσά επιρράμματα νεκρικών
ενδυμάτων: εξάκτινο αστέρι
και διάτμητο έλασμα.

Δύο περιάπτα, ένα από χρυσεπένδυτη
πρισματική κρυστάλλινη χάντρα και
ένα συμπαγές χρυσό σε σχήμα κάλυκα
άνθους. Από τους τάφους στα Καλαθιανά,
τον Άγιο Ονούφριο Μεσαράς και
το Μόχλο της ανατολικής Κρήτης.
Προανακτορική περίοδος (2200-1800 π.Χ.).

Χρυσά κοσμήματα σε σχήμα φύλλων ελιάς με μίσχο από στρεπτό χρυσό σύρμα, εξαρτήματα διαδημάτων ή περιδεραιών. Νεκροταφεία στο Μόγλο, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

[Σελ. 62]: Χρυσό νεκρικό ταινιωτό έλασμα και χρυσές μαργαρίτες με μακρύ μίσχο, εξαρτήματα διαδημάτων ή κοσμήματα μαλλιών. Νεκροταφεία στο Μόγλο, προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

[Σελ. 63]: ΠΛΑΝΩ: Μικροσκοπικό χρυσό περίαπτο σε σχήμα βατράχου με κοκκιωτή διακόσμηση, αριστούργημα της μικροτεχνικής χρυσοχοΐας και ταυτόχρονα το παλαιότερο γνωστό παράδειγμα εφαρμογής της τεχνικής της κοκκίδωσης. Κουμάσα Μεσαράς, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.). Μήκος: 1,1 εκ.

ΚΑΤΩ: Δύο δισκοειδείς χρυσές χάντρες διακοσμημένες αντίστοιχα με τετράφυλλο και πεντάφυλλο στροβιλιζόμενο ρόδακα. Νεκροταφεία στο Μόγλο, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.). Διάμετρος: 1,3 εκ.

Ελεφάντινη κυλινδρική σφραγίδα με φύλλα και σπείρες στην πλευρική σφραγιστική επιφάνεια. Νεκροταφεία στο Φουρνί, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

Βαβυλωνιακός σφραγιδοκύλινδρος από αιματίτη εποχής του Χαμουραμπί. Απεικονίζεται ανδρική μορφή θεού ή βασιλιά με σκίπτρο. Σημαντικό εύρημα για τη μινωική χρονολογική κατάταξη. Από τον θολωτό τάφο Πλατάνου, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

Ελεφάντινη θηριομορφική σφραγίδα σε σχήμα καθιστού πιθήκου. Η σφραγιστική επιφάνεια, με τρία λιοντάρια σε συστροφική διάταξη, είναι στη βάση έδρασης. Πλάτανος Μεσαράς, Προανακτορική περίοδος (2200-2000 π.Χ.).

Η ΣΦΡΑΓΙΔΟΓΛΥΦΙΑ αποτέλεσε έναν σπουδαίο τομέα έκφρασης της μινωικής τέχνης και οι παραστάσεις των σφραγίδων συγκροτούν τις ομιλούσες εικόνες για τη ζωή και τις δραστηριότητες των Μινωιτών. Οι σφραγίδες χρησιμοποιήθηκαν για πρακτικούς σκοπούς αλλά φοριούνταν και ως κοσμήματα ή φυλακτά, όπως τα περι-απτα. Με τη σφράγιση, δηλαδή την αποτύπωση της σφραγίδας πάνω σ' ένα σβόλο νωπού πηλού επικολλη-μένο σε κάποιο αντικείμενο, ο κάτοχός της μπορούσε να πιστοποιήσει την κυριότητα ενός προϊόντος ή την εγκυρότητα μιας εμπορικής αποστολής. Παρότι η πρα-κτική της χρήσης σφραγίδων πρέπει να έφτασε στην Κρήτη από την Ανατολή και την Αίγυπτο, οι πρώιμες μινωικές σφραγίδες έχουν μια μοναδική πρωτοτυπία και ποικιλία, αντίθετα με την τυποποίηση των ανατολικών σφραγιδοκύλινδρων ή των αιγυπτιακών σκαραβαίων. Οι πρωτομινωικές σφραγίδες, ιδίως οι πιο απλές, κατα-σκευάζονταν από μαλακές πέτρες όπως ο στεατίτης, ο σχιστόλιθος, ο γλωρίτης, αλλά από τη δεύτερη φάση της Προανακτορικής σειράς σφραγίδων, κυρίως στη Μεσαρά και τις Αρχάνες, κατασκευάζονται από εισηγμένο υλικό, ελεφαντόδοντο ή δόντι ιπποπόταμου, ιδίως αυτές με τα πιο πρωτότυπα και σύνθετα σχήματα. Οι σφραγίδες είναι κυλινδρικές, κωνικές, ορθογώνιες, πρισματικές, δισκοειδείς, ημισφαιρικές με μία, δύο ή τρεις σφραγι-στικές επιφάνειες ανάλογα με το σχήμα. Μία ελεφαντο-στέινη σφραγίδα από τις Αρχάνες έχει δεκατέσσερις σφραγιστικές επιφάνειες. Περίφημες είναι ορισμένες σφραγίδες κυρίως από ελεφαντόδοντο, οι λεγόμενες θηριομορφικές, που διαμορφώνονται σε σχήμα ζώων, ανθρώπων, πουλιών ή εντόμων, όπως η σφραγίδα από την Τραπεζα σε σχήμα καθιστού πιθήκου, η σφραγι-δα από τις Αρχάνες σε σχήμα μύγας, η σφραγίδα από τα Καλαθιανά σε σχήμα λιονταριού που σπαράσσει άνθρωπο.

Τα συνηθέστερα και απλούστερα διακοσμητικά θέ-ματα στις σφραγιστικές επιφάνειες είναι γραμμικά, καμπυλόγραμμα, σπείρες ή φύλλα. Λιγότερο συνήθεις είναι οι παραστάσεις με ζώα, όπως λιοντάρια σε κυκλι-κή διάταξη στροβιλισμού, ή σκορπιοί και ψάρια.

Οι περισσότερες σφραγίδες όπως και τα κοσμήματα και τα εγχειρίδια βρέθηκαν σε τάφους, ένδειξη ότι δεν αποτελούσαν μόνο χρηστικά αντικείμενα αλλά είχαν και κοσμητική ή και συμβολική-αποτροπαικτική σημασία.

Ελεφάντινη σφραγίδα σε σχήμα μύγας πιθανόν αποτροπαϊκής σημασίας. Νεκροταφεία στο Φουρνί Αρχανών, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

Ελεφάντινη σφραγίδα με τρεις σκορπιούς, φυλακτό αποτροπαϊκό. Πλάτανος, Προανακτορική περίοδος (2000-1800 π.Χ.).

Ελεφάντινη θηριομορφική σφραγίδα σε σχήμα πιθήκου καθιστού σε σφαιρικό «βράχο». Γραμμικό θέμα στη στρογγυλή σφραγιστική επιφάνεια της βάσης. Σπίλαιο Τραπεζας Λασιθίου, Προανακτορική περίοδος (2500-2000 π.Χ.).

Ελεφάντινη θηριομορφική σφραγίδα σε σχήμα καθισμένου ζώου από τον Πλάτανο. Στην ορθογώνια σφραγιστική επιφάνεια της βάσης δύο λιοντάρια που περιβάλλονται από σειρές κύκλων. Προανακτορική περίοδος (2200-2000 π.Χ.).

Η ΛΙΘΟΤΕΧΝΙΑ της Προανακτορικής περιόδου, ιδίως των ώριμων φάσεων, δημιούργησε έργα εξαιρετα, που η ποιότητά τους ξενίζει λόγω απουσίας προγενέστερης παράδοσης. Πολύχρωμες, φλεβωτές και μονόχρωμες πέτρες, αλάβαστρα και σταλακτίτες, φλεβωτά και μονόχρωμα μάρμαρα, ξενόφερτοι βασάλτες, χλωρίτης και στεατίτης, κροκαλοπαγείς πέτρες, οφείτης και γυψόλιθος χρησιμοποιούνται σε σειρές αγγείων, μικρογραφικών ή χρηστικών κάθε σχήματος. Θαυμαστή είναι η αξιοποίηση των φλεβώσεων και χρωμάτων των λίθων κατά την καταργασία, ώστε να επιτευχθεί ένα εντυπωσιακό, σχεδόν ζωγραφικό διακοσμητικό αποτέλεσμα. Τα αγγεία από τους τάφους του Μόχλου και της Μεσαράς, σε μεγάλο ποσοστό μικρογραφικά, είναι ενδεικτικά της ποιότητας της πρώιμης μινωικής λιθοτεχνίας. Το πώμα μιας πυξίδας-κοσμηματοθήκης από τη Ζάκρο με ανάγλυφο ξαπλωμένο σκύλο για λαβή είναι όμοιο με ένα πώμα όμοιας πυξίδας από το Μόχλο και έχουν ασφαλώς κατασκευαστεί απ' τον ίδιο τεχνίτη. Θαυμάσια είναι η αμφικωνική πυξίδα-κοσμηματοθήκη από τη Μαρωνιά με σύνθετη κόσμηση σπειρών. Τελετουργικά αγγεία είναι οι κέρνοι, ορθογώνια σκεύη με διπλές, τριπλές ή τετραπλές υποδοχές για προσφορές. Χαρακτηριστικά της εποχής είναι τα λεγόμενα «φωλεόσχημα» αγγεία, που θυμίζουν φωλιά πουλιών, και τα καλυκόσχημα με ανάγλυφη κόσμηση που μοιάζει με τα πέταλα κάλυκα άνθους. Άλλα λίθινα αγγεία βρέθηκαν σε οικισμούς, πολλά όμως βρέθηκαν σε τάφους και ασφαλώς συνάπτονται με ταφικές προσφορές, ιδίως τα τελετουργικού σχήματος ή μη χρηστικού μεγέθους όπως οι κέρνοι και τα μικρογραφικά αγγεία.

Λίθινα αγγεία διαφόρων σχημάτων από φλεβωτούς λίθους από το Μόχλο ανατολικής Κρήτης, το Πορτί και τον Πλάτανο Μεσαράς. Προανακτορική περίοδος (2500-1800 π.Χ.).

Πυξίδα-κοσμηματοθήκη με πώμα και πώμα παρόμοιας πυξίδας από σχιστόλιθο με εγχάρακτη γραμμική και ανάγλυφη διακόσμηση σε μορφή ξαπλωμένου σκύλου, από το Μόγλο και τη Ζάκρο αντίστοιχα. Θεωρούνται έργα του ίδιου τεχνίτη. Προανακτορική περίοδος (2500-2000 π.Χ.).

Αμφικωνική κοσμηματοθήκη με εγχάρακτη σπειροειδή διακόσμηση. Μαρωνιά, Προανακτορική περίοδος.

Λίθινος κέρνος από την Κουμάσα, με τέσσερις υποδοχές για προσφορές και εγχάρακτη κόσμηση. Προανακτορική περίοδος.

Μικρή λίθινη θήκη με πώμα και εγχάρακτη γραμμική κόσμηση, ίσως για φύλαξη καλλυντικής ουσίας. Κουμάσα, Προανακτορική περίοδος.

ΤΑ ΕΙΔΩΛΙΑ σχετίζονται ασφαλώς με θρησκευτικές δοξασίες και τελετουργική πρακτική, αν και αδιακρίβωτης φύσης λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων. Στην προανακτορική Κρήτη μόνο ένας ιερός χώρος έχει εντοπιστεί, το μικρό ιερό στον οικισμό της Μύρτου, χρονολογούμενο στη δεύτερη προανακτορική φάση, όπου βρέθηκε το πήλινο ειδώλιο της λεγόμενης «Θεάς της Μύρτου».

Τα πρωιμότερα προανακτορικά ειδώλια είναι λίθινα ή πήλινα, εντελώς σχηματικά και οξύληκτα, χωρίς καμία δήλωση των ανατομικών λεπτομερειών. Ξεχωριστό, για το μέγεθός του που φτάνει τα 65 εκ., είναι ένα ειδώλιο αυτού του τύπου από το Σαμπά της κεντρικής Κρήτης. Στις επόμενες φάσεις υπάρχουν ειδώλια με πιο φυσιολογικά χαρακτηριστικά. Μία ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα μαρμάρινα ειδώλια κυκλαδικού τύπου που απεικονίζουν με σχηματικό, συνοπτικό τρόπο όρθιες γυναικείες μορφές με τα χέρια διπλωμένα στο στήθος. Αρκετά από αυτά τα ειδώλια έχουν βρεθεί κυρίως σε τάφους της κεντρικής Κρήτης. Παρά τη χαρακτηριστική μορφολογία τους που τα εντάσσει σε συγκεκριμένους κυκλαδικούς τύπους, ορισμένα από τα ειδώλια αυτά πιθανότατα κατασκευάστηκαν στην Κρήτη. Αξιοσημείωτη, απ' αυτή την άποψη, είναι η εύρεση στις Αρχάνες ενός «κυκλαδικού» ειδωλίου από ελεφαντόδοντο, από υλικό δηλαδή που δεν χρησιμοποιούνταν στις Κυκλάδες, αλλά ήταν δημοφιλές στην κρητική μικροτεχνία.

Πήλινα ανθρωπομορφικά και ζωομορφικά αγγεία-τελετουργικά σκεύη βρέθηκαν κυρίως σε τάφους. Τρία τέτοια τελετουργικά σκεύη σε σχήμα γυναίκας που φέρει τα χέρια στους μαστούς έχουν βρεθεί στην Κουμάσα, στο Μόχλο και τα Μάλια. Ένα ανθρωπόμορφο σκεύος-ρυτό με δύο στόμια βρέθηκε στις Αρχάνες. Αγγεία-πρόχοι σε σχήμα πουλιών έχουν βρεθεί στους τάφους της Μεσαράς, όπως και ειδώλια ζώων, ταύρων και αιγάγρων. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα δύο πήλινα ειδώλια ταύρων από την Κουμάσα και το Πορτί Μεσαράς με επικολλημένες μικρές ανθρώπινες μορφές πάνω και ανάμεσα στα κέρατα, που απεικονίζουν τη σύλληψη του ζώου και παραπέμπουν στις μεταγενέστερες παραστάσεις των ταυροκαθαψιών. Έμπνευση, φρεσκάδα και ζωντάνια χαρακτηρίζουν τα πρώιμα έργα της πηλοπλαστικής τέχνης με τη μακραίωνη μετέπειτα εξέλιξη.

Δύο μικρά λίθινα κυκλαδικού τύπου ειδώλια, πάνω σε κοινή βάση. Γεκές Ηρακλείου, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

Δύο σπονδικά αγγεία-ρυτά σε σχήμα γυναικείας μορφής από το Φουρνί Αρχανών και τα Μάλια. Προανακτορική περίοδος (2200-1800 π.Χ.).

Λίθινο ανδρικό ειδώλιο σε λατρευτική στάση.
Πορτί Μεσαράς, Προανακτορική περίοδος
(2000-1800 π.Χ.).

Μαρμάρινο καθιστό ειδώλιο σπάνιου
κυκλαδικού τύπου. Τεκές, Προανακτορι-
κή περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

Μαρμάρινο ειδώλιο
κυκλαδικού τύπου.
Κουμάσα,
Προανακτορική
περίοδος
(2500-2300 π.Χ.).

Ελεφάντινο ειδώλιο
κυκλαδικού τύπου,
μοναδικό ως προς
το υλικό κατασκευής.
Φουρνί Αρχανών,
Προανακτορική περίοδος
(2500-2300 π.Χ.).

[Σελ. 72]: Μαρμάρινα ειδώλια κυκλαδικού τύπου. Κουμάσα, Προανακτορική περίοδος (2500-2300 π.Χ.).

Ημισφαιρικό σκεύος με επικολλημένα ειδώλια στο εσωτερικό του που παριστάνουν κοπάδι προβάτων με το βοσκό. Παλαίικαστρο, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

3. Εμπόριο - Εξωτερικές επαφές

Ο θαλάσσιος δρόμος ανάμεσα στην Κρήτη και τις Κυκλάδες ήταν ήδη ανοιχτός την 7η χιλιετία π.Χ. όπως μαρτυρεί η εύρεση οψιανού στη νεολιθική Κνωσό. Όλα εξάλλου τα στοιχεία δείχνουν ότι πάλι μέσω των Κυκλάδων γνώρισε η Κρήτη στις αρχές της 3ης χιλιετίας τα μέταλλα και την τεχνολογία των μετάλλων και πέρασε στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Σ' όλη τη διάρκεια της Προανακτορικής περιόδου οι στενότερες σχέσεις με τις Κυκλάδες επιβεβαιώνονται από εισαγωγές οψιανού, εισαγωγές και μιμήσεις πύλινων και μαρμάρινων κυκλαδικών αγγείων, πιθανόν εισαγωγή αργύρου και μολύβδου. Ιδιαίτερα, τα κυκλαδικά ειδώλια της Κρήτης, ως αντικείμενα με ιδεολογικό συμβολισμό, υποδηλώνουν το βάθος των σχέσεων με τις Κυκλάδες. Η ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου, η οικονομική άνοδος, η εξέλιξη της βιοτεχνικής παραγωγής και η ανάγκη εισαγωγής πρώτων υλών που δεν υπήρχαν στο νησί έφεραν την Κρήτη σ' επαφή με περιοχές και πέραν των Κυκλάδων, όπως τα Κύθηρα και η Πελοπόννησος.

Μέσω του εμπορίου έφταναν στην Κρήτη οι ημιπολύτιμες πέτρες, αλλά και σκαραβαίοι και λίθινα αγγεία από την Αίγυπτο, χαλκός από το Αιγαίο και την Κύπρο, κασσίτερος από τη Μικρά Ασία και ελεφαντόδοντο απ' τα λιμάνια της Συρίας.

Την ολοένα εντεινόμενη δραστηριότητα μαρτυρούν παραστάσεις πλοίων στις σφραγίδες και πύλινα ομοιώματα πλοιαρίων, όπως τα δύο από το Μόγλο και το Παλαίकाστρο, ενώ το πύλινο ομοίωμα άμαξας πάλι από το Παλαίकाστρο δίνει μια εικόνα για τα μέσα χερσαίων μεταφορών και επικοινωνίας προς τα τέλη της Προανακτορικής περιόδου.

Πήλινο ομοίωμα τετράτροχης ξύλινης άμαξας με συμπαγείς τροχούς.
Παλαίικαστρο, τέλος Προανακτορικής περιόδου (2000-1800 π.Χ.).

Πήλινο ομοίωμα πλοίου. Μόχλος, Προανακτορική περίοδος (2500-1800 π.Χ.).

Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Μέση και Ύστερη εποχή του Χαλκού — 2η χιλιετία π.Χ.

ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ - ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ - ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

την αυγή της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. συντελούνται οι καταγιστικές εξελίξεις που είχαν δρομολογηθεί στα τέλη της 3ης χιλιετίας και οι οποίες καθορίζουν τη νέα μεγάλη εποχή της εκπληκτικής ακμής του μινωικού πολιτισμού τους επόμενους αιώνες. Η νέα πραγματικότητα σηματοδοτείται από την ίδρυση των πρώτων μινωικών ανακτόρων που αποτελούν τα κέντρα κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας και της διοικητικής και οικονομικής οργάνωσης, και έδρα των ηγεμόνων που πιθανότατα αναδείχθηκαν από την τάξη των τοπαρχών της προηγούμενης περιόδου. Τα μεγαλύτερα ανακτορικά κέντρα αναπτύσσονται στη θέση σημαντικών προανακτορικών οικισμών που εξελίσσονται σε πραγματικές πόλεις με κέντρο το ανάκτορο, περιβάλλονται από περιφερειακούς οικισμούς και συνδέονται με λιμάνια για τη στήριξη και ανάπτυξη των εμπορικών και οικονομικών συναλλαγών και του δικτύου αγοράς. Σταδιακά οργανώνονται συστήματα γραφειοκρατίας που χρησιμοποιούν δύο συστήματα γραφής, τα ιερογλυφικά και τη γραμμική Α γραφή, παράλληλα με τη σφράγιση από σφραγίδες και δακτυλίδια.

Αντίθετα με την προηγούμενη περίοδο, η θρησκεία μορφοποιείται σε οργανωμένο σύστημα ανακτορικής-οικιακής και υπαίθριας λατρείας. Οι μεγαλοπρεπείς και ομαδικές τελετές στα ανάκτορα, στις πόλεις και στα ιερά της υπαίθρου αποτελούν εκδηλώσεις όπου πιστοποιείται η κοινωνική συνοχή. Το σύνθετο, οργανωμένο κοινωνικό και διοικητικό σύστημα με επικεφαλής τον ηγεμόνα και την ανακτορική-θρησκευτική ιεραρχία, ολοένα και πιο ισχυρό, ώθησε τη μινωική εξάπλωση σ' όλο τον αιγαιακό και μεσογειακό χώρο. Οι αναφορές στη «Μινωική Ειρήνη» (Ραχ Μίνοϊκα) και στη «Μινωική Θαλασσοκρατία» παραπέμπουν στην ισχύ του μινωικού κόσμου την περίοδο της μεγάλης ακμής. Ακριβώς τότε, σχεδόν νομοτελειακά, το σύστημα αποσταθεροποιείται ξαφνικά. Γύρω στο 1450 π.Χ. ανάκτορα, αγρεπαύλεις και οικισμοί καταστρέφονται και παύει η μινωική παρουσία στο Αιγαίο και την Ανατολή. Φυσικές καταστροφές και εσωτερικές πολιτικο-κοινωνικές αναταραχές προκάλεσαν πιθανόν την κατάρρευση του μινωικού συστήματος. Μόνο το ανάκτορο της Κνωσού επιβιώνει, όμως η παλαιά ηγετική τάξη αντικαθίσταται από μία νέα δυναστεία. Οι νέοι ηγεμόνες της Κνωσού είναι Μυκηναίοι, όπως δείχνουν τα αρχεία τους, γραμμένα με

[Σελ. 76]: Ο «Πρίγκιπας με τα Κρίνα» ή «Βασιλιάς-Ιερέας». Ανάγλυφη τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού, από τα διασημότερα έργα της μινωικής τέχνης, εμβληματική εικόνα του μινωικού κόσμου. Ο νεαρός άνδρας εικονίζεται να βαδίζει μεγαλόπρεπα προς τ' αριστερά με το ένα χέρι στο γυμνό στήθος, σ' ένα λιβάδι με ανθισμένους κρίνους, από τους οποίους ελάχιστα θραύσματα έχουν σωθεί. Φορά το χαρακτηριστικό μινωικό κοντό ένδυμα, το ζώμα, ένα εντυπωσιακό στέμμα από κρίνους και μεγάλα φτερά στο κεφάλι και περιδέραια στο λαιμό.

το σύστημα της γραμμικής Β γραφής σε γλώσσα ελληνική. Όμως, παρά την ισχύ των όπλων τους που μαρτυρούν τα ευρήματα, οι Μυκηναίοι της Κνωσού δεν μακρομέρευσαν και τον 14ο αιώνα π.Χ. το ανάκτορο καταστρέφεται τελικά. Μετά το 1200 π.Χ. δεν υπάρχουν ενδείξεις κεντρικής διοίκησης. Στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ., νέα φύλα, οι Δωριείς, δίνουν την ώθηση προς τον πολιτισμό των ελληνικών ιστορικών χρόνων, στην αυγή της πρώτης χιλιετίας.

Τα Ανάκτορα, οι Επαύλεις, οι Οικισμοί

Στο κέντρο των σημαντικότερων μινωικών πόλεων ιδρύθηκαν στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας τα μεγαλύτερα ανάκτορα: της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων στην κεντρική Κρήτη. Μικρότερα —και κάποια μεταγενέστερα— είναι της Ζάκρου και του Πετρά στην ανατολική και του Γαλατά στην κεντρική. Σημαντικό είναι επίσης το ανακτορικό κτήριο των Αρχανών, κοντά στην Κνωσό. Ασφαλώς το σπουδαιότερο ανάκτορο της Κρήτης και επιφανέστερο μνημείο του μινωικού πολιτισμού είναι το ανάκτορο της Κνωσού, έδρα του μυθικού βασιλιά Μίνωα και για πάνω από τριακόσια χρόνια το ισχυρότερο κέντρο εξουσίας στη μινωική Κρήτη.

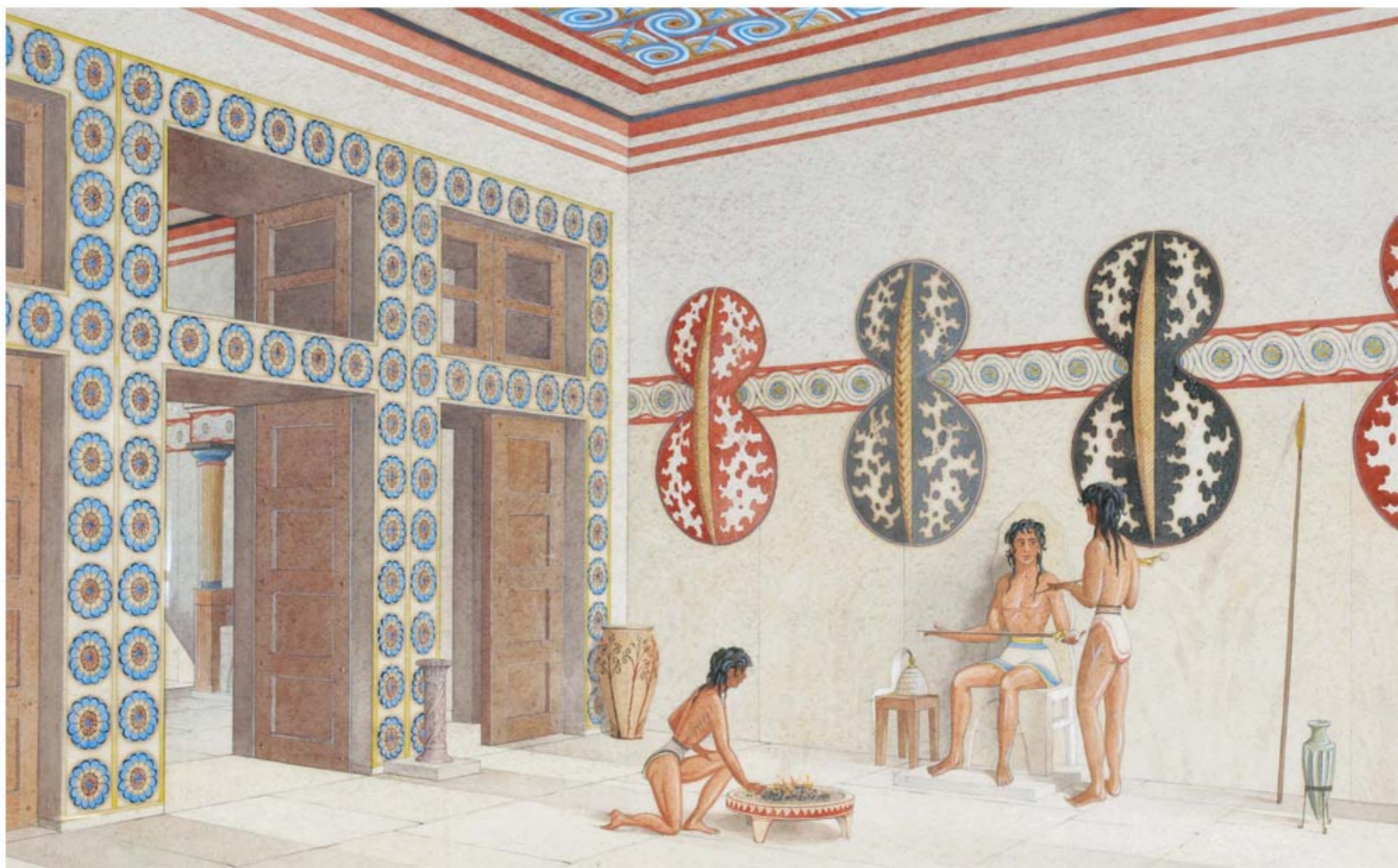
Το μινωικό ανάκτορο είναι ένα επιβλητικό συγκρότημα κτηρίων γύρω από μία κεντρική αυλή που στέγαζε σύνθετες λειτουργίες, καθημερινές και επίσημες, διοικητικές και θρησκευτικές. Το ανάκτορο κινεί το γραφειοκρατικό σύστημα ελέγχου και διακίνησης της παραγωγής, την οργάνωση του εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου, την αρχειοθέτηση και αποθήκευση προϊόντων, την παραγωγή ειδών πολυτελείας. Ο άνακτας και η ανακτορική αυλή αποτελούν την κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας. Η εξουσία που εδρεύει στο ανάκτορο επιδιώκει τη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος, την ευημερία και τη συνοχή του και συγχρόνως επισφραγίζει την κοινωνική ιεραρχία προβάλλοντας ένα εκλεπτυσμένο πρότυπο ζωής. Στις μεγάλες αίθουσες τελετών οργανώνονταν τελετουργίες και συμπόσια. Στους υπαίθριους χώρους, τις αυλές του ανακτόρου, γίνονταν οι δημόσιες συγκεντρώσεις, εορτές και εκδηλώσεις κοινωνικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα, όπου συγκεντρωνόταν ο πληθυσμός τις γιορτινές ημέρες.

Οι πόλεις αναπτύσσονται γύρω από τα ανάκτορα. Έχουν συγκροτημένο πολεοδομικό σχεδιασμό, οικοδομικά τετράγωνα και λιθόστρωτους δρόμους που οδηγούν στο ανάκτορο και στο λιμάνι, όπως φαίνεται στην πόλη των Μαλίων. Τα σπίτια των αστών, ανάλογα και με τη σχέση των ιδιοκτητών με την ανακτορική ιεραρχία, είναι πολυτελή διώροφα ή πολυώροφα, τοιχογραφημένα, με μεγάλες αίθουσες, πολύθυρα, κλιμακοστάσια και φωταγωγούς, όπως ορισμένα σπίτια κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού. Στους μικρότερους οικισμούς τα σπίτια είναι μικρότερα, ισόγεια ή διώροφα με ένα μεγαλύτερο δωμάτιο, ενώ σε μεγαλύτερους, όπως στο Παλαίκαстро, έχουν όψεις από λαξευτές πέτρες και συγκροτούν οικοδομικά τετράγωνα που ορίζουν οι ευθύγραμμοι τεμνόμενοι δρόμοι. Ο οικισμός στα Γουρνιά, χτισμένος σε πλαγιά υψώματος, έχει τρεις δρόμους που οδηγούν προς το κεντρικό κτήριο. Μία εικόνα μινωικής κατοικίας του 1550 π.Χ. δίνει η μοναδική μινωική μακέτα από τις Αρχάνες, πήλινο ομοίωμα ενός μινωικού διώροφου σπιτιού με πόρτες και παράθυρα, σκεπαστό δώμα και εξώστη.

Οι επαύλεις, είτε ενταγμένες σε μικρούς οικισμούς είτε μεμονωμένα κτήρια σε πεδινές ή ορεινές περιοχές, είναι μεγάλα οικοδομήματα με ευρύχωρες αίθουσες και μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους. Αποτελούσαν κόμβους του συστήματος για διαχείριση και έλεγχο της παραγωγής της υπαίθρου και ασκούσαν διοικητική δραστηριότητα, όπως δείχνει σε μερικές περιπτώσεις η εύρεση αρχείων πινακίδων της Γραμμικής Α γραφής και πήλινων σφραγισμάτων. Άλλες επαύλεις

ΠΑΝΩ: Όψη της δυτικής πτέρυγας προς την Κεντρική Αυλή του ανακτόρου της Κνωσού.
ΚΑΤΩ: Το εσωτερικό της «Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων» («Μέγαρο του Βασιλέως») του ανακτόρου της Κνωσού.
Ζωγραφικές αναπαραστάσεις από τον Piet de Jong, συνεργάτη του A. Evans.

βρίσκονται σε περιοχές γεωργικής παραγωγής όπως η αγρέπαυλη Βαθυπέτρου με το άριστα σωζόμενο σταφυλοπιεστήριο, άλλες σε ορεινές περιοχές όπως της Ζώμινθου στον Ψηλορείτη για εκμετάλλευση της κτηνοτροφικής παραγωγής και της δασικής ξυλείας κι άλλες είναι παράλιες, ίσως εμπορικοί σταθμοί, όπως στην Αμνισό.

Το Ανάκτορο της Κνωσού

Το ονομαστό ανάκτορο της Κνωσού, το μεγαλοπρεπέστερο μινωικό μνημείο, η έδρα του μυθικού βασιλιά Μίνωα, αποτέλεσε για τριακόσια περίπου χρόνια, από το 1650 π.Χ. έως το 1350 π.Χ., το κυριότερο κέντρο εξουσίας στην Κρήτη. Η ιστορία του είναι όμως ακόμη πιο μακραίωνη και η αρχιτεκτονική του τόσο πολύπλοκη όσο και η λειτουργία του. Το ανάκτορο κτίστηκε στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας και καταστράφηκε μετά από διακόσια χρόνια, στο τέλος της Πρωτοανακτορικής περιόδου. Ξανακτίστηκε λαμπρότερο, υπέστη νέες καταστροφές και επισκευές μέχρι την οριστική καταστροφή του από φωτιά το 1350 π.Χ. Τα τελευταία εκατό χρόνια της ζωής του αποτέλεσε την έδρα μιας μυκηναϊκής δυναστείας που διαδέχτηκε τους μινωίτες άνακτες μετά τη μεγάλη καταστροφή της Κρήτης του 1450 π.Χ. και την κατάρρευση του μινωικού ανακτορικού συστήματος.

Χτισμένο με πολυτελή υλικά, με σύνθετο και συγκροτημένο αρχιτεκτονικό σχέδιο, με τεχνικές δόμησης εξαιρετικά προηγμένες, με εντυπωσιακό αποχετευτικό και υδρευτικό δίκτυο, το ανάκτορο της Κνωσού, διπλάσιο σε μέγεθος από τα δύο άλλα μεγαλύτερα ανάκτορα της Φαιστού και των Μαλίων, αποτελεί το μνημειακό σύμβολο του μινωικού πολιτισμού. Λαβυρινθώδεις διάδρομοι και το περίφημο Μεγάλο Κλιμακοστάσιο συνδέουν τους πολύπλοκους χώρους που υψώνονταν σε ύψος τριών έως πέντε ορόφων και αναπτύσσονταν γύρω από την Κεντρική Αυλή. Η Δυτική πτέρυγα στέγαζε τις θρησκευτικές-λατρευτικές δραστηριότητες, στην Ανατολική υπήρχαν τα Βασιλικά Διαμερίσματα. Μεγάλες αποθήκες με τεράστια πιθάρια και διάφορα εργαστήρια περιλαμβάνονταν στο ανάκτορο. Μεγαλοπρεπή είναι τα Νότια Προπύλαια και η βόρεια είσοδος με τους υπόστυλους προμαχώνες. Στο λεγόμενο Θέατρο με τον Βασιλικό Δρόμο και τους αίθριους χώρους, τις Αυλές, γίνονταν οι δημόσιες εκδηλώσεις. Η τοιχογραφημένη Αίθουσα του Θρόνου με τη συνεχόμενη υπόγεια Δεξαμενή καθαρών ήταν ο επίσημότερος χώρος θρησκευτικών δραστηριοτήτων. Εδώ βρίσκεται ο διάσημος «Θρόνος του Μίνωα», ο αλαβάστρινος θρόνος όπου, σύμφωνα με τον ανασκαφέα της Κνωσού Α. Evans, καθόταν ο «βασιλιάς-ιερέας», ο κοσμικός και θρησκευτικός ηγέτης, επικεφαλής των ανώτατων αξιωματούχων που θα κάθονταν στα κτιστά πεζούλια που περιβάλλουν το θρόνο.

Από την ανασκαφή του ανακτόρου και των γύρω μεγάλων οικοδομημάτων προέρχονται πάμπολλα εξαιρετικά εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου, ανάμεσά τους μερικά κορυφαία έργα-σύμβολα του μινωικού πολιτισμού, όπως οι «Θεές των Όφεων» και τα άλλα ευρήματα του Ιερού Θησαυροφυλακίου, το Ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου, ο ελεφαντοστέινος Ταυροκαθάπτης, η ανάγλυφη τοιχογραφία του «Πρίγκιπα με τα Κρίνα», η τοιχογραφία των ταυροκαθαψίων κ.ά.

[Σελ. 82 και 83 ΚΑΤΩ]: Πίλινο αρχιτεκτονικό ομοίωμα διώροφης μινωικής οικίας από τις Αρχάνες. Λεπτομερειακά αποδίδονται η είσοδος, τα θυρώματα, το κλιμακοστάσιο, το δώμα και ο εξώστης όπου στεκόταν μια ανθρώπινη μορφή. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Πύλινο ομοίωμα πρόσοψης διώροφου κτηρίου. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1700-1600 π.Χ.).

Το Ανάκτορο της Φαιστού

Στην αρχή της 2ης χιλιετίας π.Χ. κτίζεται στην πεδιάδα της Μεσαράς το ανάκτορο της Φαιστού, το ισχυρό πολιτικό και διοικητικό κέντρο της νότιας κεντρικής Κρήτης. Σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση ο βασιλιάς της Φαιστού ήταν ο Ραδάμανθυς, αδελφός του Μίνωα, του ξακουστού βασιλιά της Κνωσού. Από το πρώτο ανάκτορο της Φαιστού, που καταστράφηκε το 1650 π.Χ., έχουν ανασκαφεί τμήμα της πρόσοψης από λαξευτούς δόμους και της Δυτικής Αυλής και αποθήκες όπου βρέθηκαν εκατοντάδες από τα περίφημα αγγεία του πολύχρωμου «καμαραϊκού ρυθμού», που είναι από τα πιο ελκυστικά κεραμικά εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου. Τις διοικητικές δραστηριότητες στο ανάκτορο μαρτυρούν τα σφραγίσματα σε πηλό με διάφορες παραστάσεις. Το νέο ανάκτορο κτίστηκε γύρω στα 1500 π.Χ. αλλά είχε σύντομη ζωή. Καταστράφηκε το 1450 π.Χ., χωρίς να φτάσει την ακμή του προηγούμενου. Από το ανάκτορο της Φαιστού προέρχεται ο αιγιματικός πήλινος ενεπίγραφος Δίσκος, από τα γνωστότερα εκθέματα του Μουσείου.

Το Ανάκτορο των Μαλίων

Το δεύτερο μετά την Κνωσό ανάκτορο της βόρειας κεντρικής Κρήτης βρίσκεται στα Μάλια. Είναι μεγαλύτερο από το ανάκτορο της Φαιστού αλλά κτισμένο με λιγότερο πολυτελή οικοδομικά υλικά. Από το πρώτο ανάκτορο που ιδρύθηκε στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας και καταστράφηκε γύρω στο 1700 π.Χ., ελάχιστο τμήμα έχει σωθεί, κυρίως η Δυτική πλακόστρωτη Αυλή. Το νέο ανάκτορο κτίστηκε στα 1650 π.Χ. και όπως όλα σχεδόν τα μεγάλα μινωικά κέντρα, καταστράφηκε το 1450 π.Χ. Γύρω απ' την Κεντρική Αυλή υπάρχουν εξέδρες, κρύπτη και βωμός, ενώ στη βόρεια πτέρυγα επίσημα ενδιαιτήματα, εργαστήρια και αποθήκες. Στο Μουσείο Ηρακλείου εκτίθενται σημαντικά ευρήματα από το ανάκτορο των Μαλίων, όπως ένα εγχειρίδιο και τρία ξίφη με λαβές από κρύσταλλο, ελεφαντόδοντο και χρυσό, η μία με παράσταση ακροβάτη, καθώς και η λίθινη λαβή ενός σκίπτρου σε σχήμα προτομής πάνθηρα και πελέκεως, πιθανότατα όλα σύμβολα εξουσίας του ηγεμόνα και των ανακτορικών αξιωματούχων των Μαλίων.

Το Ανάκτορο της Ζάκρου

Στη νοτιοανατολική άκρη της Κρήτης, σε κοιλάδα που καταλήγει σε λιμάνι, ιδρύθηκε λίγο πριν από το 1500 π.Χ. το ανάκτορο της Ζάκρου, σε στρατηγική θέση για αξιοποίηση των εμπορικών θαλάσσιων δρόμων της Ανατολής. Στην ανατολική πτέρυγα βρίσκονται τα επίσημα διαμερίσματα και υπαίθριος χώρος με κυκλική δεξαμενή νερού. Στη νότια πτέρυγα υπάρχουν εργαστήρια και στη βόρεια αποθήκες και μία δεξαμενή καθαριών. Στη μεγαλύτερη, δυτική πτέρυγα, που περιλαμβάνει μεγάλες αίθουσες τελετουργιών και συμποσίων και ιερά, ανασκάφηκαν τα σκευοφυλάκια και θησαυροφυλάκια που βρέθηκαν άθικτα κάτω απ' το στρώμα της καταστροφής από φωτιά το 1450 π.Χ. Τα περίφημα λίθινα λατρευτικά σκεύη των θησαυροφυλακίων και οι πολύτιμες εισαγόμενες ύλες, όπως τα τάλαντα και οι χαυλιόδοντες, είναι από τα σημαντικά εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου.

Το Ανάκτορο του Γαλατά

Το πέμπτο μινωικό ανάκτορο που ανασκάπτεται στην κεντρική Κρήτη, στο Γαλατά Ηρακλείου, βρίσκεται στο κέντρο εκτεταμένου μινωικού οικισμού. Γύρω από την πλακόστρωτη κεντρική αυλή αναπτύσσονται οι τέσσερις πτέρυγες. Στο κέντρο της μεγαλύτερης, βόρειας πτέρυγας, που στέγαζε τα επίσημα διαμερίσματα, υπάρχει μεγάλη αίθουσα με πολύθυρα και φωταγωγό που αποτελούσε την έδρα της τοπικής εξουσίας. Στην ανατολική πτέρυγα βρίσκεται υπόστυλη αίθουσα με κεντρική εστία, δίπλα στο μαγειρείο του ανακτόρου, στην οποία ίσως σιτίζονταν οι αξιωματούχοι. Κτίστηκε γύρω στο 1650 π.Χ. και καταστράφηκε από τον μεγάλο σεισμό του 1500 π.Χ.

Η «Βασιλική Έπαυλη» της Αγίας Τριάδας

Η «Βασιλική Έπαυλη» της Αγίας Τριάδας, που βρίσκεται πολύ κοντά στη Φαιστό, κτίστηκε γύρω στο 1550 π.Χ., λίγο πριν δηλαδή από το νέο ανάκτορο της Φαιστού, και καταστράφηκε το 1450 π.Χ. από φωτιά, όπως και άλλα σημαντικά μινωικά κέντρα. Διαδέχτηκε το πρώτο ανάκτορο της Φαιστού ως οικονομικό-διοικητικό κέντρο της περιοχής, αφαιρώντας αυτόν το ρόλο από το νέο φαιστιακό ανάκτορο, και φαίνεται ότι είχε διασύνδεση με την Κνωσό. Οι δύο πτέρυγες, με ενδιάμεσο υπαίθριο χώρο, αποτελούνται από συγκροτήματα δωματίων με πολύθυρα, αποθήκες και κλιμακοστάσια. Στο χώρο των ερειπίων της καταστροφής κτίστηκαν μεταγενέστερα ένα μυκηναϊκό μέγαρο, η λεγόμενη «Αγορά», κι ένα υπαίθριο ιερό.

Στο στρώμα καταστροφής της έπαυλης από φωτιά το 1450 π.Χ., η ανασκαφή ανακάλυψε ένα πολύτιμο σύνολο από εξαιρετικά έργα τέχνης, πολύτιμες ύλες και αρχεία μινωικής γραφής και σφραγισμάτων. Τα περίφημα λίθινα τελετουργικά σκεύη, το «Ρυτό των Θεριστών», το «Ρυτό των Αγωνισμάτων», το «Κύπελλο της Αναφοράς», οι τοιχογραφίες που απεικονίζουν φυσικό τοπίο, τα χάλκινα και πύλινα ειδώλια λάτρων και τα χάλκινα τάλαντα του Θησαυροφυλακίου, είναι από τα σημαντικότερα εκθέματα του Μουσείου.

Το ανακτορικό κτήριο των Αρχάνων

Το ανακτορικό συγκρότημα που ανασκάπτεται στις Αρχάνες, 15 χλμ. νότια της Κνωσού, αποτελούσε κατά τον Evans το θερινό ενδιαίτημα των Κνωσίων βασιλέων. Το πολυώροφο κτήριο έχει εντυπωσιακό πρόπυλο με δύο κίονες και τέσσερις αμφίκιλους βωμούς, σειρά αιθουσών, ορισμένες από τις οποίες ήταν τοιχογραφημένες, και μεγάλες αποθήκες με πιθάρια. Καταστράφηκε από φωτιά το 1450 π.Χ.

Κοινωνική δομή – Καθημερινή ζωή

Η κοινωνική πυραμίδα έχει ως κορυφή τον άνακτα που πλαισιώνεται από την ανακτορική ιεραρχία και ακολουθούν οι τοπάρχες της περιφέρειας που εδρεύουν στις αγρεπαύλεις ή σε μικρότερα ανακτορικά κτήρια. Ιδιαίτερη θέση είχε το ιερατείο που επόπτευε τις θρησκευτικές δραστηριότητες. Οι εύποροι αστοί κατοικούσαν στις πόλεις, ενώ στα λιμάνια συγκεντρώνονταν οι ναυτικοί που ανοίγονταν στους θαλάσσιους δρόμους του Αιγαίου και της Ανατολής και κινούσαν το εμπόριο. Στους αγρότες και τους κτηνοτρόφους της υπαίθρου στηριζόταν η πρωτογενής παραγωγή που τροφοδοτούσε τις πόλεις. Επιδέξιοι τεχνίτες δούλευαν στα εργαστήρια τις εισαγόμενες πρώτες ύλες και κατασκεύαζαν τα περίφημα μινωικά τεχνουργήματα, που ήταν είδη πολυτελείας περιζήτητα στις ξένες αγορές. Υφάντρες και κεντήστρες ύφαιναν τα λινά και μάλλινα υφάσματα και κεντούσαν τα πολυποίκιλτα ενδύματα γυναικών και ανδρών της ανώτερης τάξης.

Τελετές, πανηγύρια, συμπόσια και θεάματα αποτελούσαν εκδηλώσεις όπου όλοι συγκεντρώνονταν και συμμετείχαν, καθένας ανάλογα με τη θέση του στη σύνθετη μινωική ιεραρχία. Στοιχεία για τον τρόπο ζωής των Μινωιτών και τις καθημερινές ασχολίες παρέχουν οι εικονιστικές παραστάσεις, ιδίως οι τοιχογραφίες, οι σφραγίδες και τα σφραγίσματα, τα ευρήματα από τάφους και οικισμούς, οι ενεπίγραφες πινακίδες της γραμμικής Β γραφής, οι αναλύσεις οργανικών καταλοίπων, η μελέτη οστεολογικού υλικού και η έρευνα των τεχνολογικών εφαρμογών. Οι ανώτερες τάξεις προέβαλλαν την κοινωνική τους θέση με πολυτελή ενδύματα, σύνθετες κομμώσεις,

Δύο χάλκινα ξυράφια, καθρέπτης με ελεφάντινη λαβή και δύο τριχολαβίδες από τάφους της περιοχής Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

[Σελ. 86]: Ελεφάντινη λαβή καθρέπτη με παράσταση σφίγγας από το νεκροταφείο Ζαφέρ Παπούρας στην περιοχή της Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400 π.Χ.).

καλλωπισμό και απόκτηση πολυτελών αγαθών από πολύτιμες ύλες. Οι Μινωίτισσες που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες και στα ειδώλια φορούν μακριά φούστα είτε απλή είτε με βολάν και εφαρμοστό περικόρμιο. Ποδιές, κοντές εσάρπες στους ώμους, κεφαλόδεσμοι ή καπέλα συμπλήρωναν την ενδυμασία ανάλογα με την περίσταση και την εποχή, ενώ την εμφάνιση συμπλήρωναν πολύτιμα κοσμήματα. Το ανδρικό κοντό ένδυμα καλύπτει τους γοφούς και τους μηρούς και αποτελείται από τον αιδοιοθύλακα, είδος εσωρούχου, και το περιζώμα που τυλίγει τους μηρούς και δένεται στη μέση με ζώνη. Οι πιο ηλικιωμένοι άνδρες φορούν και μακρύ μανδύα, σαν χιτώνα. Στοιχείο του τρόπου ζωής των ανώτερων τάξεων αποτελούσε η φροντίδα για καλλωπισμό, όπως δείχνουν οι καθρέπτες με τις περίτεχνες σκαλιστές ελεφαντοστέινες λαβές, τα ξυράφια για τους άνδρες —που απεικονίζονται πάντα χωρίς γενειάδα—, οι τριχολαβίδες, τα ελεφαντοστέινα λεπτοδουλεμένα χτένια και τα πολυτελή κιβωτίδια για φύλαξη των ειδών καλλωπισμού.

Όμως ο τρόπος ζωής των χαμηλότερων παραγωγικών τάξεων ήταν διαφορετικός, αφού η καθημερινότητά τους ήταν συνυφασμένη με την επίπονη, σκληρή εργασία, που είχε επιπτώσεις στην κατάσταση της υγείας και τη βιωσιμότητα των μελών αυτών των κοινωνικών ομάδων, όπως έδειξαν ορισμένες μελέτες.

Η διαίτα του πληθυσμού βασιζόταν στη λεγόμενη σήμερα «μεσογειακή τριάδα»: δημητριακά, όσπρια και ελαιόλαδο. Περιελάμβανε επίσης κρασί και μεγάλη κατανάλωση κρέατος όπως δεί-

Χάλκινα εργαλεία: σμίλες, αξινοπελέκεις, δρεπάνι, σουβλί, λαβίδα και αγκίστρια διαφόρων μεγεθών. Από διάφορες θέσεις της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης. Νεοανακτορική - Μετανακτορική περίοδος (1600-1300 π.Χ.).

χνουν τα άφθονα κόκαλα ζώων, κυρίως αιγοπροβάτων, βοοειδών και χοίρων αλλά και κυνηγιού, όπως λαγών, αιγάρων ή και ελαφιών.

Σκεύη κάθε είδους και από διάφορες ύλες, πύλινα, μετάλλινα, λίθινα αλλά και ξύλινα, ψάθινα ή δερμάτινα που δεν έχουν σωθεί, από τις απλές τριποδικές χύτρες όλων των μινωικών σπιτικών μέχρι τα πολυτελή σκεύη των ανακτόρων, εξυπηρετούσαν τις ποικίλες, καθημερινές οικιακές ανάγκες.

Ελεφάντινο κτένι με παράσταση σαυροειδών και ρόδακα από τάφο στον Καρτερό. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Ελεφάντινη κοσμηματοθήκη σε σχήμα πλοίου από τάφο της περιοχής Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400 π.Χ.).

Ελεφάντινο κτένι με παραστάσεις σφιγγών, ρόδακα και σπειρών από τάφο στον Κατσαμπά. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Θρησκεία και Λατρεία

Η θρησκεία των Μινωιτών εκφράζεται ως λατρεία της φύσης. Οι γονιμικές δυνάμεις της φύσης, πηγής της ζωής, θεοποιούνται και εικονοποιούνται στην ανθρώπινη μορφή της Μεγάλης Θεάς της Φύσης. Οι γονιμικές ιδιότητες της υποδηλώνονται για πρώτη φορά την 3η χιλιετία π.Χ. στο ειδώλιο της «Θεάς της Μύρτου», που κρατά στα χέρια ένα κανάτι και ζωογονεί τη φύση με το νερό. Στη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. η παγιωμένη κοινή θρησκευτική συνείδηση και τα λατρευτικά δρώμενα αντανακλώνται στην αντίστοιχη πλούσια εικονογραφία, με εμβληματική εικόνα τη διάσημη «Θεά των Όφρων».

Το θρησκευτικό σύμπαν των Μινωιτών διαμορφώθηκε σταδιακά από τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ., στη διάρκεια της οποίας οι θρησκευτικές-λατρευτικές δραστηριότητες εκφράζονται ως λατρεία των νεκρών προγόνων και των πνευμάτων, στους πρωτομινωικούς τάφους. Στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας οι δυναμικές εξελίξεις που συμβαίνουν σ' όλους τους τομείς, σηματοδοτούν και τη μαζικοποίηση της λατρείας που από το 1900 έως το 1700 π.Χ. ασκείται στην υπαίθρο, σε κορυφές ή πλαγιές βουνών και υψωμάτων, σε πλατώματα που διαμορφώνονται με απλές λιθόκτιστες κατασκευές. Στα «Ιερά Κορυφής», όπως λέγονται αυτά τα πρώιμα μινωικά ιερά, συγκεντρώνονται οι πιστοί από τις γύρω αγροτικές και κτηνοτροφικές περιοχές και αποθέτουν τα πολυάριθμα αφιερώματά τους, ζητώντας τη βοήθεια και την προστασία της θεότητας για τον εαυτό τους και τα ζώα τους. Τα πύλινα αυτά «τάματα» είναι ειδώλια ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα, γυναικών με μακριές φούστες και ψηλά καπέλα, ανδρών με περιζώμα και εγχειρίδια στη μέση, βοδιών κι αιγοπροβάτων, πουλιών και άλλων ζώων όπως αλεπούδων ή κουναβιών. Ανάμεσά τους εντύπωση προκαλούν τα αναθήματα των αρρώστων που επιζητούν ίαση: ομοιώματα πασχόντων μελών, ποδιών και χεριών, ημίτομα σωμάτων ίσως ημιπληγικών, μία γυναίκα με οιδηματικό, έντονα πρησμένο το ένα πόδι, που απεικονίζεται καθιστή, ανήμπορη να σταθεί, και ο γυμνός κορμός μιας άλλης με τονισμένο το φύλο, ίσως υποδήλωση γυναικολογικής νόσου ή υπογονιμότητας.

Προς το τέλος αυτής της περιόδου χρονολογείται το ιερό στο Πισκοκέφαλο Σπείας, όπου βρέθηκαν πύλινα ειδώλια ιδιαίτερης ποιότητας. Οι γυναίκες λάτριδες παριστάνονται με μακριά φούστα που έχει πτυχώσεις στο πλάι και με ιδιαίτερα περίτεχνες κομμώσεις. Οι άρρενες λάτριες ντυμένοι με περιζώμα έχουν λεπτή μέση και υπερτονισμένους, δυνατούς μηρούς.

Τα περισσότερα υπαίθρια ιερά αυτού του τύπου εγκαταλείπονται γύρω στο 1700 π.Χ. Ορισμένα όμως αναβαθμίζονται με ανέγερση από το 1700 ως το 1500 π.Χ. μεγάλων οικοδομημάτων, κτιστών περιβόλων και εξεδρών, όπως τα ιερά στην κορυφή του όρους Γιούχτα κοντά στις Αρχάνες και το ιερό στους ορεινούς όγκους της Σύμης Βιάννου. Σ' αυτά τα ιερά φαίνεται ότι προσέρχονταν πιστοί εύπορων τάξεων των ανακτορικών και αστικών κέντρων που, εκτός από τα πύλινα αναθήματα, αφιέρωναν χάλκινα ειδώλια, όπως το ειδώλιο του λατρευτή από τη Σύμη, σφραγίδες, κοσμήματα και λίθινες τράπεζες προσφορών με χαραγμένες αφιερωματικές επιγραφές στη γραμμική Α γραφή. Ένα υπαίθριο ιερό αυτού του τύπου, όπως του Γιούχτα και της Σύμης, απεικονίζεται ανάγλυφα στο λίθινο τελετουργικό ρυτό από το ανάκτορο της Ζάκρου: Σε ορεινό βραχώδες τοπίο, ένα τριμερές ιερό περικλείεται σε κτιστό περίβολο στο κέντρο του οποίου υπάρχει βάθρο. Βωμοί, κέρατα καθοσιώσεως και πουλιά που συμβολίζουν τη θεοφάνεια τονίζουν την ιερότητα του τεμένους, ενώ αίγαγροι κάθονται στη στέγη του ιερού ή τρέχουν ανάμεσα στα βράχια.

Την ίδια εποχή λατρεία ασκείται σε μερικά μεγάλα σπήλαια, όπως στο «Δικταίο Άντρο» στην ανατολική Κρήτη και στο Σκοτεινό στην κεντρική, απ' όπου προέρχονται δύο ωραία ανδρικά

Κεφαλή πύλινου γυναικείου ειδωλίου με περίτεχνη κόμμωση, πιθανόν από το ιερό κορυφής Πύργου Τυλίσου (1700-1600 π.Χ.).

χάλκινα ειδώλια στη χαρακτηριστική στάση του μινωίτη λάτρη με τον άνω κορμό λυγισμένο προς τα πίσω και το χέρι ν' ακουμπά στο μέτωπο σε χειρονομία δέησης. Τα σημαντικότερα όμως χάλκινα ειδώλια αυτού του τύπου στο Μουσείο Ηρακλείου είναι των δύο λάτρων από την Τύλισο, που παριστάνονται στην τυπική στάση λατρείας με το χέρι στο μέτωπο. Το ένα παριστά νεαρό λάτρη που λυγίζει τον κορμό προς τα πίσω σε μια κίνηση γεμάτη ένταση, το άλλο έναν εύσωμο λατρευτή μεγαλύτερης ηλικίας. Εξαιρετικής σημασίας είναι επίσης τα ευρήματα από το μικρό σπήλαιο Αρκαλοχωρίου, ένας πραγματικός θησαυρός από χρυσούς, ασημένιους και χάλκινους διπλούς πελέκεις και εκατοντάδες αναθηματικά ξίφη όλων των μεγεθών. Έχει υποτεθεί ότι εδώ ίσως λατρευόταν μια πολεμική θεότητα.

Διαφορετικής μορφής από την υπαίθρια λατρεία ήταν η επίσημη ανακτορική και η οικιακή λατρεία. Θρησκευτικές τελετές γίνονταν σε αίθουσες των ανακτόρων, ενώ μαζικές θρησκευτικές συγκεντρώσεις πραγματοποιούνταν στις υπαίθριες αυλές τους. Σε σπίτια επίσης, κοντά στο ανάκτορο, που ανήκαν σε αξιωματούχους της ανακτορικής ιεραρχίας υπήρχαν διαμορφωμένοι χώροι με εξέδρα και κίονες για την τέλεση λατρευτικών ιερουργιών. Στην Κνωσό, οι χώροι της ανακτο-

Δύο συνενωμένα κωδωνόσχημα ειδώλια με σχηματική ανθρώπινη μορφή ανάμεσά τους και κωδωνόσχημο ειδώλιο. Τύλισος, Πρώιμη Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Ομοίωμα από μικρά έντομα του είδους «ρινόκερφος ορύκτης», από το ιερό κορυφής Τραόσταλου Σπτείας. Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1600 π.Χ.).

ρικής λατρείας καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής πτέρυγας του ανακτόρου και συγκροτούν το λεγόμενο «Κεντρικό Ιερό», που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την Αίθουσα του Θρόνου με τη δεξαμενή καθαρμών, τις υπόστυλες κρύπτες με τα Ιερά Θησαυροφυλάκια, αλλά και τις δύο μεγάλες αυλές, την κεντρική και τη δυτική, που αποτελούσαν χώρους μαζικών κοινωνικοθρησκευτικών εκδηλώσεων. Σε υπόγειες θήκες, κάτω απ' τα δάπεδα, βρέθηκε η πολύτιμη λατρευτική σκευή του ιερού που διαφυλάχτηκε εκεί ως κειμήλιο μετά από μία καταστροφή του ανακτόρου το 1600 π.Χ. Τα αντικείμενα του Ιερού Θησαυροφυλακίου της Κνωσού αποτελούν ένα πολυσήμαντο σύνολο με ισχυρούς συμβολισμούς, σχετικά με τη λατρεία της μεγάλης θεάς της φύσης, και γι' αυτό εξαιρετικά σημαντικό για τη μελέτη της μινωικής θρησκείας.

Το σύνολο σηματοδοτούν τα τρία γυναικεία ειδώλια από φαγεντιανή με ζωγραφιστές λεπτομέρειες απ' τα οποία δύο σώζονται ακέραια. Είναι οι διάσημες «Θεές των Όφεων», έργα αναφοράς του μινωικού πολιτισμού και τα δημοφιλέστερα ίσως εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου. Η ονομασία τους παραπέμπει στα φίδια που και οι δύο κρατούν στα χέρια τους, που ελίσσονται στον κορμό και τους βραχίονες της μεγαλύτερης θεάς, ενώ η μικρότερη τα επιδεικνύει κρατώντας τα στα απλωμένα χέρια της. Τα φίδια συμβολίζουν τον γήινο, χθόνιο χαρακτήρα της λατρείας της θεάς, ενώ το αιλουροειδές ζώο πάνω στο κεφάλι της μικρότερης υποδηλώνει την κυριαρχία της στην άγρια φύση. Οι θεές φορούν πολυτελή ενδύματα, μακριά φούστα με βολάν και ποδιά με ζωγραφιστές, ασφαλώς κεντητές ή υφαντές, λεπτομέρειες πραγματικών ενδυμάτων και εφαρμοστό περικόρμιο ανοιχτό μπροστά, που αφήνει ακάλυπτο το πλούσιο στήθος τους, σύμβολο της γονιμότητας της γυναίκας, της θεάς και συνεκδοχικά της φύσης.

Τα υπόλοιπα αντικείμενα του συνόλου πλαισιώνουν και συμπληρώνουν τον νοηματικό συμβολισμό των ειδωλίων, απεικονίζοντας όψεις του κοσμικού σύμπαντος στο οποίο κυριαρχεί η θεά: ο λίθινος σταυρός, απροσδόκητα πανομοιότυπος με το χριστιανικό σύμβολο, είναι εντούτοις ένα πανάρχαιο ουράνιο, αστρικό σύμβολο. Τα ομοιώματα κλαδιών με καρπούς, και τα άνθη κρίνου, κρόκου και παπύρου από φαγεντιανή, συμβολίζουν την ανθοφορία και τη γονιμότητα της φύσης.

Πήλινα ανδρικά και γυναικεία ειδώλια λάτρευση από τα ιερά κορυφής Πετσοφά και Τραόσταλου και την «Οικία Χαμεζίου». Οι γυναίκες φορούν μακριές φούστες και καπέλα, οι άνδρες κοντό ζώμα με εγχειρίδιο στη μέση. Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1600 π.Χ.).

Η εξημερωμένη και η άγρια πανίδα της φύσης και η γονιμότητα των ζώων υποδηλώνονται νοηματικά στα δύο πλακίδια από φαγεντιανή που απεικονίζουν ανάγλυφα μία αγελάδα και μία αίγαγρο να θηλάζουν τα μικρά τους. Η θαλάσσια επικράτεια της θεάς σηματοδοτείται από τους ναυτίλους-αργοναύτες, τα χελιδονόψαρα και τα σχηματικά βράχια από φαγεντιανή, αλλά και από πολλά θαλάσσια όστρεα, βαμμένα μάλιστα ριγωτά με κόκκινο χρώμα. Τα δύο ομοιώματα φορέματος από φαγεντιανή, που ίσως υπαινίσσονται την ανάθεση πραγματικών «ιερών εσθητών» σε ιερά, διακοσμούνται με ανθισμένους κρόκους, παραπέμποντας ακόμα μία φορά στη γονιμική δύναμη της θεάς πάνω στη φύση.

Οι τρόποι εμφάνισης της θεάς στους ανθρώπους και οι διάφορες φάσεις και εκδοχές αυτής της θεοφάνειας απεικονίζονται σε παραστάσεις, κυρίως σε μία σειρά χρυσών σφραγιστικών δακτυλιδιών. Το περίφημο «Δακτυλίδι του Μίνωα», τα δακτυλίδια από τα Ισόπατα και το Σελόπουλο Κνωσού, από τις Αρχάνες, τον Πόρο, τη Φαιστό και το Μόγλο απεικονίζουν τα διάφορα στάδια της θεοφάνειας, τα κυριότερα λατρευτικά δρώμενα που σχετίζονται με την ενορατική θεϊκή εμφάνιση και επίσης τον φυσικό χώρο και τα ιερά όπου συντελείται το θαυμαστό γεγονός.

Πίλινο ειδώλιο-ρυτό σε μορφή σεβίζουσας εγκύου.
Γουρνιά, Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Πήλινα ομοιώματα σε σχήμα χεριών, ποδιών, ημίτομων σώματος, κάτω τμήματος γυναικείου κορμού, από το ιερό κορυφής Πετσοφά. Γυναικείο καθιστό ειδώλιο με εξογκωμένο, οίδηματικό πόδι από το ιερό κορυφής Τραόσταλου. Αποτελούσαν αφιερώματα- «τάματα» για την ίαση των αντίστοιχων πασχόντων μελών. Παλαιονακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πίλινα ειδώλια βοδιών και αιγοειδών από το ιερό κορυφής στο «Μαζά» Καλού Χωριού. Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Έτσι, η θεά εμφανίζεται κατερχόμενη απ' τον ουρανό να αιωρείται στον αέρα, κατόπιν να κάθεται στο έδαφος, σε βάθρα ή ιερά, και ακόμη να διαπλέει τη θάλασσα πάνω σε λέμβο, ενοποιώντας, μ' αυτόν τον τρόπο και με τη διέλευσή της, ουρανό, γη και θάλασσα, το κοσμικό δηλαδή σύμπαν της κυριαρχίας της. Στον κύκλο της θεοφάνειας εμφανίζεται και μία ανδρική θεϊκή μορφή, εξίσου σημαντική, ο άρρενας πάρεδρος της θεάς. Οι παραστάσεις της «Ιερής Συνομιλίας» των δύο ίσως υπονοούν επικείμενη ερωτική συνεύρεση του θεϊκού ζεύγους. Τα κύρια λατρευτικά δρώμενα που συνάπτονται με τη θεοφάνεια είναι η δενδρολατρεία, η λατρεία δηλαδή του ιερού δένδρου από τους λάτρεις σε έκσταση, και η βαιτυλολατρεία που εκτελείται μπροστά στον βαίτυλο, ιερή πέτρα ή κιονίσκο, από τους λάτρεις πεσμένους ή γονατισμένους στο έδαφος.

Στο τελετουργικό της θεοφάνειας βασικό στοιχείο είναι ο χορός από ομάδες γυναικών, όπως φαίνεται στην παράσταση του δακτυλιδιού από τα Ισόπατα Κνωσού και σε πήλινη τράπεζα προσφορών από τη Φαιστό. Την ιερότητα του χώρου, του κτηρίου ή των σκευών της λατρείας σηματοδοτούν και τονίζουν τα ιερά σύμβολα της μινωικής θρησκείας. Πρώτα, το εμβληματικό σύμβολο της μινωικής θρησκείας, ο διπλός πέλεκυς, ίσως προερχόμενο από τον πέλεκυ ως όργανο της θυσίας του ταύρου. Εντυπωσιακοί είναι οι τεράστιοι πελέκεις από την έπαυλη Νίρου, ο τετραπλός από τη Ζάκρο και πολύτιμο το σύνολο χρυσών, ασμένιων και χάλκινων πελέκεων από το σπήλαιο Αρκαλοχωριού. Ιερό σύμβολο είναι επίσης τα κέρατα καθοσιώσεως, ίσως σχηματική απόδοση των κεράτων του ταύρου, του ιερού ζώου της λατρείας. Ο ιερός κόμβος έχει αποτροπαϊκή σημασία. Ο αμφίκοιλος βωμός ως σύμβολο ιερότητας προέρχεται από πραγματικό βωμίσκο, όπως και η οκτώσχημη ασπίδα, αποτροπαϊκό ίσως σύμβολο, στο σχήμα πραγματικής ασπίδας.

ΚΑΤΩ: Πίλινα ειδώλια είδους νυφίτσας, από το ιερό κορυφής στον Πετσοφά ανατολικής Κρήτης. Η ανάθεσή τους έχει πιθανόν αποτρεπτική σημασία. Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Μετά την καταστροφή των ανακτόρων και των μεγάλων κέντρων το 1450 π.Χ., αποδυναμώνεται και ο κεντρικός συντονισμός της επίσημης λατρείας. Οι μικρές κοινότητες διαθέτουν τώρα το δικό τους ιερό, ένα μικρό δωμάτιο με πεζούλι, πάνω στο οποίο τοποθετούνται τα ειδώλια της θεάς, με τη στερεότυπη χειρονομία των υψωμένων χεριών, σε στάση δέησης ή ευλογίας. Ιερά σύμβολα, κέρατα καθοσιώσεως, πουλιά, φίδια κ.τ.λ. προσδιορίζουν τις ιδιότητες της θεάς. Το παλιότερο μικρό ιερό αυτού του τύπου βρίσκεται στην Κνωσό και λειτούργησε γύρω στο 1300 π.Χ., μετά την καταστροφή του ανακτόρου. Από ανάλογα ιερά στο Γάζι, στα Καννιά Γόρτυνας, στο Καρφί και αλλού προέρχονται τα εντυπωσιακά ειδώλια της θεάς με τα υψωμένα χέρια και τα ιερά σύμβολα στο διάδημα του κεφαλιού, όπως η σημαντική και πολυσυζητημένη «Θεά των Μηκώνων» από το Γάζι που το διάδημά της κοσμούν ομοιώματα καρπού της «μήκωνος της υπνοφόρου», του φυτού που παράγει το όπιο. Αστρικά σύμβολα όπως ο πλιακός δίσκος υπαινίσσονται την κοσμική κυριαρχία της θεάς, τα κέρατα καθοσιώσεως τη θεϊκή της υπόσταση, τα πουλιά συμβολίζουν τη θεοφάνεια και τα φίδια τη γήινη, χθόνια υπόστασή της. Τυποποιημένα επίσης είναι τα σκεύη της λατρείας στα μετανακτορικά αυτά ιερά, όπως οι πύλινοι σωλήνες που χρησιμοποιούνταν μάλλον για σπονδές μπροστά στα ειδώλια της θεάς με τα υψωμένα χέρια.

Πάλινα ειδώλια ζεύγους λάτρεων από το υπαίθριο ιερό Πισκοκεφάλου Σπείας. Η γυναίκα εικονίζεται με μακριά φούστα και επιμελημένη κόμμωση, ο άνδρας με δυνατούς μηρούς και κοντό ζώμα. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Πίλινα κεφάλια γυναικείων
ειδωλίων με περίτεχνες
κομμώσεις και ψηλό καπέλο.

Δύο πύλινα ομοιώματα και
ανάμεσά τους το πραγματικό
έντομο του είδους «ρινόκερως
ορύκτης», που σχετίζεται
με δοξασίες των κτηνοτροφικών
κοινοτήτων. Υπαίθριο ιερό
Πισκοκεφάλου Σπτείας,
Νεοανακτορική περίοδος
(1600-1500 π.Χ.).

Πήλινοι κυλινδρικοί κέρνοι με συγκολλημένα κύπελλα για την τοποθέτηση των προσφορών.
Κνωσός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου
(1700-1600 π.Χ.).

Πήλινο αρχιτεκτονικό ομοίωμα ιερού με τρεις κίονες που απολήγουν σε οριζόντια δοκάρια της στέγης, με πουλιά πάνω τους. Θεωρείται ότι τα πουλιά συμβολίζουν την επιφάνεια της θεότητας. Κνωσός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Αμφορίσκος με διάτρητο σώμα και συγκολλημένο ανάγλυφο φίδι. ΔΕΞΙΑ: Ομοίωμα από τρεις επάλληλες «μελόπιτες» με φίδι που ελίσσεται επάνω τους. Από τον Evans συσχετίστηκαν με την ιερότητα του φιδιού και τη λατρεία του «οικουρού όφεως». Κνωσός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

Πήλινο ομοίωμα προσώψεως ιερού με επίστεψη από κέρατα καθοσιώσεως. Κνωσός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

Μικρό πήλινο ειδώλιο σε σχήμα καθιστού θηλυκού πιθήκου που φορά σκούφο, από τη Φαιστό. Ώριμη Παλαιοανακτορική περίοδος (1700-1600 π.Χ.).

Πίλινα ειδώλια ταύρου-ρυτά,
για την προσφορά υγρών. Φαιστός,
τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

Γυναικείο ειδώλιο λάτριδος,
με φυσιοκρατικό πλάσιμο του
προσώπου, επιμελημένη κόμμωση
και μακριά φούστα. Φαιστός,
τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

Πίλινο ομοίωμα γυναικείας μορφής αιωρούμενης ανάμεσα σε στύλους, μάλλον απεικόνιση ενορατικής θεοφάνειας.
Αγία Τριάδα, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Καθιστό ειδώλιο γυναικείας μορφής. Αγία Τριάδα,
Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Πύλινο ειδώλιο «κουροτρόφου» γυναικείας
μορφής, ίσως θεάς, που κρατά παιδί.
Από τάφο της περιοχής Κνωσού.
Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο ώριμου άνδρα σε λατρευτική χειρονομία. Τύλισος, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο νέου άνδρα σε λατρευτική χειρονομία, από την Τύλισο. Ο νεαρός λάτρης παριστάνεται ντυμένος με το μινωικό ζώμα και φορά κοσμήματα, περιδέραιο στο λαιμό, περικάρπια και περισφύρια στα χέρια και στα πόδια. Η έντονη κάμψη του λεπτού κορμού προς τα πίσω υποβάλλει την ένταση της λατρευτικής πράξης. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Χάλκινα καθιστά ειδώλια αγάγρων. Αγία Τριάδα, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο από τα Γρίβιγλα Ρεθύμνου.
Μετανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

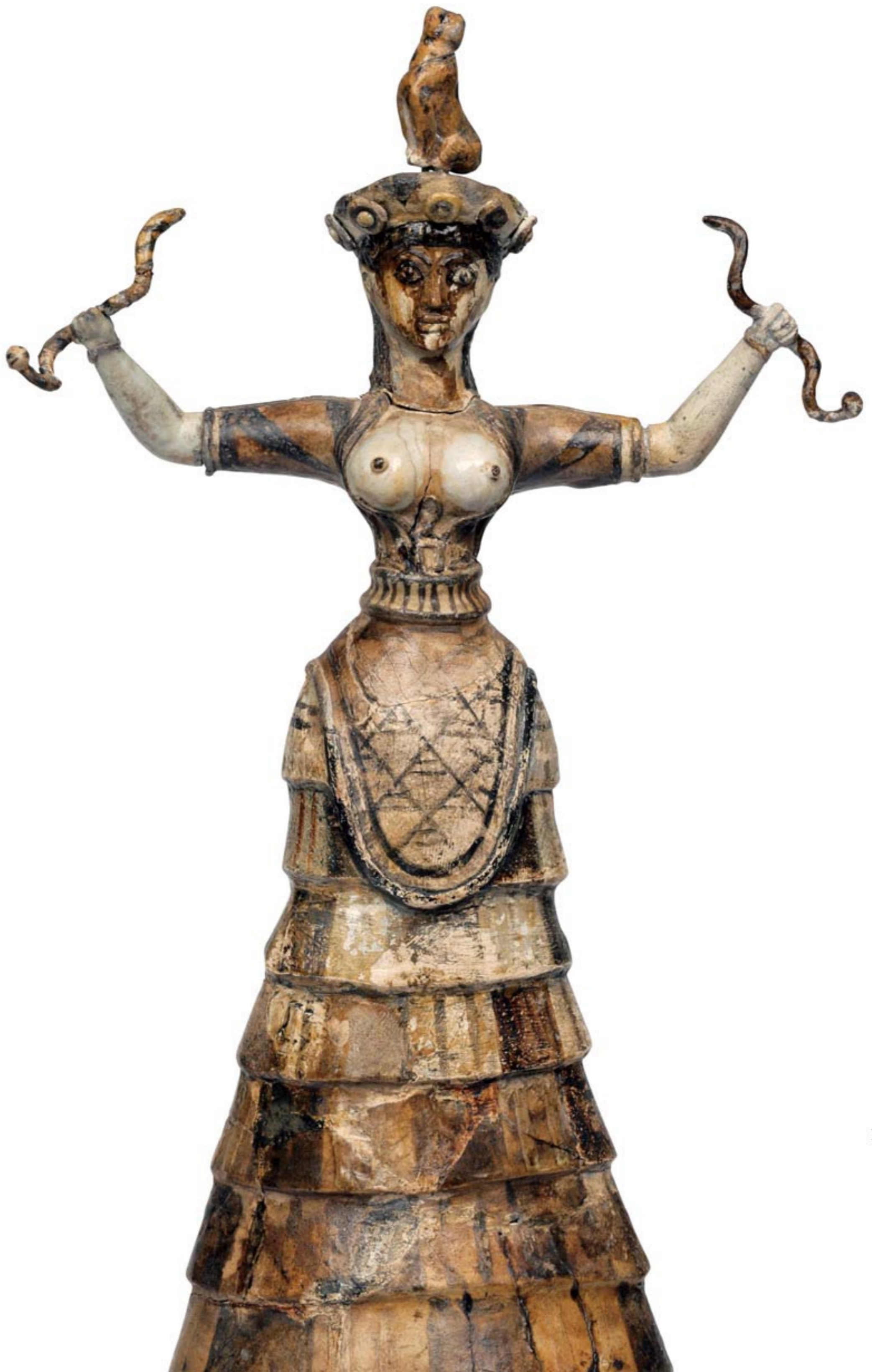
Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο.
Αγία Τριάδα, Νεοανακτορική
περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Μικρό χάλκινο ειδώλιο λάτρεως, χαρακτηριστικό
δείγμα της μινωικής φυσιοκρατικής
τεχνοτροπίας. Σπίλαιο Σκοτεινού,
Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Το διάσημο ειδώλιο της «Θεάς των Όφεων», από επιζωγραφισμένη φαγεντιανή, απεικονίζει γυμνόστηθη γυναικεία μορφή, θεά ή ιέρεια. Φορά πολυτελή ενδυμασία, μακριά φούστα με βολάν και ποδιά με κεντήματα, ζώνη που τονίζει τη λεπτή μέση της και περικόρμιο ανοιχτό μπροστά που αφήνει ελεύθερο το πλούσιο στήθος της. Τα φίδια που συστρέφονται στον αέρα καθώς τα κρατά στα απλωμένα χέρια της και το μικρό αιλουροειδές πάνω στο κεφάλι της υπαινίσσονται την κυριαρχία της στην άγρια φύση. Το τονισμένο στήθος υποδηλώνει τις γονιμικές της ιδιότητες. Βρέθηκε στο «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» στο ανάκτορο της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Το δεύτερο, λίγο μεγαλύτερο, ειδώλιο από φαγεντιανή της «Θεάς των Όφρων». Η θεά ή ιέρεια παριστάνεται γυμνόστηθη με πλούσιο ένδυμα, με μακριά φούστα και κεντημένη ποδιά. Στα τεντωμένα προς τα εμπρός χέρια της ελίσσονται φίδια, όπως και στο ψηλό καπέλο της, απ' όπου προβάλλει το κεφάλι ενός φιδιού. Βρέθηκε στο «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» στην Κνωσό. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

[Σελ. 112]: Ενθέματα από φαγεντιανή σε σχήμα χελιδονόψαρων, οστρέων αργοναύτη, αχιβάδων, οκτώσχημων ασπίδων και βραχώδους τοπίου, από σύνθεση «θαλάσσιου τοπίου» ίσως πάνω σε ξύλινο πίνακα. Από το «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Αναθηματική εσθήτα από φαγεντιανή με διακόσμηση από άνθη κρόκου. Υποδηλώνει την ανάθεση πραγματικών ενδυμάτων στη θεότητα, τελετουργική πρακτική που είναι γνωστή και από μεταγενέστερες περιόδους. Από το Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Σταυρός, αστρικό σύμβολο, από φλεβωτό μάρμαρο. Από το «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Πλακίδιο από φαγεντιανή, τμήμα ευρύτερης σύνθεσης, με ανάγλυφη παράσταση θηλυκής αιγάγρου που θηλάζει το μικρό της. «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος.

Δύο μικρά κύπελλα από φαγεντιανή με φυτική διακόσμηση.
«Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος.

Πλακίδιο από φαγεντιανή, τμήμα ευρύτερης σύνθεσης
με ανάγλυφη παράσταση αγελάδας που θηλάζει το μικρό
της. «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» της Κνωσού,
Νεοανακτορική περίοδος.

Απόληξη-λαβή σκήπτρου από πράσινο σχιστόλιθο σε σχήμα πάνθηρα και πελέκεως. Θεωρείται ότι συμβολίζει την κοσμική ισχύ και τη θρησκευτική εξουσία του άνακτα. Ανάκτορο των Μαλίων, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πήλινο ομοίωμα κεράτων καθοσιώσεως, ιερού συμβόλου της μινωικής θρησκείας. Στο κέντρο στερεωνόταν ο στείλεός διπλού πελέκεως. Κνωσός, 1500-1350 π.Χ.

Λίθινη κόμπι από μεγάλο
ξύλινο είδωλο ή σφίγγα.
Κνωσός, Νεοανακτορική
περίοδος (1700-1500 π.Χ.).

Ζωγραφική αναπαράσταση
της κεφαλής του ειδώλου
με τη λίθινη κόμπι.

Δύο αναθηματικοί χρυσοί διπλοί
πελέκεις με εγχάρακτη διακόσμηση.
από το σπήλαιο Αρκαλοχωρίου.
Νεοανακτορική περίοδος
(1700-1600 π.Χ.).

[Σελ. 119]: Χρυσοί αναθηματικοί διπλοί πελέκεις διαφόρων μεγεθών από
το σπήλαιο Αρκαλοχωρίου. Πρώτη Νεοανακτορική περίοδος (1700-1600 π.Χ.).

Χάλκινοι αναθηματικοί διπλοί πελέκεις
από το σπήλαιο Αρκαλοχωρίου. Πρώτη Νεοανακτορική
περίοδος (1700-1600 π.Χ.).

Πίλινα ειδώλια πτηνών από το Παλαίकाστρο. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Κωδωνόσχημο ομοίωμα τελετουργικής ιερατικής «μάσκας» από φαγεντιανή, με ζωγραφισμένα χαρακτηριστικά προσώπου. Πόρος, Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Η «Παριζιάνα».
Θραύσμα τοιχογραφίας με γυναικεία
μορφή, πιθανόν νεαρή ιέρεια,
που φέρει στη ράχη «ιερό κόμβο».
Η ονομασία δόθηκε από τον
Α. Evans λόγω της φιλαρέσκειας
που αποπνέει το πρόσωπό της
με τον έντονο καλλωπισμό.
Κνωσός, Τελική Ανακτορική
περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Η τοιχογραφία στην οποία ανήκει η «Παριζιάνα»,
με παράσταση συμποσίου. Κνωσός,
Τελική Ανακτορική περίοδος.

[Σελ. 124-125]: Το «Δακτυλίδι του Μίνωα», το μεγαλύτερο χρυσό μινωικό δακτυλίδι. Η σφενδόνη, η οπίσθια και η πλάγια όψη. Παράσταση θεοφάνειας και λατρευτικών δρώμενων: η θεά παριστάνεται σαν μικρή αιωρούμενη μορφή ψηλά (δεξιά) στον «ουρανό», κατόπιν καθιστή σε βαθμιδωτό ιερό και τέλος διαπλέουσα τη θάλασσα μέσα στην ιερή λέμβο. Τη σύνθεση ολοκληρώνουν δύο στιγμιότυπα δεισιδωλείας από λάτρεις, άνδρα (στο κέντρο) και γυναίκα (αριστερά). Τα ιερά δένδρα εκφύονται μέσα από ιερά, ενώ μικρό ιερό εικονίζεται και στη λέμβο. Η θάλασσα διπλώνεται με δικτυωτό πλέγμα και η ακτογραμμή με ογκώδη βράχια. Ο υπαινικτικός συμβολισμός της παράστασης υποβάλλει το νόημα της κυριαρχίας της θεότητας στα τρία επίπεδα του φυσικού κόσμου, τον αιθέρα, τη στεριά και τη θάλασσα. Περιοχή Κνωσού, κοντά στον «Τάφο-Ιερό». Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1500-1400 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση θεοφάνειας και εκστατικού χορού γυναικών σε ανθισμένο αγρό, οι οποίες πανηγυρίζουν το θαυμαστό γεγονός της επίγειας εμφάνισης της θεάς στους θνητούς. Η θεά εικονίζεται ως μικρή μορφή στον «ουρανό» της παράστασης που πλαισιώνεται από ιερά σύμβολα. Τάφος Ισοπάτων Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση γρύπα και αιωρούμενης θεάς με απλωμένα χέρια. Νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με σκηνή βαιτυλολατρίας από άρρενα λάτρη, ανάμεσα σε δένδρο και ιπτάμενο πουλί. Από τάφο στο Σελλόπουλο Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση γυναικείας θεότητας, που πλαισιώνεται από στιγμιότυπα λατρείας δένδρου (δεξιά) και βαιτύλου (αριστερά) από άρρενες λάτρες. Ιερά σύμβολα και πεταλούδα συμπληρώνουν την παράσταση. Νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1400 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση «ιερής συνομιλίας» ανάμεσα σε γυναικεία και ανδρική θεότητα. Η θεοφάνεια διπλώνεται με τη μικρή αιωρούμενη μορφή και ιερά σύμβολα στον ουρανό και συμπληρώνεται με μεγάλα πουλιά και στιγμιότυπο δενδρολατρίας. Τάφος στον Πόρο Ηρακλείου, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση λατρείας δένδρου και βαιτύλου από γυναίκα και άνδρα λάτρη και ιπτάμενου πτηνού. Καλύβια Φαιστού, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση καθιστής θεάς, όρθιας σεβίζουσας γυναικείας μορφής και πιθήκου. Αγία Τριάδα, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Η λεγόμενη «Χορεύτρια». Θραύσμα τοιχογραφίας με παράσταση αιωρούμενης γυναικείας μορφής, από εικονιστική σύνθεση θεοφάνειας μάλλον παρά χορού. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με παράσταση οκτώσχιμων ασπίδων και «ιερών κόμβων». Τάφος στο Φουρνί Αρχανών. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Είδωλα θεάς με υψωμένα χέρια από το ιερό στο Καρφί. Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

131

Είδωλο θεάς με υψωμένα χέρια από ιερό στο Γάζι, με πτηνό συγκολλημένο στο κωνικό καπέλο. Μετανακτορική περίοδος (1200 π.Χ.).

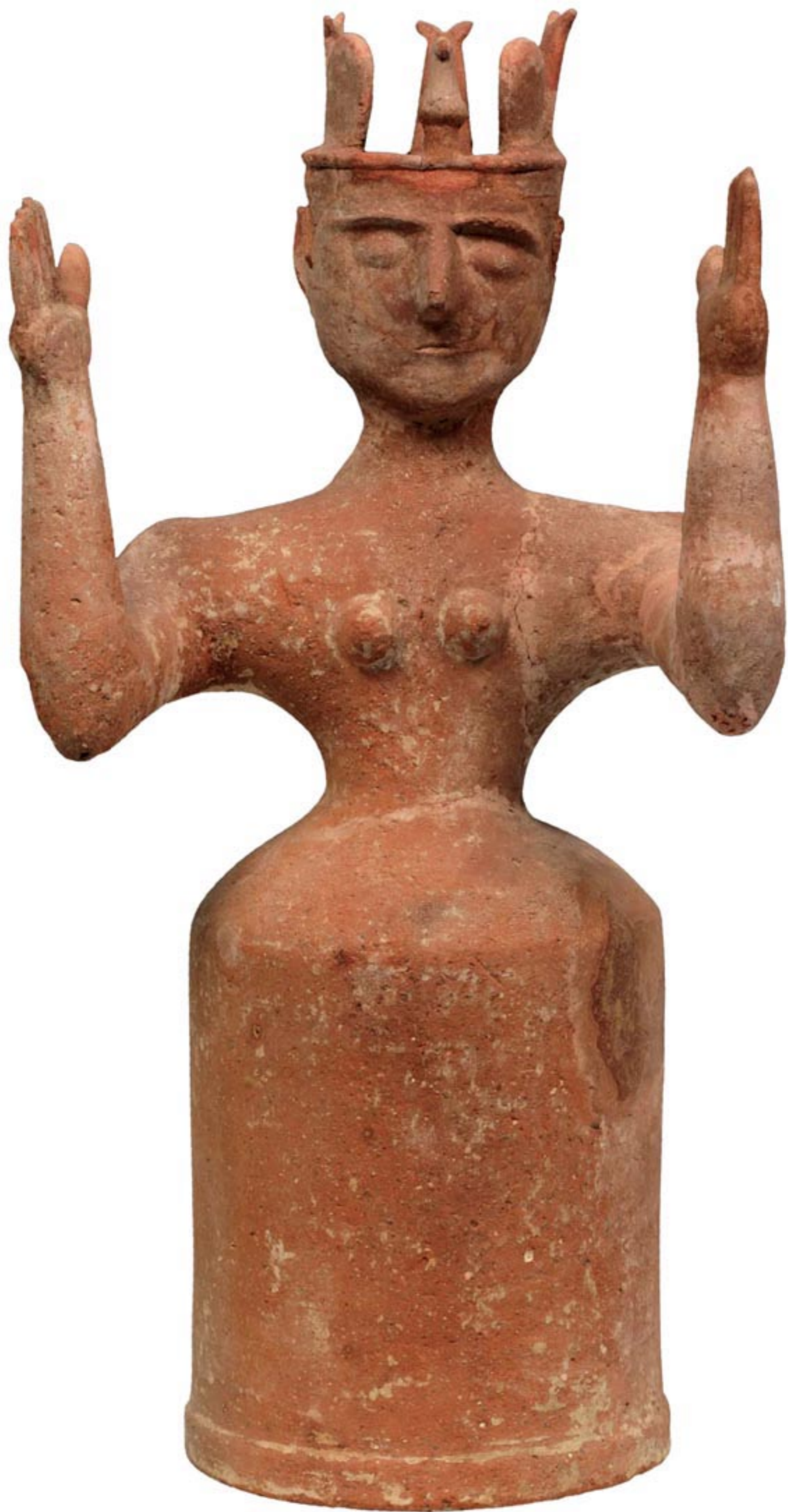

Είδωλο θεάς με υψωμένα χέρια
από το Γάζι με τρεις διακοσμητικές
περόνες στο διάδημα, σε σχήμα
κάψας της «μήκωνος της υπνοφόρου».
Μετανακτορική περίοδος (1200 π.Χ.).

Είδωλο θεάς με υψωμένα χέρια και ιερά
σύμβολα στο κεφάλι. Ιερό στο Γάζι,
Μετανακτορική περίοδος (1200 π.Χ.).

Είδωλο θεάς με υψωμένα χέρια,
με κέρατα καθοσιώσεως και πουλιά
στο γείσο του κωνικού καπέλου.
Ιερό στο Γάζι, Μετανακτορική
περίοδος (1200 π.Χ.).

[Σελ. 138]: Ειδώλιο λάτρη που κρατάει πουλί, είδωλο της θεάς με υψωμένα χέρια και ειδώλιο γυναίκας λάτριδος από το Ιερό των Διπλών Πελέκεων της Κνωσού. Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.). Πήλιнос υποστάτης με διάτμπα τοιχώματα σε σχήματα αμφίκιου βωμού και κεράτων καθοσιώσεως. Καρφί, Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

[Σελ. 139]: Είδωλα της θεάς με υψωμένα χέρια, με ανάγλυφα φίδια γύρω από τα χέρια, κεφαλές φιδιών γύρω από το διάδημα και στο γείσο του κωνικού καπέλου. Στο ένα είδωλο, πτηνό συγκολλημένο στο μάγουλο. Ιερό στα Κανιά Γόρτυνας, Μετανακτορική περίοδος (1300 π.Χ.).

Είδωλα της θεάς με υψωμένα χέρια, με διαδήματα διακοσμημένα,
με κέρατα καθοσιώσεως, πουλιά και δίσκους. Ιερό στο Καρφί,
Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

[Σελ. 142]: Πρόσωπο πήλινου ανθρωπομορφικού
αγγείου ή ειδώλου από το Δικταίο Άντρο.
Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Πήλινο ειδώλιο λάτρευσης, Παλαίκαστρο,
Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Ειδώλιο ταύρου από τη Φαιστό.
Υπομινωική περίοδος (1100-1000 π.Χ.).

Πίλινο ειδώλιο ταύρου από τη Φαιστό.
Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

Ειδώλιο ανθρωπομορφικού όντος με σώμα βοδιού και κεφάλι ανθρώπου. Αγία Τριάδα, Υπομινωική περίοδος (1100-1000 π.Χ.).

Κεφαλή ειδώλου θεάς ή ανθρωπόμορφου
όντος από το Καλό Χωριό. Υπομινωική
περίοδος (1100-1000 π.Χ.).

Κυλινδρικά σκεύη προσφορών με πολλαπλές λαβές και κέρατα καθοσίωσης από το ιερό στα Γουρνιά. Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Ρυτό σε σχήμα σκευομορφικού άρματος από τρεις τροχούς, τρεις συγκολλημένες κεφαλές βοδιών και αναβάτη πίσω από το τοξωτό στηθαίο-άντυγα του άρματος. Η οπή εισροής του σπονδικού υγρού βρίσκεται στην κορυφή της κεφαλής του αναβάτη, η οπή εκροής στο ρύγχος της μεσαίας ταυροκεφαλής. Καρφή, Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

Λατρευτικά και τελετουργικά σκεύη

Τα ιερά σκεύη και αγγεία της λατρείας, κατασκευασμένα από διάφορες ύλες, επιλεγμένους λίθους, πηλό ή φαγεντιανή είναι από τα σημαντικότερα εκθέματα του Μουσείου και ορισμένα αποτελούν μοναδικά καλλιτεχνικά δημιουργήματα της μινωικής τέχνης.

Τα λατρευτικά σκεύη χρησιμοποιούνται στο μινωικό τελετουργικό τυπικό των ανακτορικών, οικιακών, υπαίθριων και κοινοτικών ιερών για υγρές, στερεές ή έμπυρες προσφορές. Ρυτά διαφόρων σχημάτων, κωνικά, ωσειδή, σφαιρικά αλλά και έξοχα ζωόμορφα είναι τα δημοφιλέστερα. Τα ρυτά είναι σκεύη για υγρές σπονδές και έχουν οπές εισροής και εκροής σε κατάλληλα σημεία. Υπάρχουν ακόμη ψηλά ποτήρια τύπου κύλικας, τα λεγόμενα «κύπελλα κοινωνίας», που θυμίζουν δισκοπότηρα, σκεύη σε σχήμα θαλάσσιου τρίτωνα και σειρές από σκεύη όπως οι τράπεζες προσφορών και οι κέρνοι με πολλαπλές υποδοχές, οι μικροί φορητοί βωμοί διαφόρων σχημάτων και από διάφορες ύλες, ορισμένοι ενεπίγραφοι με γραμμική Α γραφή, σκεύη για θυμιάματα και σωληνωτά πήλινα σκεύη που βρίσκονται σε κοινοτικά και οικιακά ιερά μαζί με τα ειδώλια της Θεάς.

Αριστουργηματικά είναι τα δύο λίθινα ζωόμορφα ρυτά από την Κνωσό, σε σχήμα κεφαλής ταύρου και κεφαλής λέαινας. Το ρυτό από οφείτη λίθο, σε σχήμα ταυροκεφαλής, αποτελεί κορυφαίο έργο της μινωικής τέχνης και συμβολικό σύμβολο του μινωικού κόσμου. Το κεφάλι του ζώου έχει αποδοθεί φυσιοκρατικά, με τις πτυχώσεις του δέρματος και το τρίχωμα, ενώ ιδιαίτερη ζωντάνια δίνουν επιμέρους στοιχεία που τονίζονται με ενθέσεις από διαφορετική ύλη, όπως το περίγραμμα του χείλους από λευκό θαλάσσιο όστρεο και το μάτι από διάφανο κρύσταλλο με ίριδα από κόκκινο ίασπι. Το ρυτό σε σχήμα κεφαλιού λέαινας, από γαλακτώδη, υπόλευκο ασβεστόλιθο, έξοχο έργο, μοναδικής φυσιοκρατικής πλαστικότητας, είχε επίσης αρχικά ενθέματα για τονισμό των ματιών και του ρύγχους, που όμως δεν σώθηκαν.

Εξαιρετικά μινωικά έργα αυτού του είδους έφταναν μέσω του εμπορίου ή ως βασιλικά δώρα στις αυλές των ηγεμόνων της Αιγύπτου και της Ανατολής, όπως δείχνουν οι τοιχογραφίες των αιγυπτιακών τάφων όπου απεικονίζονται Κρήτες, οι Κεφίτι, να φέρνουν στην Αίγυπτο ρυτά όμοια με αυτά της Κνωσού.

Στο θησαυροφυλάκιο των ιερών σκευών της Κνωσού, εκτός από τη λέαινα βρέθηκε και μια σειρά ρυτών με διάφορα σχήματα, κωνικά, ωσειδή, σφαιρικά από μάρμαρο, αλάβαστρο ή κροκαλοπαγείς λίθους. Όμως μια πληρέστερη εικόνα του εκπληκτικού περιεχομένου ενός ανακτορικού σκευοφυλακίου δίνουν τα τελετουργικά σκεύη από το Θησαυροφυλάκιο του ιερού στο ανάκτορο της Ζάκρου, που βρέθηκε άθικτο, όπως ήταν τη στιγμή της καταστροφής το 1450 π.Χ. Τα τελετουργικά σκεύη της Ζάκρου, κυρίως κωνικά και ωσειδή ρυτά και ψηλά «κύπελλα κοινωνίας» σαν δισκοπότηρα, αλλά και ιδιόμορφοι αμφορείς και μία πρόχους, έχουν κατασκευαστεί από σπάνιους λίθους όπως φλεβωτό μάρμαρο, αλάβαστρο, πορφυρίτη, βασάλτη και οφιανό και με τεχνική επιδεξιότητα μοναδική. Από τους σκληρούς λίθους οι καλλιτέχνες λιθοξόοι των ανακτορικών εργαστηρίων έφτιαξαν σκεύη μοναδικά, με ιδιαίτερα σχήματα και περίτεχνες λαβές, με λεπτότατα τοιχώματα, με πτυχώσεις και αυλακώσεις σαν να ήταν η δυσκατέργαστη πρώτη ύλη ένα εύπλαστο υλικό. Μέλημά τους δεν ήταν μόνο η τεχνική αρτιότητα αλλά και το υψηλό αισθητικό αποτέλεσμα. Γι' αυτό επέλεγαν τους κατάλληλους πυρήνες του λίθου ώστε οι πολύχρωμες

[Σελ. 150]: Το διάσημο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου από οφείτη με ενθέσεις στο ρύγχος και τα μάτια από μάρμαρο, ορείο κρύσταλλο και ίασπι. Από τα επιφανέστερα έργα της μινωικής φυσιοκρατικής τέχνης. Βρέθηκε στο Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού και χρονολογείται στη Νεοανακτορική περίοδο (1600-1500 π.Χ.).

φλεβώσεις να προσαρμόζονται άριστα στο ιδιαίτερο σχήμα κάθε σκεύους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο αμφορέας με το διπλό χείλος και τις ψηλές λαβές στον οποίο ο τεχνίτης πέτυχε να αξιοποιήσει εντυπωσιακά, στο κέντρο της σφαιρικής κοιλιάς, τον ερυθρό «οφθαλμό» του γκριζόλευκου μαρμάρου. Από το σύνολο των σκευών της Ζάκρου, πραγματικό κομφοτέχνημα αποτελεί το μικρό ρυτό από ορεία κρύσταλλο, αλλά παράλληλα και δείγμα υψηλής τεχνικής επιδεξιότητας που απαιτούσε η επεξεργασία του σκληρού φυσικού πετρώματος. Η λαβή είναι από κρυστάλλινες χάντρες που τις συγκρατεί χάλκινο σύρμα, ενώ ο δακτύλιος στο λαιμό κοσμείται με χάντρες από ελεφαντόδοντο επενδυμένες με χρυσό φύλλο. Τελετουργικά σκεύη σε σχήμα τρίτων έχουν βρεθεί και στη Ζάκρο και σε άλλα μέρη και είναι συνήθως κατασκευασμένα από μάρμαρο ή αλάβαστρο, ώστε να πλησιάζουν το φυσικό θαλάσσιο πρότυπό τους, αλλά και από οψιανό ή οφείτη. Πιθανόν χρησιμοποιούνταν στις τελετουργίες ως ηχεία για την επίκληση της θεότητας.

Τελετουργικά σκεύη ήταν και τα τρία περίφημα λίθινα αγγεία από την Αγία Τριάδα με τις ανάγλυφες παραστάσεις. Το διάσημο «Ρυτό των Θεριστών», με παράσταση πομπής αγροτών που πορεύονται τραγουδώντας με επικεφαλής ιερέα ντυμένο με τον τελετουργικό μανδύα, θεωρείται κορυφαίο έργο λόγω της πυκνότητας της εικονιστικής σύνθεσης και της αρτιότητας εκτέλεσης. Εξίσου σημαντικό είναι το «Ρυτό των Αγωνισμάτων», στο οποίο παριστάνονται ανάγλυφα κατά οριζόντιες ζώνες μινωικά αθλήματα: ταυροκαθάψια, πυγμαχία, πάλη. Το τρίτο, το «Κύπελλο της Αναφοράς» παριστάνει ομάδα ανδρών που ο επικεφαλής, κρατώντας ξίφος επ' ώμου, στέκεται σε στάση αναφοράς μπροστά σε αξιωματούχο που κρατά σκίπτρο.

Αγγεία αναλόγου σχήματος με τα λίθινα τελετουργικά, υπάρχουν και πήλινα, όπως τα ρυτά. Ασφαλώς ορισμένα θα είχαν χρησιμοποιηθεί για πρακτική χρήση, ως χωνιά, τα περισσότερα όμως ήταν τελετουργικά. Μερικά είναι περίτεχνης κατασκευής, όπως το κομψό ρυτό με το στόμιο σε σχήμα κρίνου από τη Φαιστό, άλλα κοσμούνται με ιερά σύμβολα όπως κέρατα καθοσίωσης ή με ιδιαίτερης ποιότητας διακόσμηση, όπως το ρυτό θαλάσσιου ρυθμού από την Ψείρα.

Σειρά επίσης πήλινων ζωομορφικών ρυτών είναι αντίστοιχα των πολυτελών λίθινων. Είναι κυρίως σχήματος κεφαλής ταύρου ή ολόσωμου ταύρου, όπως τα ρυτά από την Ψείρα. Η τελετουργική χρήση τους, ως ρυτών, πιστοποιείται από τις οπές εισροής και εκροής των σπονδικών υγρών.

Πρόσθια όψη του ρυτού σε σχήμα κεφαλής ταύρου
από το Μικρό Ανάκτορο της Κνωσού.

Το λίθινο «Κύπελλο της Αναφοράς»
από την Αγία Τριάδα, με παράσταση
αξιωματούχου ή ιερέα με σκίπτρο
και νεαρού που κρατεί ξίφος.
Νεοανακτορική περίοδος
(1600-1450 π.Χ.).

[Σελ. 156]: Τρία κύπελλα με πόδι, δύο κωνικά και ένα απιόσχημο ρυτό από φλεβωτούς λίθους και οψιανό Νισύρου (το μεσαίο κύπελλο). Τελετουργικά σκεύη υψηλής αισθητικής και τεχνικής αριότητας από το «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» του ανακτόρου της Ζάκρου. Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

157

Περίτεχνος τελετουργικός αμφορέας από πολύχρωμο φλεβωτό λίθο με κεντρικό ερυθρό «οφθαλμό», από το «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» του ανακτόρου της Ζάκρου. Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

[Σελ. 158]: Ρυτό σε σχήμα κεφαλής λέαινας από υπόλευκο ημιδιάφανο ασβεστόλιθο, έργο εξαιρετης πλαστικότητας και φυσιοκρατικής απόδοσης. Δεν σώθηκαν τα ενθέματα του ρύγχους και των οφθαλμών, πιθανόν από ίασπι και κρύσταλλο, όπως στο ρυτό σε σχήμα κεφαλής ταύρου (σελ. 150). Ανάκτορο της Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Ωσειδές ρυτό από ορεία κρύσταλλο, εξαιρετο έργο της μινωικής λιθοτεχνίας. Η λαβή αποτελείται από σφαιρίδια κρυστάλλινα που συνδέονται με χάλκινο σύρμα, ενώ επίχρυσα δισκία κοσμούν τον δακτύλιο του λαιμού. Ανάκτορο της Ζάκρου, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Πύλινο ωσειδές ρυτό με ανθόσχημο στόμιο και πολύχρωμη διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Κύπελλο-ρυτό με διπλό πέλεκου και «ιερό κόμβο» από τη Φαιστό. Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Κωνικό ρυτό με παράσταση κεράτων καθοσιώσεως από την Κνωσό. Πρώτη Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Ρυτό από σπαρτιατικό βασάλτη. Ζάκρος, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

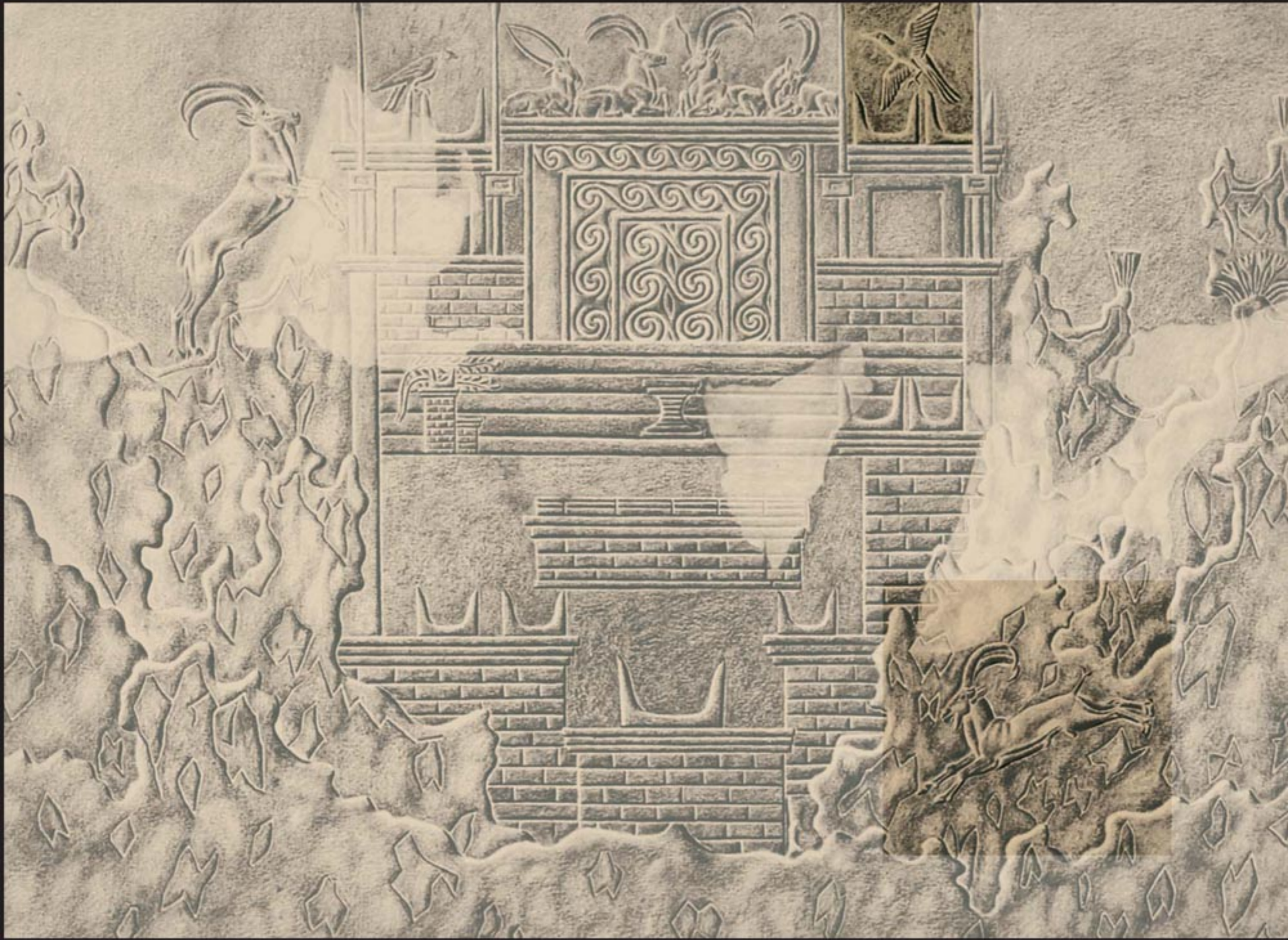

Ωοειδές ρυτό από στεατίτη με επικάλυψη αρχικά από φύλλο χρυσού του οποίου σώζονται λίγα ίχνη. Σ' όλη την επιφάνεια αναπτύσσεται σε χαμηλό ανάγλυφο παράσταση υπαίθριου τεμένους που επιστέφεται με κέρατα καθοσιώσεως, σε μια εκπληκτική σύνθεση ορεινού τοπίου με αιγάγρους να κάθονται στη στέγη του ιερού ή να αναπιδούν ανάμεσα στα βράχια και πουλιά να πετούν στον ουρανό. Βρέθηκε στο ανάκτορο της Ζάκρου και χρονολογείται στο τέλος της Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

[Σελ. 164]: Λεπτομέρειες της σύνθεσης του ρυτού της Ζάκρου: το πουλί που πετά πάνω από τα κέρατα καθοσιώσεως στη στέγη του ιερού, ο αιγάγρος σε «ιπτάμενο καλπασμό» ανάμεσα στα βράχια.

[Σελ. 165]: Σχεδιαστικό ανάπτυγμα του ρυτού της Ζάκρου από τον ζωγράφο Θωμά Φανουράκη.

Τάφοι και Ταφικά Έθιμα

Στο τέλος της 3ης χιλιετίας π.Χ. παρατηρείται διαφοροποίηση της ταφικής πρακτικής. Οι τελευταίες ταφές στους θολωτούς πρωτομινωικούς τάφους δεν γίνονται στο δάπεδό τους, αλλά σε πήλινες σαρκοφάγους ή πίθους. Η πρακτική αυτή, που συνεχίζεται τη 2η χιλιετία, εξατομικεύει την κάθε ταφή μέσα στο κοινό για όλους μνήμα και ίσως αντανακλά τη διαμόρφωση των ανακτορικών αστικών κοινωνιών και την ανάδειξη της ατομικότητας μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής ομάδας. Σε μεγάλο τάφο του παλαιοανακτορικού νεκροταφείου (1800-1700 π.Χ.) στον Προφήτη Ηλία Κνωσού, βρέθηκαν πολλές τέτοιες ατομικές ταφές σε πίθους. Το επόμενο στάδιο είναι η δημιουργία μνημειακών ταφικών αρχιτεκτονημάτων που προβάλλουν την ανώτερη κοινωνική θέση, εν ζωή, κάποιων ομάδων ή ενός επιφανούς νεκρού. Τέτοιας μορφής είναι ο επιβλητικός τάφος στο Καμπλάρι Μεσαράς με δύο περιόδους χρήσης (1700-1600 π.Χ. και 1400-1350 π.Χ.), ο μεγαλοπρεπής τάφος στα Ισόπατα Κνωσού που καταστράφηκε από τα στρατεύματα της γερμανικής κατοχής και ο ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής μορφής «Τάφος-Ιερό» κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού. Το οργανωμένο νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών ήταν σε χρήση επί αιώνες έως και τους μετανακτορικούς χρόνους. Αποτελεί ένα σύνθετο εκτεταμένο ταφικό σύμπλεγμα με πέντε θολωτούς τάφους, ταφικά δωμάτια και περιφράγματα, έναν ταφικό περίβολο κι ένα κτήριο μη ταφικής χρήσης. Στον Πόρο, όπου εκτεινόταν το κύριο επίνειο της Κνωσού, οι πλούσιοι μεγάλοι λαξευτοί τάφοι του νεκροταφείου της εποχής της ακμής (1600-1450 π.Χ.) παρέχουν σαφή εικόνα για τις ταφικές πρακτικές. Οι τάφοι του Πόρου χρησιμοποιούνται για πολλαπλές ταφές, σε ξύλινα φέρετρα, ταφικές κλίνες ή φορεία, των μελών της αστικής κοινότητας, αλλά οι ταφές των επιφανών ξεχώριζαν όχι μόνον από τα πλούσια κτερίσματα, αλλά και με ειδικές διευθετήσεις μέσα στον κοινόχρηστο τάφο. Μετά το 1450 π.Χ., οι Μυκηναίοι που κατείχαν την Κνωσό και τη γύρω περιφέρεια θάπτονται σε μικρότερους λαξευτούς τάφους με πλούσια κτερίσματα και, ιδίως, με όπλα. Πλούσιες ταφές έχουν επίσης βρεθεί στη Φαιστό και στο νεκροταφείο των Αρχανών, όπου ιδιαίτερα σημαντική είναι η γυναικεία ταφή που συνοδεύεται από πλουσιότατα κτερίσματα, αλλά και θυσία αλόγου και ταύρου, που αποτελεί το μόνο ως σήμερα πραγματικό τεκμήριο ταυροθυσίας προς τιμήν του νεκρού όπως εικονίζεται στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας.

Σαρκοφάγος από τα Βασιλικά Ανώγεια με παράσταση παπύρων, πουλιών και ψαριών. Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος με παράσταση πλοίου, συμβολική αναφορά στο υπερπόντιο ταξίδι του νεκρού. Γάζι, Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος με ψηλό σαμαρωτό κάλυμμα και διακόσμηση παπύρων. Γάζι, Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Οι νεκροί θάπτονται μαζί με κάθε είδους κτερίσματα, που αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών και θησαυρό έργων της μινωικής τέχνης: κοσμήματα εξαιρετα κάθε είδους από χρυσό, άργυρο, χαλκό, από ημιπολύτιμους λίθους, από υαλόμαζα και φαγεντιανή, χάλκινα σκεύη και περίφημα όπλα, σφραγίδες και περιαιπτα, μικροτεχνήματα από ελεφαντόδοντο, ειδώλια και πλούσια κεραμική κοσμούν τις αίθουσες του Μουσείου Ηρακλείου. Τα μεγαλύτερα σύνολα ταφικών πλούσιων ευρημάτων, ιδίως κοσμημάτων και χάλκινων σκευών και όπλων, προέρχονται από τα νεκροταφεία της νεοανακτορικής και τελικής ανακτορικής περιόδου (1600-1350 π.Χ.) από την Κνωσό, τις Αρχάνες, τον Πόρο και τη Φαιστό.

Μετά το 1350 π.Χ. και την αποσύνθεση των ανακτορικών-αστικών κοινωνικών δομών, οι τάφοι είναι θαλαμοειδείς λαξευτοί, οι ταφές γίνονται είτε πάνω στο δάπεδο είτε σε πήλινες λάρνακες και τα κτερίσματα είναι λιγότερα και απλούστερα, συνήθως μερικά αγγεία και λίγα κοσμήματα από υαλόμαζα.

Κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος με παραστάσεις γρύπα, κεράτων καθοσιώσεως και φυτών, από το Παλαίकाстро. Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Σαρκοφάγοι, νεκρικές κλίνες και φορεία

Οι σαρκοφάγοι, ή λάρνακες, εμφανίζονται στο τέλος της Προανακτορικής περιόδου σε θολωτούς τάφους και ταφικά περιφράγματα και απηχούν μια νέα αντίληψη για εξατομίκευση της ταφής μέσα στον κοινόχρηστο τάφο. Έχουν το σχήμα κασέλας, ορθογώνιας ή με καμπύλα τοιχώματα, και μέγεθος σχετικά μικρό σε σχέση με το ανθρώπινο σώμα. Ο νεκρός ενταφιαζόταν με διπλωμένα τα μέλη μέσα στη λάρνακα, σε στάση που θυμίζει τη θέση του εμβρύου.

Στη Νεοανακτορική περίοδο, τα ανασκαφικά στοιχεία από τους μεγάλους σπηλαιώδεις τάφους του επιπέδου της Κνωσού στον Πόρο δείχνουν ότι οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί σε ξύλινα φορεία αλλά και πάνω σε πραγματικές κλίνες με ξύλινο πλαίσιο, πόδια και πλεχτή ψάθα ή δοκίδες. Υποδηλώνεται ίσως έτσι η πίστη ότι ο θάνατος δεν είναι παρά ένας αιώνιος ύπνος. Την ίδια περίοδο χρησιμοποιούνται ξύλινα φέρετρα, στα υπολείμματα των οποίων έχει σωθεί το μπλε χρώμα με το οποίο βάφονταν, αναφορά πιθανόν στο χρώμα του ουρανού και της θάλασσας που θα διέσχιζε η ψυχή του νεκρού στο μακρινό ταξίδι.

Στη Μετανακτορική περίοδο οι ταφές γίνονται κυρίως σε πήλινες λάρνακες, σε σχήμα κιβωτίου με σαμαρωτό κάλυμμα ή σε σχήμα λουτήρα χωρίς κάλυμμα. Οι πλατιές ανάγλυφες ταινίες στις γωνίες των πλευρών και στα τοιχώματα μιμούνται την αρχική ξύλινη κατασκευή από δοκάρια και «ταμπλάδες». Η διακόσμησή τους περιλαμβάνει πλούσιο ρεπερτόριο διακοσμητικών και εικονιστικών θεμάτων, αλλά υπάρχουν και πολλές ακόσμητες ή με πολύ απλήκόσμηση ταινιών. Στις καλύτερα διακοσμημένες σαρκοφάγους οι συνθέσεις περιλαμβάνουν πολλά θέματα σε πυκνή διάταξη. Συνήθη είναι η σπείρα, τα πλαίσια και οι ταινίες, οι ρόμβοι και τα «νειλωτικά θέματα», ο πάπυρος δηλαδή και ο φοίνικας που θυμίζουν τη χλωρίδα του Νείλου. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα εικονιστικά θέματα όπως ο αίγαγρος, τα ψάρια, υδρόβια πουλιά, ο ταύρος, χταπόδια και ναυτίλοι και φανταστικά όντα όπως ο γρύπας. Τα ιερά σύμβολα, όπως ο διπλός πέλεκυς, τα κέρατα καθοσίωσης και οι αμφίκοιλοι βωμοί που πλαισιώνουν συχνά αυτές τις παραστάσεις, μαρτυρούν ότι δεν πρόκειται για απλές διακοσμητικές συνθέσεις, αλλά για συνθέσεις με κοσμολογικό περιεχόμενο και θρησκευτικό συμβολισμό. Με τη θρησκευτική εικονογραφία του κύκλου της θεοφάνειας συνάπτονται άλλωστε οι θεϊκές μορφές και οι συμβολικές σκηνές σε λίγες λάρνακες. Σε δύο άλλες απεικονίζονται πλοίο και άρμα που ανακαλούν τις εικόνες προσφοράς λέμβου στον νεκρό και αρμάτων που σύρουν αίγαγροι και γρύπες, στη σημαντικότερη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, που παρέχει την πληρέστερη ταφική λατρευτική εικονογραφία. Έτσι, η εικονογραφία των λαρνάκων με τις ποικίλες σκηνές απ' τον φυσικό κόσμο και τις συμβολικές θρησκευτικές παραστάσεις φαίνεται ότι απηχεί την πίστη για τη μεταθανάτια ζωή και τις δοξασίες για το ταξίδι του νεκρού στον άλλο κόσμο.

Λουπηροειδής σαρκοφάγος από την Επισκοπή ανατολικής Κρήτης με παράσταση χταποδιών και από τα Γουρνιά με παράσταση δύο αγελάδων και μοσχარიού που θηλάζει. Μετανακτορική περίοδος (1300-1200 π.Χ.).

Η λατρεία των νεκρών

Τα τελετουργικά σκεύη που έχουν βρεθεί σε τάφους, τα ρυτά, οι τράπεζες προσφορών, κέρνοι και θυμιατά, μαρτυρούν την τέλεση ταφικών τελετουργιών προς τιμήν των νεκρών. Για τη λατρεία των νεκρών σημαντικά στοιχεία παρέχουν τα πήλινα ομοιώματα από τον τάφο στο Καμπλάρι Μεσαράς (περ. 1650 π.Χ.) και, ιδίως, η εικονογραφία της σαρκοφάγου από την Αγία Τριάδα (1350 π.Χ.).

Το πρώτο ομοίωμα απ' τον τάφο στο Καμπλάρι παριστάνει ένα χορό ανδρών που χορεύουν πιασμένοι απ' τους ώμους, σ' ένα κυκλικό χοροστάσι με κέρατα καθοσιώσεως. Το ιερό σύμβολο δείχνει ότι πρόκειται για ιερό χώρο και επομένως ο χορός αποτελεί τελετουργική πράξη, ίσως προς τιμήν των νεκρών.

Το δεύτερο ομοίωμα αναπαριστά κυκλικό ιερό με ιερά σύμβολα μέσα στο οποίο δύο μορφές κάθονται μπροστά σ' ένα τραπέζι, ενώ μια τρίτη παρακολουθεί απ' την είσοδο. Ίσως εδώ παριστάνεται ένα νεκρόδειπνο.

Στο τρίτο ομοίωμα μικρές όρθιες μορφές τελούν προσφορές σε βωμούς μπροστά σε μεγαλύτερες καθιστές μορφές, μέσα σε ένα χώρο με κίνες. Κι εδώ πιθανότατα πρόκειται για τελετουργία προσφοράς προς τους νεκρούς προγόνους.

Αντίθετα, στη μοναδική πώρινη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, οι τελετουργικές πράξεις της νεκρολατρίας εκτυλίσσονται αναλυτικά ζωγραφισμένες με ζωηρά χρώματα πάνω σε κονίαμα στις τέσσερις πλευρές της σαρκοφάγου. Ο ίδιος ο νεκρός εικονίζεται στη μία πλευρά, μπροστά στον τάφο του, να δέχεται τις προσφορές, μία λέμβο και δύο ταύρους, ενώ σπονδές τελούνται ανάμεσα σε διπλούς πελέκεις με τη συνοδεία λύρας. Στη δεύτερη πλευρά εικονίζεται η θυσία του ταύρου, δεμένου επάνω σε τράπεζα-βωμό, με τη συνοδεία δίαυλου, ενώ δίπλα υπάρχουν προσφορές σε κάνιστρα κοντά σ' ένα ιερό με δέντρο κι έναν ιστό με πουλί στην κορυφή. Στις δύο στενές πλευρές οι μορφές πάνω σε άρματα που τα σύρουν αίγαγροι και γρύπες πιθανόν υπαινίσσονται τη μετάβαση του επιφανούς νεκρού στον άλλο κόσμο και τη θεοποίησή του. Οι παραστάσεις στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας αφενός αποδίδουν το τελετουργικό τυπικό της ταφής και των επιτάφιων προσφορών και αφετέρου παραπέμπουν υπαινικτικά στις μεταθανάτιες αντιλήψεις των Μινωιτών.

Πήλινο ομοίωμα οικίσκου-ιερού από τον θολωτό τάφο Καμπλαρίου με απεικόνιση προσφοράς σε τέσσερις καθιστές μορφές, ίσως τους νεκρούς προγόνους. Νεοανακτορική περίοδος (1650 π.Χ.).

Η σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας: παράσταση νεκρολατρίας με προσφορά λέμβου και ζώων στον νεκρό, που παριστάνεται τυλιγμένος σε δερμάτινο μανδύα μπροστά σε βωμό. Αριστερά, απεικόνιση υγρών προσφορών σε κάδο ανάμεσα σε πελέκειες με τη συνοδεία λύρας που κρατά μουσικός με μακρύ ένδυμα. Ζωγραφική πάνω σε κονίαμα, που καλύπτει την πώρινη επιφάνεια της σαρκοφάγου. Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

[Σελ. 174-177]: Λεπτομέρειες της μεγάλης πλευράς της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας: προσφορές λέμβου και ζώων στον νεκρό (δεξιά). Υγρές προσφορές σε κάδο, ανάμεσα σε ιστούς με διπλούς πελέκεις, από ιερείς και ιέρειες που φέρουν αγγεία συνοδεία μουσικού που παίζει λύρα.

Οι στενές πλευρές της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας, με παραστάσεις αρμάτων που σύρουν αίγαγροι και φτερωτοί γρύπες, στα οποία επιβαίνουν θεϊκές μορφές.

Οι στενές πλευρές της σαρκοφάγου: παραστάσεις με άρμα που σύρουν γρύπες και αίγαγροι, στο οποίο επιβαίνουν θεϊκές μορφές. Πρόκειται ίσως για αναφορά στο υπερβατικό ταξίδι του νεκρού.

[Σελ. 180-181]: Λεπτομέρεια της άλλης μεγάλης πλευράς της σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας: παράσταση ταυροθυσίας με τη συνοδεία διαύλου προς τιμήν του νεκρού και προσφορών σε βωμό μπροστά σε ιερό με δένδρο.

Συμπόσια – Εορτές – Μουσική – Χορός

Χαρακτηριστικό στοιχείο του ανακτορικού τρόπου ζωής ήταν οι συμποτικές συγκεντρώσεις. **Χ**ο ηγεμόνας, οι αυλικοί αξιωματούχοι, τα ανώτερα μέλη του ιερατείου συγκεντρώνονταν σε ειδικές επίσημες αίθουσες του ανακτόρου όπου τελούνταν τα συμπόσια. Τα πολυάριθμα πολυτελή σκεύη βρώσης και πόσης, όπως π.χ. στη Φαιστό, και οι μεγάλες ποσότητες οστών ζώων υποδηλώνουν το εύρος και την πολυτέλεια αυτών των εκδηλώσεων, που λειτουργούσαν και ως μέσον προβολής της κοινωνικής θέσης της ανώτερης τάξης και του εκλεπτυσμένου τρόπου ζωής της. Η ίδια πρακτική σε δεύτερο επίπεδο διαχεόταν προς τα περιφερικά ανάκτορα, όπως του Γαλατά, στα μικρότερα κέντρα διοίκησης και την ανώτερη αστική τάξη, λειτουργώντας ανάλογα ως μέσον επιβεβαίωσης της κοινωνικής δομής. Οι συγκεντρώσεις σε κλειστό κύκλο συμμετεχόντων στα ανάκτορα είχαν ασφαλώς και θρησκευτικό και όχι απλώς κοσμικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται στο κεντρικό ιερό με την Αίθουσα του Θρόνου της Κνωσού και στο ιερό του πρώτου ανακτόρου της Φαιστού, όπου τα δωμάτια έχουν πεζούλια για να κάθονται τα μέλη του ομίλου.

Οι μεγάλες θρησκευτικές τελετές ήταν δημόσιες, με συμμετοχή όλου του πληθυσμού. Σχετίζονταν άμεσα με το δομικό στοιχείο της μινωικής θρησκείας, τη λατρεία της φύσης και τον κύκλο της βλάστησης, με κορυφαίο γεγονός τη θεοφάνεια, την εμφάνιση δηλαδή της Μεγάλης Θεάς στους ανθρώπους.

Οι μαζικές θρησκευτικές τελετές οργανώνονταν στις μεγάλες κεντρικές και δυτικές αυλές των ανακτόρων ή σε αίθριους χώρους γύρω από τα ιερά και σ' αυτές συμμετείχαν όλες οι τάξεις. Ως εκδηλώσεις της επίσημης θρησκείας διεξάγονταν οργανωμένα με την εποπτεία του ιερατείου και την εποπτεία του ανακτόρου και λειτουργούσαν ως μέσον προβολής της κοινωνικής σταθερότητας και συνοχής.

Οι τελετές της θεοφάνειας περιελάμβαναν εκστατικούς χορούς, από ομίλους γυναικών, δέησεις, θρησκευτικές αναπαραστάσεις και συμπληρώνονταν με πομπές ανδρών και γυναικών και μουσική. Η μεγαλοπρεπής πομπή στην Κνωσό, που εικονίζεται στην ομώνυμη τοιχογραφία, από νέους της ανώτερης τάξης, μεταξύ των οποίων ο Ρυτοφόρος, είναι η κορυφαία εκδοχή αυτών των τελετών κατά τις οποίες μεταφέρονταν τελετουργικά σκεύη και επιδεικνύονταν τα σύμβολα της θρησκείας.

Θρησκευτικές γιορτές αγροτικού χαρακτήρα γίνονταν και στην ύπαιθρο, όπως εικονίζει το περίφημο «Ρυτό των Θεριστών» από την Αγία Τριάδα. Εδώ, παριστάνεται με μοναδική ζωντάνια ομάδα αγροτών που επιστρέφει τραγουδώντας απ' τους αγρούς κρατώντας «θρινάκια», αγροτικά εργαλεία για το λίχνισμα των σιτηρών. Επικεφαλής είναι ένας ηλικιωμένος άνδρας, ιερέας

[Σελ. 182]: Μικρογραφική τοιχογραφία με παράσταση τριμερούς ιερού και εξεδρών με όρθιες και καθιστές γυναικείες μορφές μπροστά σε πλήθος συγκεντρωμένων ανδρών και γυναικών. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

ασφαλώς, όπως δείχνει το χαρακτηριστικό του ένδυμα, ενώ ένας μουσικός συνοδεύει με σείστρο το τραγούδι και την πομπή.

Το σείστρο, αιγυπτιακό μουσικό όργανο που είχε εισαχθεί και στην Κρήτη, η επτάχορδη κιθάρα και ο διάυλος ήταν τα κύρια όργανα που συνόδευαν με μουσική τις θρησκευτικές τελετές. Ο θαλάσσιος τρίτωνας χρησιμοποιούνταν σαν τρομπέτα στις τελετουργίες για την επίκληση της θεότητας και το σχήμα του είχε αντιγραφεί σε πολυτελή τελετουργικά λίθινα σκεύη. Οι χοροί απεικονίζονται σε παραστάσεις και σε πήλινα ομοιώματα. Ο χορός ανδρών σε κυκλικό χοροστάσι στο ομοίωμα από τον τάφο στο Καμπλάρι (1650 π.Χ.) σχετίζεται πιθανότατα με ταφικές τελετές νεκρολατρίας. Χορό ομίλου γυναικών, σε κυκλικό επίσης χοροστάσι, με τη συνοδεία κιθάρας παριστάνει το πήλινο ομοίωμα από το Παλαίικαστρο, της ίδιας εποχής. Κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού, τρεις χτιστές κυκλικές εξέδρες έχουν ερμηνευτεί ως χοροστάσια.

Πήλινο ομοίωμα θρησκευτικού χορού από άνδρες χορευτές μέσα σε κυκλικό χοροστάσι με κέρατα καθοσιώσεως ανάμεσά τους. Βρέθηκε στον θολωτό τάφο Καμπλαρίου. Νεοανακτορική περίοδος (1650 π.Χ.).

Πήλινο ομοίωμα χορού, από γυναίκες χορεύτριες σε κυκλική διάταξη, με τη συνοδεία του μουσικού ήχου της λύρας. Βρέθηκε στο Παλαίικαστρο. Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

[Σελ. 184]: Η «Τοιχογραφία της Πομπής» με παράσταση ομίλων ανδρών και γυναικών, σε διάταξη πομπής, που μεταφέρουν πολύτιμα αντικείμενα. Θραύσμα από τη μεγαλειώδη τοιχογραφική σύνθεση που διακοσμούσε τους τοίχους του «Διαδρόμου της Πομπής» από τη Δυτική Αυλή μέχρι τα Μεγάλα Προπύλαια του ανακτόρου της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Ο «Ρυτοφόρος» είναι η καλύτερα διατηρημένη μορφή της «Τοιχογραφίας της Πομπής». Εικονίζεται νέος άνδρας με πλούσια διακοσμημένο ζώμα να μεταφέρει μεγάλο ασμένιο κωνικό ρυτό. Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Το ωοειδές «Ρυτό των Θεριστών» από στεατίτη. Διακοσμείται με ανάγλυφη παράσταση πομπής ανδρών που κρατούν εργαλεία θερισμού, τραγουδούν στο ρυθμό του σείστρου και βαδίζουν με επικεφαλής ραβδούχο άνδρα, αξιωματούχο ή ιερέα, που φορά φολιδωτό μανδύα. Εξαιρετικό έργο πυκνής, δυνατής σύνθεσης και φυσιοκρατικής τεχνοτροπίας. Έπαυλη της Αγίας Τριάδας, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Λεπτομέρεια του «Ρυτού των Θεριστών» με άνδρες που τραγουδούν με τη συνοδεία του σείστρου.

Ανάπτυγμα της σύνθεσης του «Ρυθμού των Θεριστών» από την Αγία Τριάδα.

Πήλινο σείστρο, ομοίωμα χάλκινου πρωτοτύπου. Μουσικό όργανο αιγυπτιακής προέλευσης, το σείστρο αποτελείται από ένα πεταλόσχημο ή ελλειψοειδές πλαίσιο στο οποίο στερεώνονται τα εγκάρσια στελέχη με τα δισκία που παράγουν τον ήχο καθώς κρούονται μεταξύ τους. Βρέθηκε στο νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών και χρονολογείται περί το 1900 π.Χ.

Αθλήματα και Αθλοπαιδιές

Στη μινωική Κρήτη, πολύ νωρίς διαμορφώθηκε η ιδέα της άθλησης και των αθλητικών αγωνισμάτων, με σκοπό το συναγωνισμό, την επίδειξη και την τέρψη των θεατών στο πλαίσιο οργανωμένων κοινωνικοθρησκευτικών εκδηλώσεων. Τα κυριότερα μινωικά αθλήματα ήταν τα ταυροκαθάψια, η πυγμαχία και η πάλη, οι ακροβατικές ασκήσεις εδάφους, κυρίως η κυβίστηψη, καθώς και οι αγώνες δρόμου και η αρματοδρομία.

Το πιο θεαματικό αλλά και επικίνδυνο άθλημα ήταν ασφαλώς τα ταυροκαθάψια. Η προέλευσή του ανάγεται πιθανόν στο κυνήγι για τη σύλληψη του μη εξημερωμένου ταύρου και σ' ορισμένες παραστάσεις, πράγματι, η αθλοπαιδιά με τον ταύρο συνδυάζεται με τη σύλληψή του. Στα ταυροκαθάψια, νεαροί αθλητές, άνδρες και γυναίκες, όπως δείχνει η διάσημη τοιχογραφία των ταυροκαθαψίων από την Κνωσό, αρπάζονταν από τα κέρατα του ταύρου που έτρεχε ελεύθερος και εκτελώντας «άλμα θανάτου» πάνω απ' τη ράχη του, προσγειώνονταν στο έδαφος πίσω του. Η παλαιότερη απεικόνιση ταυροκαθαψίων, που κρέμονται από τα κέρατα του ταύρου, βρίσκεται στα πήλινα ομοιώματα από την Κουμάσα και το Πορτί Μεσαράς, των αρχών της 2ης χιλιετίας π.Χ. Από τα περιφημότερα έργα της μινωικής τέχνης, όμως, είναι ο ελεφαντοστέινος ταυροκαθάπτης, τμήμα μιας ολόκληρης σύνθεσης ταυροκαθαψίων, που παριστάνεται τη στιγμή που αιωρείται στον αέρα εκτελώντας το φοβερό άλμα. Θεωρείται η πρώτη τρισδιάστατη απεικόνιση της στιγμιαίας κίνησης στην ιστορία της τέχνης. Τα ταυροκαθάψια διεξάγονταν σε ανοιχτούς ελεύθερους χώρους, είτε στις μεγάλες αυλές των ανακτόρων είτε σε αρένες στη γύρω περιοχή, ασφαλώς με πρόβλεψη για προφύλαξη του πλήθους των θεατών από επιθέσεις του εξαγριωμένου ζώου. Οι περισσότερες παραστάσεις ταυροκαθαψίων σε τοιχογραφίες και τοιχογραφημένα ανάγλυφα, σε μικροτεχνήματα, σφραγίδες και σφραγίσματα προέρχονται από το ανάκτορο και την περιοχή της Κνωσού. Ίσως η τέλεση του μεγαλειώδους αθλήματος αποτελούσε ιδιαίτερο μέσο προβολής της ανακτορικής εξουσίας των Κνώσιων ηγεμόνων.

Η πυγμαχία και η πάλη, μαζί και ταυροκαθάψια, απεικονίζονται ανάγλυφα κατά ζώνες στο σημαντικό λίθινο «Ρυτό των Αγωνισμάτων» από την Αγία Τριάδα. Οι πυγμαχοί, με τα γυμνασμένα μυώδη σώματα, παριστάνονται ν' αγωνίζονται κατά ζεύγη φορώντας μπότες, γάντια από δέρμα μάλλον, κοντό ζώμα και κάσκα πυγμαχίας με πλαϊνά καλύμματα για την προστασία του προσώπου. Η περιβολή και οι στάσεις τους θυμίζουν σημερινούς αγώνες πυγμαχίας.

Ακροβατική επίδειξη αποτελούσε η κυβίστηψη, άσκηση εδάφους που περιελάμβανε κίνηση κατακόρυφης αναστροφής. Αθλητής, που εκτελεί κυβίστηψη με το σώμα λυγισμένο ανάστροφα σε κύκλο, απεικονίζεται στο χρυσό έλασμα από τα Μάλια που αποτελούσε επένδυση λαβής ξίφους. Έχει υποτεθεί ότι, όπως είναι γνωστό από μεταγενέστερα χρόνια, έτσι και στα μινωικά ανάκτορα, κατά τη διάρκεια τελετουργικών επιδείξεων, το ίδιο το ξίφος σπινόταν όρθιο με τη λεπίδα προς τα πάνω και ο αθλητής εκτελούσε την αναστροφή πάνω απ' την αιχμή προσπαθώντας να μην πληγωθεί.

Την τέλεση αρματοδρομιών, ίσως στη διάρκεια μεγαλοπρεπών τελετών, υποδηλώνουν παραστάσεις σε σφραγίσματα και θραύσμα μυκηναϊκής τοιχογραφίας από την Κνωσό, ενώ απεικονί-

[Σελ. 190]: Ελεφάντινο ειδώλιο ταυροκαθάπτη, τμήμα από ευρύτερη σύνθεση ταυροκαθαψίων. Εξαιρετο έργο της μινωικής μικροτεχνίας που «αιχμαλωτίζει» τη στιγμιαία κίνηση του άλτη στο κενό. Το ειδώλιο πιθανόν κρεμόταν από λεπτά χρυσά σύρματα, όπως υπέθεσε ο Evans. Ανάκτορο της Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

σεις δρομέων υπάρχουν σε δύο πρόσφατα ευρήματα, ένα χρυσό δακτυλίδι από τη Σύμη Βιάννου και μία χρυσή τρίπλευρη σφραγίδα από τον Πόρο Ηρακλείου. Οι μινωίτες αθλητές παριστάνονται γενικά με γυμνασμένα σώματα, δυνατούς μυώνες και ευλύγιστα μέλη, ένδειξη για τη συνεχή άσκηση και προετοιμασία στην οποία υποβάλλονταν για ν' ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του αθλήματος και τις προσδοκίες των θεατών.

Χάλκινο ξίφος από τα Μάλια με χρυσό έλασμα- επικάλυψη της λαβής και χρυσά καλύμματα των καρφιών στερέωσης. Το τροχόσχιμο έλασμα φέρει έκτυπη παράσταση αθλητή που πραγματοποιεί ακροβατικό άλμα, με πλήρη ανάστροφη κάμψη του σώματος. Έχει υποτεθεί ότι οι αθλητές πραγματοποιούσαν το άλμα, την κυβίστησι, πάνω από την αιχμή του ξίφους που στερεωνόταν όρθιο στο έδαφος, όπως συνέβαινε σε ψυχαγωγικές επιδείξεις στους μεταγενέστερους ελληνιστικούς χρόνους. Ανάκτορο των Μαλίων, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πίλινο ρυτό-ομοίωμα ταυροκαθαψίων, που απεικονίζει τρεις ανδρικές μορφές να κρατούν τα κέρατα και το κεφάλι του ταύρου. Προέρχεται από τον θολωτό τάφο Κουμάσας Μεσαράς και χρονολογείται περί το 2000-1900 π.Χ.

Η διάσημη Τοιχογραφία των Ταυροκαθαυρίων: εικονίζονται δύο έφηβες αθλήτριες
μπροστά και πίσω από τον ταύρο και νεαρός άνδρας άλτης να επιχειρεί

το επικίνδυνο άλμα πάνω από τη ράχη του ταύρου.

Προέρχεται από την Κνωσό και χρονολογείται στην Τελική Ανακτορική περίοδο περί το 1450-1400 π.Χ.

Το «Ρυτό των Αγωνισμάτων» από στεατίτη. Σε τέσσερις επάλληλες ζώνες εικονίζονται ανάγλυφα σκηνές πυγμαχίας και ταυροκαθαψίων μπροστά σε στοές με κίονες. Οι μορφές παριστάνονται με δύναμη και ρεαλισμό, σε στάσεις και με περιβολή που θυμίζουν σύγχρονους πυγμάχους. Βρέθηκε στην Έπαυλη της Αγίας Τριάδας. Χρονολογείται στη Νεοανακτορική περίοδο περί το 1500-1450 π.Χ.

Ανάπτυγμα των συνθέσεων του «Ρυτού των Αγωνισμάτων» της Αγίας Τριάδας, με στιγμιότυπα πυγμαχίας και ταυροκαθαφίων (1500-1450 π.Χ.).

Τα Όπλα, ο Πόλεμος και η «Μινωική Ειρήνη»

Το μινωικό ανακτορικό σύστημα, με την παγιωμένη κοινωνική και διοικητική δομή, αναπτύσσεται και λειτουργεί για περισσότερο από πεντακόσια χρόνια, στο πρώτο μισό της δεύτερης χιλιετίας, χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις ή δραματικές ανατροπές. Η εικόνα που στο παρελθόν είχε αποδοθεί στους Μινωίτες ήταν ενός ειρηνόφιλου λαού με λεπταίσθητη τέχνη, που λάτρευε τη φύση και ζούσε ειρηνικά σε ατείχιστες πόλεις. Ως ένα βαθμό η πραγματικότητα δεν απέχει, δεν πρέπει όμως να παραβλέπεται αυτό που ισχύει διαχρονικά, ότι η σταθερότητα των συστημάτων εξουσίας περιφρουρείται με την ισχύ των όπλων.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα πιστοποιούν ότι, πράγματι, οι Μινωίτες δεν ήταν ανοικείωτοι με τα όπλα. Χάλκινα και ασημένια εγχειρίδια κατασκευάζονταν ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., όπως δείχνουν οι μίτρες χύτευσης από τον Πόρο και τα εκατοντάδες εγχειρίδια που βρέθηκαν στους πρωτομινωικούς τάφους. Πέρα απ' τη χρηστική τους αξία, λειτουργούσαν και ως σύμβολα κύρους και ανώτερης κοινωνικής τάξης. Το ξίφος και το εγχειρίδιο διαχρονικά αποτελούν σύμβολα εξουσίας και κοινωνικής υπεροχής. Στην εποχή των πρώτων ανακτόρων, στην αρχή της 2ης χιλιετίας, τα πύλινα ειδώλια στα «ιερά κορυφής» με το εγχειρίδιο ζωμένο στη μέση, προβάλλουν και πάλι την κατοχή του όπλου, τον ανδρισμό και την κοινωνική τάξη.

Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης και με την παγίωση της ανακτορικής εξουσίας, τα όπλα της άρχουσας τάξης γίνονται μεγαλύτερα και πολυτελέστερα. Ένα εγχειρίδιο από το ανάκτορο των Μαλίων έχει χρυσεπένδυτη λαβή όπως κι ένα μακρύτατο ξίφος που απολήγει σε οκταεδρικό κρυστάλλινο μύκητα. Δύο λεπτότερα, λίγο μεταγενέστερα, πολυτελή ξίφη (16ος-15ος αι. π.Χ.) από το ανάκτορο των Μαλίων έχουν το ένα λαβή από ελεφαντόδοντο και το δεύτερο λαβή επενδυμένη με χρυσό έλασμα που κοσμείται με έκτυπη παράσταση ακροβάτη. Από τα Μάλια επίσης προέρχεται ένα ωραίο εγχειρίδιο με χρυσεπένδυτη λαβή από διάτρητο χρυσό έλασμα. Τα πολυτελή αυτά ξίφη δεν ήταν ασφαλώς όργανα πολέμου, αλλά κυρίως όπλα επίδειξης και σύμβολα κύρους και εξουσίας της ανακτορικής ελίτ. Παράλληλα όμως υπήρχαν τα χρηστικά όπλα όπως δείχνει το λογχοειδές εγχειρίδιο από τ' Ανεμόσπηλια Αρχανών με την εγχάρακτη εικόνα κεφαλής αγριόχοιρου και τα θραύσματα από ξίφη, εγχειρίδια, λόγχες και δόντια αγριόχοιρου από επένδυση «οδοντόφρακτου» κράνους από τους τάφους στον Πόρο, του 16ου-15ου αιώνα π.Χ. Ο τεράστιος αριθμός αναθηματικών εγχειριδίων και μακρών ξιφών στο σπήλαιο Αρκαλοχωρίου αφιερωνόταν ίσως σε μια πολεμική θεότητα και υποδηλώνουν την αντίστοιχη ύπαρξη πραγματικών όπλων και τάξης πολεμιστών. Το ίδιο μαρτυρεί και η απεικόνιση μιας ομάδας λογχοφόρων πολεμιστών με ασπίδες σε τοιχογραφία της μινωικής πόλης της Θήρας. Οι ασπίδες ήταν μεγάλες, οκτώσχημες, από σκελετό επενδυμένο με δέρμα βοδιού και μικρότερες, ορθογώνιες. Οι τοξότες χρησιμοποιούσαν βέλη από χαλκό, πυριτόλιθο ή οψιανό.

Όλα τα παραπάνω στηρίζουν την άποψη για ύπαρξη συγκροτημένων στρατιωτικών σωμάτων και τάξης πολεμιστών. Αυτό απαιτούσε άλλωστε η ανάγκη διασφάλισης των εμπορικών δρόμων και σταθμών, η προστασία του συστήματος οικονομικών δραστηριοτήτων και η στήριξη του όλου πολιτικοκοινωνικού καθεστώτος.

[Σελ. 198]: Η τοιχογραφία «Του Αρχηγού των Μαύρων», από την Κνωσό. Εικονίζονται άνδρες οπλίτες ή αθλητές σε γοργό διασκελισμό πίσω από αξιωματικό με μινωικό ένδυμα, που κρατά δύο ακόντια. Οι άνδρες είναι μαύροι, ίσως μισθοφόροι από τη Νουβία όπως υπέθεσε ο Evans. Χρονολογείται στο 1350-1300 π.Χ.

Σ' αυτό τα πλαίσιο, της εξασφάλισης δηλαδή ειρηνικών συνθηκών βάσει της πολεμικής ισχύος, θα είχε νόημα η συχνά αναφερόμενη «μινωική ειρήνη» (Pax Minoica), κατ' αναλογία της «ρωμαϊκής ειρήνης» (Pax Romana).

Οι Μυκηναίοι, που ήρθαν στην Κρήτη και εγκαταστάθηκαν στην Κνωσό μετά το 1450 π.Χ., είχαν όπλα τεχνικά βελτιωμένα, ανθεκτικά και αποτελεσματικά. Στους «Τάφους των πολεμιστών» γύρω από την Κνωσό, όπου τάφηκαν μέλη της κνωσιακής πολεμικής αριστοκρατίας, βρέθηκαν ξίφη και λόγχες εξαιρετικής κατασκευής και ιδιαίτερης πολυτέλειας. Τα ξίφη είναι πιο κοντά από τα μινωικά και με ισχυρότερη ενισχυμένη λεπίδα. Δύο έχουν εγχάρακτη διακόσμηση σπειρών και λαβή από αχάτη και ελεφαντόδοντο. Άλλα δύο έχουν λαβές χρυσεπένδυτες με κόσμηση σπειρών και παράσταση λιονταριών που επιτίθενται σε αιγάγρους.

Τα τρία ξίφη που ανατέθηκαν στο ιερό της Σύμης Βιάννου, διακοσμημένα με εγχάρακτες σπείρες, είναι του τύπου με «κνώδοντες», αποφύσεις για αποτελεσματικό χειρισμό και προστασία του χεριού του πολεμιστή. Οι λόγχες, συχνά επίσης διακοσμημένες, αποτελούν εξαιρετα δείγματα της οπλοργίας της εποχής. Στους τάφους των μυκηναίων πολεμιστών της Κνωσού έχουν βρεθεί και κράνη, ένα χάλκινο με κομβίο στήριξης του λοφίου κι ένα «οδοντόφρακτο», επικαλυμμένο με δόντια αγριόχοιρου.

Πολεμικά άρματα δεν έχουν βρεθεί, αναφέρονται όμως στα αρχεία της γραμμικής Β γραφής στο ανάκτορο της Κνωσού, του 1350 π.Χ. Στα αρχεία καταγράφονται εξαρτήματα αρμάτων και χρέωση ίππων και αρμάτων σε πολεμιστές. Υπολογίζεται ότι έχουν έτσι καταχωριστεί περίπου τετρακόσια άρματα. Τα αρχεία εμφανίζουν επίσης ιδεογράμματα ξιφών με κοντές λεπίδες και ιδεογράμματα θώρακα, ενώ σε μία πινακίδα έχουν καταχωριστεί περισσότερα από οκτώμισι χιλιάδες βέλη.

Ο αριθμός και η ποικιλία αυτών των όπλων μαρτυρούν την ισχύ της πολεμικής μηχανής των μυκηναίων ηγεμόνων της Κνωσού από το 1450 έως το 1350 π.Χ.

Χάλκινο ξίφος με χρυσεπένδυτη και χρυσόπλη λαβή, που κοσμείται με πλέγμα ανάγλυφων σπειρών. Νεκροταφεία Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

[Σελ. 202]: Χάλκινο ξίφος με χρυσεπένδυτη και χρυσόπλη λαβή με κρυστάλλινο μύκητα. Κοσμείται με εγχάρακτες παραστάσεις κυνηγιού αιγάρων από λιοντάρια. Σχεδιαστική απόδοση της παράστασης (μέσον). Τάφοι Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Χάλκινο ξίφος με οστέινη επένδυση λαβής. Νεκροταφεία Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Μινωικά ξίφη: α) Σπαθί με λίθινη χρυσεπένδυτη λαβή και μύκητα από μεγάλο πυρήνα ορείας κρυστάλλου από τα Μάλια. Παλαιονακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.). β-δ) Χάλκινα μακρά ξίφη διαφόρων τύπων από την Κνωσό. Νεονακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Χάλκινο ξίφος με χρυσεπένδυτη και χρυσόπλη λαβή. Νεκροταφεία
Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Χάλκινες λόγχες από την Κνωσό.
Τελική Ανακτορική περίοδος.

Χάλκινο ξίφος με χρυσόπλη
λαβή και ελεφάντινο μύκητα.
Νεκροταφεία Κνωσού,
Τελική Ανακτορική περίοδος
(1450-1350 π.Χ.).

Λιχμές βελών από χαλκό
και πυριτόλιθο, από την Κνωσό και τον Πόρο.
Νεοανακτορική περίοδος (1600-1350 π.Χ.).

«Οδοντόφρακτο» κράνος με επένδυση από χαυλίους κάπρου.
Νεκροταφεία Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Σφραγιστική επιφάνεια
αιγυπτιακού σκαραβαίου
με σύμβολα της ιερογλυφικής
γραφής. Κνωσός, 1750-1650 π.Χ.

Αλαβάστρινος αιγυπτιακός αμφορέας με τη δέλτο του Φαραώ Τούθμωσι Γ΄ της 18ης δυναστείας της Αιγύπτου, χαραγμένη με ιερογλυφική γραφή σε αλαβάστρινο αμφορέα από μινωικό τάφο στον Κατσαμπά Ηρακλείου. Η ιερογλυφική επιγραφή μεταφράζεται: «Ο αγαθός Θεός / Μεν-Χεπέρ-Ρε / ο γιος του Ήλιου / ωραίος στις μεταμορφώσεις / προικισμένος με ζωή αιώνια». Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Οι Μινωίτες στο Αιγαίο, την Αίγυπτο και την Ανατολή. Μινωική Θαλασσοκρατία

Από την εποχή των πρώτων ανακτόρων η μινωική παρουσία στο Αιγαίο συνεχώς ενισχύεται και γίνεται κυρίαρχη στην εποχή της μεγάλης ακμής (1700-1450 π.Χ.). Εμπορικοί σταθμοί και εγκαταστάσεις ιδρύονται στα νησιά του Αιγαίου από τις Κυκλάδες ως τη Σαμοθράκη και στα μικρασιατικά παράλια. Μινωικές εγκαταστάσεις υπάρχουν στην Κέα, στη Μήλο και στη Ρόδο, στα Κύθηρα και στη Μίλητο. Τα μεγάλα ειδώλια μινωικής τεχνοτροπίας της Κέας, το ιερό κορυφής με τα χάλκινα ειδώλια και οι λαξευτοί τάφοι μινωικής μορφολογίας στα Κύθηρα, η άφθονη μινωική κεραμική που βρέθηκε στη Μίλητο μαρτυρούν το βαθμό και χαρακτήρα της μινωικής διείσδυσης. Στο Ακρωτήρι της Θήρας, η πόλη με τον σαφή μινωικό προσανατολισμό έχει εντυπωσιακά οικήματα μινωικής αρχιτεκτονικής με τοιχογραφίες μινωικής θεματογραφίας και τεχνοτροπίας.

Οι στενές εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο οδηγούν σε επίπεδο δυναστικών επαφών και ανταλλαγές ηγεμονικών δώρων. Ένα αιγυπτιακό πώμα κοσμηματοθήκης που βρέθηκε στην Κνωσό έχει εγχάρακτη σφραγίδα του Φαραώ Κυάν των Υκσώς και ένας αιγυπτιακός αλαβάστρινος αμφορέας που βρέθηκε στον Κατσαμπά, επίνειο της Κνωσού, έχει επιγραφή που αναφέρεται στον Φαραώ Τούθμωσι Γ΄ της 18ης δυναστείας. Αιγυπτιακά αγγεία από αλάβαστρο και διορίτη βρέθηκαν στον βασιλικό τάφο των Ισοπάτων στην Κνωσό και αιγυπτιακό ειδώλιο με το όνομα του εμπόρου User πάλι στην Κνωσό. Αρκετοί αιγυπτιακοί σκαραβαίοι έχουν βρεθεί στην Κρήτη.

Για τους Αιγυπτίους, οι Κρήτες είναι οι Kestiu που κατοικούν «στα νησιά στο μέσο της μεγάλης πράσινης θάλασσας». Εικονίζονται στις τοιχογραφίες των τάφων της 18ης δυναστείας (15ος αι. π.Χ.) με τη μινωική περιβολή να μεταφέρουν και να προσφέρουν στον Φαραώ πολυτελή μινωικά αντικείμενα. Στην αιγυπτιακή Άβαρι, την πρωτεύουσα της δυναστείας των Υκσώς, το ανάκτορο που έκτισε ο Φαραώ Άμασις Γ΄ διακοσμήθηκε, γύρω στο 1500 π.Χ., με τοιχογραφίες μινωικής τεχνικής και θεματολογίας, όπως τα ταυροκαθάψια.

Αντίστροφα, οι Μινωίτες φαίνεται ότι διδάχτηκαν από την Αίγυπτο την τεχνική κατασκευής χυτών μικροτεχνημάτων από φαγεντιανή και γυαλί.

Οι ακριβές πρώτες ύλες, που επεξεργάζονταν οι μινωίτες καλλιτέχνες για να κατασκευάσουν τα περίφημα μινωικά τεχνουργήματα, έφταναν στην Κρήτη από την Αίγυπτο και τα λιμάνια της Συροπαλαιστίνης. Ο χαλκός, πρωτεύον υλικό, εισαγόταν από την Κύπρο, άργυρος, μόλυβδος και χαλκός από τη Σίφνο και το Λαύριο. Ο χρυσός ερχόταν από την Αίγυπτο, το ελεφαντόδοντο και τα δόντια ιπποπόταμου για τη μικροτεχνία από την Αίγυπτο και τη Συροπαλαιστίνη. Ημιπολύτιμοι λίθοι, ο σάρδιος, ο ίασπις, ο αχάτης, ο αμέθυστος, η ορεία κρύσταλλος εισάγονταν απ' την Αίγυπτο, ο βασάλτης απ' τη Λακωνία, ο κύανος απ' το Αφγανιστάν μέσω των λιμανιών της Ανατολής όπως και ο κασσίτερος, πολύτιμος για την επεξεργασία του χαλκού.

Απ' την πλευρά της, η μινωική Κρήτη εξήγε πολύτιμα σκεύη και αντικείμενα πολυτελή, υφαντά και κεντημένα υφάσματα, κεραμική, όπως περιζήτητα καμαραϊκά αγγεία, καθώς και ξυλεία, αρωματικά έλαια και κρασί.

Το εύρος των εμπορικών-οικονομικών δραστηριοτήτων, το πλέγμα των μινωικών εγκαταστάσεων και σταθμών, το επίπεδο των διακρατικών επαφών και σχέσεων σ' όλο το Αιγαίο και τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου προσδιορίζουν τη ναυτική δύναμη της μινωικής Κρήτης, αυτό που ονομάστηκε «Μινωική Θαλασσοκρατία».

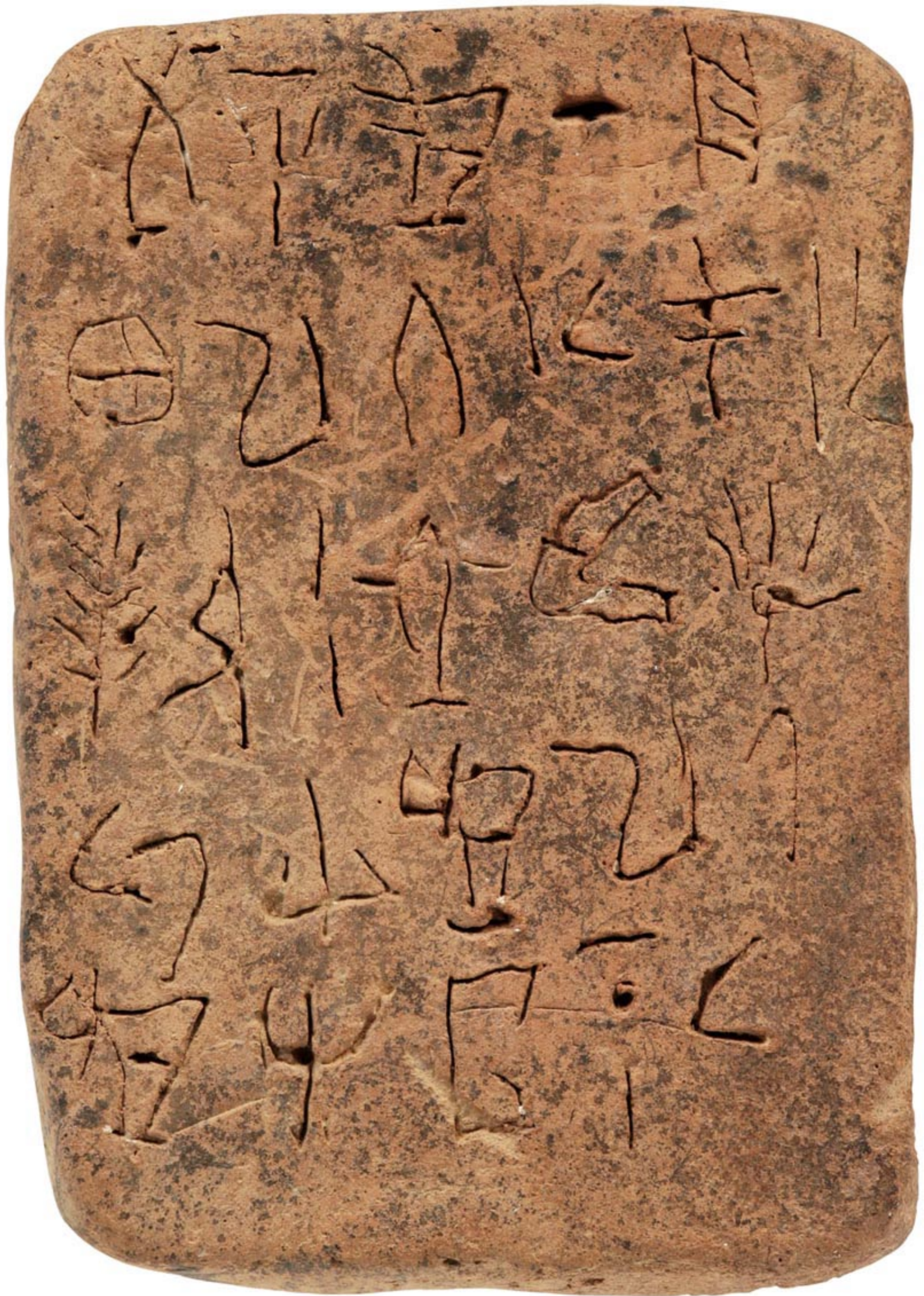

Αλαβάστρινα αιγυπτιακά αγγεία και καρινωτό αγγείο από αιγυπτιακό διορίτη από τον «Βασιλικό Τάφο» στα Ισόπατα Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

[Σελ. 211]: ΠΑΝΩ: Χάλκινο τάλαντο, εισηγμένη πρώτη ύλη χυτού χαλκού με βάρος περίπου 30 κιλά, με σύμβολα γραμμικής γραφής. Αγία Τριάδα, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).
ΚΑΤΩ: Δίχρωμος αμφορέας με παράσταση πουλιού, εισηγμένος από τη Μήλο των Κυκλάδων. Από το «Θησαυροφυλάκιο του Ιερού» του ανακτόρου της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Γραφή

Στην Κρήτη κατά τη διάρκεια της δεύτερης π.Χ. χιλιετίας χρησιμοποιήθηκαν τρία συστήματα γραφής. Είναι, κατά χρονολογική εξέλιξη, τα ιερογλυφικά, η γραμμική Α και η γραμμική Β γραφή. Σ' ορισμένες περιόδους χρησιμοποιούνται παράλληλα δύο συστήματα, συνυπάρχουν π.χ. κείμενα στην ιερογλυφική και στη γραμμική Α γραφή.

Τα ιερογλυφικά εμφανίζονται στην Κρήτη σε σφραγίδες ήδη στα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. και αποτελούν τα παλαιότερα δείγματα γραφής στον ελλαδικό χώρο. Στα ιερογλυφικά σύμβολα – εικονογράμματα των σφραγίδων από τις Αρχάνες αναγνωρίζονται ανθρώπινα μέλη, ζώα, πουλιά και άλλα σύμβολα. Στην ελεφαντοστέινη σφραγίδα με τις δεκατέσσερις σφραγιστικές επιφάνειες, οι έξι φέρουν ιερογλυφικά σύμβολα.

Η ιερογλυφική γραφή συστηματοποιείται στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., όταν ιδρύονται τα πρώτα μινωικά ανάκτορα και οργανώνεται το σύστημα διοίκησης. Τα σύμβολα, συλλαβογράμματα και ιδεογράμματα, χαράσσονταν σε πήλινες πινακίδες και σε αντικείμενα από σκληρές ύλες, όπως τετράπλευρες σφραγίδες από ημιπολύτιμες πέτρες. Η ιερογλυφική γραφή, εξελιγμένη ως γραμμική ιερογλυφική, συνέχισε να γράφεται σε δέλτους, σε μικρές τετράπλευρες ράβδους και πεταλόσχημα δισκία και μετά την ίδρυση των νέων ανακτόρων. Αυτή την εποχή, περ. το 1550 π.Χ., χρονολογείται ο διάσημος «Δίσκος της Φαιστού», το γνωστότερο ενεπίγραφο αντικείμενο και το πιο αινιγματικό έκθεμα του Μουσείου Ηρακλείου. Στις δύο όψεις του έχουν αποτυπωθεί, σε σπειροειδή διάταξη ένα ένα με σφραγίδες, 241 ιερογλυφικά σημεία από 45 διαφορετικά σύμβολα. Λόγω του τρόπου αποτύπωσης των συμβόλων, με ξεχωριστές σφραγίδες, θεωρήθηκε ως το παλαιότερο δείγμα τυπογραφίας. Τα σύμβολα είναι όμως διαφορετικά από των υπόλοιπων κρητικών γραφών, ιερογλυφικής και γραμμικής Α. Αυτή η μοναδικότητα του Δίσκου δυσχεραίνει την ερμηνεία του, παρότι έχουν προταθεί πολλές απόψεις για το περιεχόμενο του κειμένου και την άγνωστη γλώσσα στην οποία έχει γραφεί. Οι περισσότερες συγκλίνουν στην υπόθεση ότι πρόκειται ίσως για μαγικοθρησκευτικό κείμενο, πιθανόν έναν ύμνο.

Μερικά από τα σύμβολα του Δίσκου της Φαιστού παρουσιάζουν ομοιότητες με ορισμένα σύμβολα της ιερογλυφικής επιγραφής πάνω σε έναν χάλκινο αναθηματικό πέλεκυ από το σπάλαιο Αρκαλοχωρίου, ενώ η σπειροειδής διάταξη της γραφής του υπάρχει και στο ενεπίγραφο χρυσό δακτυλίδι από το Μαυρόσπηλιο Κνωσού. Οι ειδικοί πάντως δεν έχουν καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα ως προς το θέμα της προέλευσής του και της σχέσης του με τις κρητικές γραφές.

Η ιερογλυφική γραφή χρησιμοποιήθηκε μέχρι περίπου το 1500 π.Χ. Δείγματά της έχουν βρεθεί και εκτός Κρήτης, σε μινωικές εγκαταστάσεις ή εμπορεία στο Αιγαίο. Στην ιερογλυφική και στη γραμμική Α γραφή αποτυπώθηκε η παλιότερη αιγαιακή γλώσσα των Μινωιτών, άγνωστη ως σήμερα αφού οι δύο γραφές δεν έχουν αποκρυπτογραφηθεί.

Στην αρχή της Νεοανακτορικής περιόδου, παράλληλα με την ιερογλυφική, άρχισε να χρησιμοποιείται η γραμμική Α γραφή. Διαμορφώθηκε από τη γραμμική μορφολογική εξέλιξη των ιερογλυφικών συμβόλων, και ακριβώς λόγω της γραμμικότητας των συμβόλων της, ονομάστηκε Γραμμική Α γραφή από τον ανασκαφέα της Κνωσού Α. Evans.

Ο διάσημος «Δίσκος της Φαιστού». Πίλινος δίσκος με σύμβολα ιερογλυφικής γραφής τυπωμένα στον άψητο πηλό με σφραγίδες σε σπειροειδή διάταξη από την περιφέρεια προς το κέντρο. Τα σύμβολα – ιδεογράμματα, που τα περισσότερα απεικονίζουν αναγνωρίσιμα αντικείμενα, συγκροτούν πιθανώς ένα θρησκευτικό κείμενο, που δεν έχει αναγνωσθεί. Βρέθηκε στο ανάκτορο της Φαιστού και χρονολογείται στην αρχή της Νεοανακτορικής περιόδου περί το 1550 π.Χ. Διάμετρος: 16 εκ.

Η γραμμική Α, στην οποία καταγράφηκε επίσης η άγνωστη γλώσσα των Μινωιτών, δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Είναι συλλαβική γραφή με ενενήντα σύμβολα που αντιστοιχούν σε φθόγγους, με δεκαδικό αριθμητικό σύστημα και παράλληλη χρήση ιδεογραμμάτων που απεικονίζουν αντικείμενα και λειτουργούν συμπληρωματικά. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως για εξυπηρέτηση του ανακτορικού γραφειοκρατικού συστήματος, πρόκειται δηλαδή για αρχειακές καταγραφές εμπορικού-λογιστικού χαρακτήρα. Τα κείμενα χαράσσονταν σε πήλινες πινακίδες, υπάρχουν όμως και επιγραφές σε πιθάρια, αγγεία, τελετουργικά σκεύη και κοσμήματα, όπως τράπεζες προσφορών, θυρεόσχημα κοχλιάρια, χρυσές και ασπόμενες περόνες. Σ' αυτά οι επιγραφές έχουν ασφαλώς ειδικό, αν και άγνωστο, περιεχόμενο, όπως η τυποποιημένη «ιερή ρήση» (libation formula). Επιγραφές της γραμμικής Α γραφής έχουν βρεθεί σε πολλά μέρη της Κρήτης και αρχαία στα ανάκτορα και στα μεγάλα περιφερικά κέντρα που αποτελούσαν μέρος του διοικητικού συστήματος. Επίσης, εκτός Κρήτης, στα νησιά του Αιγαίου, ακόμα και στη Μίλητο, σε εγκαταστάσεις και εμπορικούς σταθμούς όπου ήταν έντονη η παρουσία των μινωιτών θαλασσοπόρων.

Η γραμμική Β, μετεξέλιξη της γραμμικής Α, είναι η γραφή των Μυκηναίων που κατέλαβαν την Κνωσό το 1450 π.Χ. Όπως απέδειξε η αποκρυπτογράφησή της το 1952 από τον Μ. Ventris και τον J. Chadwick, η γλώσσα της γραμμικής Β είναι η ελληνική, στην πρωιμότετη μορφή της. Πενήντα από τα σύμβολα της γραμμικής Α χρησιμοποιούνται και στη Β και θεωρείται ότι έχουν την ίδια φωνητική αξία και στις δύο γλώσσες, τη μινωική και την ελληνική, όχι όμως και νοηματική αντιστοιχία.

Τα συλλαβογράμματα συμπληρώνονται μερικές φορές με ιδεογράμματα που απεικονίζουν τα αντικείμενα που καταγράφονται. Τα αρχαία της γραμμικής Β στην Κνωσό είναι επίσης λογιστικοί κατάλογοι απογραφής-καταγραφής προϊόντων, ζώων και διαφόρων ειδών. Παρέχουν εντούτοις πληροφορίες για την πολιτική και διοικητική διάρθρωση και τις δραστηριότητες του μεγάλου ανακτόρου στην τελευταία φάση της λειτουργίας του. Ως ηγέτης, που συγκεντρώνει όλες τις εξουσίες, αναφέρεται ο «άναξ», υπάρχει όμως και μία δεύτερη βαθμίδα εξουσίας, του «βασιλέως». Η Κνωσός, όπως φαίνεται από τις αναφορές τοπωνυμίων, ελέγχει μεγάλες περιοχές κυρίως στην κεντρική και ανατολική Κρήτη (Αμνισός, Τύλισος, Φαιστός, Ίνατος, Λατώ), αλλά έχει εμβέλεια και στη δυτική (Σύβριτα, Κυδωνία, Άπτερα). Κοπάδια προβάτων, 30 έως 400 ζώων, κυρίως κριών, που φτάνουν συνολικά τον τεράστιο για την εποχή αριθμό των 80.000, ανήκουν στο ανάκτορο. Τα ζώα εκτρέφονται κυρίως για το μαλλί και οι ποσότητες καταγράφονται σχολαστικά. Τα επιβλέπουν βοσκοί που αναφέρονται με το όνομά τους, ενώ καταγράφονται αναλυτικά στοιχεία για το κάθε κοπάδι. Άλλες πινακίδες αναφέρουν ομάδες ανθρώπων, ανδρών και γυναικών κι άλλες καταγράφουν άμαξες και εξαρτήματα, ίππους και οπλισμό, όπως θώρακες, ξίφη και βέλη.

Το αυστηρό σύστημα γραφειοκρατίας και κεντρικού ελέγχου με τήρηση αρχείων κατέρρευσε οριστικά με την τελική καταστροφή του ανακτόρου της Κνωσού το 1350 π.Χ.

Φυλλοειδής πινακίδα με κείμενο της γραμμικής Β γραφής με αριθμητικές καταγραφές αντικειμένων και ζώων. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Κύπελλο με επιγραφή της γραμμικής Α γραφής γραμμένη στο εσωτερικό του με μελάνι σουπιάς. Πιθανόν πρόκειται για μαγική ρήση ή επωδή. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Ραβδόσχημη πινακίδα με γραμμική Α γραφή από τα Μάλια.

Μικρή μαρμάρινη θυρεόσχημη τράπεζα προσφορών με επιγραφή σε γραμμική Α γραφή. Αρχάνες, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Δύο προχοΐδια με σύμβολα ιερογλυφικής γραφής. Μάλια, Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Ημικυλινδρική σφραγίδα από σάρδιο με σύντομη επιγραφή ιερογλυφικής γραφής. Μάλια, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

[Σελ. 218]: Πήλινη ενεπίγραφη πινακίδα από την Κνωσό με πολύστιχο κείμενο σε γραμμική Β γραφή με κατάλογο καταγραφών και λογιστικών αποδόσεων από τη γραφειοκρατία του ανακτόρου της Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι από το νεκροταφείο στο Μαυρόσπιλιο Κνωσού με επιγραφή γραμμικής Α γραφής χαραγμένη σε σπειροειδή διάταξη στη στρογγυλή σφενδόνη. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Χάλκινος ενεπίγραφος πέλεκυς από το Ληκαλοχώρι με ιερογλυφική επιγραφή πάνω στον αυλό του στείλεού. ΚΑΤΩ: Λεπτομέρεια. Πρώιμη Νεοανακτορική περίοδος (1700-1600 π.Χ.).

Δισκοειδής πινακίδα με επιγραφή γραμμικής Α γραφής. Στερεωνόταν με λεπτό νήμα και συνόδευε, ως αποδεικτικό, δέματα και διακινούμενα αντικείμενα. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500 π.Χ.).

Κεραμική

Η πρωτοτυπία και η ποιότητα της προανακτορικής κεραμικής παραγωγής αποκτά νέα ορμή στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Στους επόμενους αιώνες η μινωική κεραμουργία έφτασε σε κορυφώσεις που υπερβαίνουν την απλή βιοτεχνική παραγωγή και αρμόζουν μάλλον σε «καλή» τέχνη που ασκούσαν πραγματικοί καλλιτέχνες παρά απλοί τεχνίτες. Η ίδρυση των πρώτων ανακτόρων και η δημιουργία των ανακτορικών εργαστηρίων συνετέλεσαν στην ευρύτερη τυποποίηση των κεραμικών ρυθμών. Πιο πριν η κεραμική παραγωγή χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερους τοπικούς ρυθμούς και εξεζητημένα σχήματα, όπως οι τσαγιέρες από τη Βασιλική με τις υπερβολικά επιμήκεις προχοές ή τα εντελώς ιδιότυπα αγγεία από τη Λεβήνα. Η ομογενοποίηση των ρυθμών στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., παρά τις επιμέρους τοπικές ιδιαιτερότητες, συνεχίστηκε με μοχλό την ανακτορική κεραμική παραγωγή μέχρι την καταστροφή των ανακτόρων το 1450 π.Χ. και ολοκληρώθηκε από τον 13ο αι. π.Χ. σε μια ομοιόμορφη «κοινή».

Τα μινωικά κεραμικά, πολυτελή έργα των ανακτορικών εργαστηρίων ή ταπεινά προϊόντα των επαρχιακών, εξυπνέτησαν όλες τις καθημερινές και τις δημόσιες εκδηλώσεις της μινωικής κοινωνίας. Σκεύη οικιακά, σκεύη τελετουργικά, αναθήματα σε ιερά, κτερίσματα σε τάφους μαρτυρούν το υψηλό επίπεδο της μινωικής κεραμουργίας, που επηρεαζόταν άμεσα και από δημιουργίες άλλων τεχνών, όπως της τοιχογραφίας ή της μεταλλουργίας.

Στην αρχή της Παλαιοανακτορικής περιόδου οι χαρακτηριστικότεροι διακοσμητικοί ρυθμοί είναι ο Λευκός Ρυθμός με μοτίβα λευκού χρώματος σε μελανόχρωμο φόντο και ο περίεργος Τραχωτός (barbotine) Ρυθμός, με την ακιδωτή ή τραχιά σαν θαλάσσιο όστρεο επιφάνεια των αγγείων που τονίζεται με ζωγραφιστή διακόσμηση. Η διάδοση του γρήγορου κεραμικού τροχού, από τον 19ο αι. π.Χ., άνοιξε νέα πεδία δημιουργίας στον μινωικό κεραμέα. Στην ίδια χρονική φάση, τα ζωηρά χρώματα, σε συνδυασμό με το λευκό, χρησιμοποιούνται στα αγγεία του ρυθμού της «πρώιμης πολυχρωμίας», που εξελίσσεται σταδιακά στον περίφημο καμαραϊκό ρυθμό.

Ο *καμαραϊκός ρυθμός*, από τους πιο διακοσμητικούς ρυθμούς της προϊστορίας γενικά, είναι δημιούργημα των ανακτορικών εργαστηρίων, κυρίως της Φαιστού και της Κνωσού τον 18ο-17ο αι. π.Χ. Ο ρυθμός έλαβε την ονομασία του από το σπύλαιο των Καμαρών στον Ψηλορείτη, στην περιοχή της Φαιστού, όπου είχαν βρεθεί τα πρώτα πολύχρωμα αγγεία. Η πολυμορφία και ακρίβεια των σχημάτων και η πρωτοτυπία και πολυπλοκότητα της εντυπωσιακής πολύχρωμης διακόσμησης, ανέδειξαν τα αγγεία του καμαραϊκού ρυθμού σε πραγματικά έργα τέχνης, είδη πολυτελείας, περιζήτητα εντός και εκτός Κρήτης. Τα διακοσμητικά μοτίβα σχεδιάζονται με κόκκινο, λευκό, βυσσινί χρώμα και προβάλλονται στο μαύρο φόντο του αγγείου, ενώ συμπληρωματικά χρησιμοποιούνται και ανάγλυφες προσθήκες για ακόμα πιο εντυπωσιακό αποτέλεσμα. Τα σχήματα είναι εξελεγμένα και αρκετές φορές περίτεχνα και εντελώς πρωτότυπα. Τα διακοσμητικά θέματα είναι γεωμετρικά, φυτικά και εικονιστικά με προτίμηση στα σύνθετα σπειροειδή και ελικοειδή, τα φυτικά πέταλα, τους ρόδακες, θυσάνους, φυλλοφόρες ταινίες και βλαστούς που αναπτύσσονται σε στροβίλους ή ακτινωτά και κυκλικά σε ανεξάντλητους συνδυασμούς που κάνουν τα περισσότερα αγγεία μοναδικά χωρίς δεύτερο όμοιό τους.

[Σελ. 220]: Πίλιος κρατήρας με πλούσια ανάγλυφη και ζωγραφιστή διακόσμηση από ολόγλυφα άνθη κρίνου και σύνθετα πολύχρωμα θέματα του καμαραϊκού ρυθμού, σκεύος πολυτελείας και επίδειξης για τα ανακτορικά συμπόσια. Ανάκτορο Φαιστού, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Τα καμαραϊκά αγγεία είναι παράλληλα έργα άρτιας τεχνικής κατασκευής. Ορισμένα κύπελλα, με τοιχώματα λεπτά σαν τσόφλι αυγού, ονομάστηκαν γι' αυτό ωοκέλυφα.

Το σύνολο καμαραϊκών αγγείων από το πρώτο ανάκτορο της Φαιστού είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό. Ξεχωρίζει το περίφημο «βασιλικό σερβίτσιο» που μαρτυρεί την πολυτέλεια των ανακτορικών συμποσίων. Αποτελείται από μία μεγάλη φρουτοδόχη, έναν κρατήρα, έναν υποστάτη και μία πρόχου, διακοσμημένα με πλούσια πολύχρωμη κόσμηση που συμπληρώνεται με πρόσθετα ανάγλυφα άνθη κρίνου και σειρά πετάλων. Ανά δύο τα αγγεία έχουν όμοια κόσμηση, ζωγραφιστή και ανάγλυφη, ένδειξη ότι κατασκευάστηκαν από έναν καλλιτέχνη-τεχνίτη ως σκεύη του ίδιου σερβίτσιου. Το σκεύος-«καραβάκι» με την έντονη διακοσμητικότητα, οι πολύχρωμοι δίσκοι, οι ωραίες πρόχοι και οι σειρές γεφυρόστομων αγγείων και πολύχρωμων κυπέλλων είναι χαρακτηριστικά δείγματα του ρυθμού. Ο ιδιόμορφος λυχνοστάτης (ή κλουβί ωδικού πτηνού) και αγγεία καθημερινής χρήσης, όπως οι στύφτες καρπών, αλλά και τα εξαιρετα διακοσμημένα πιθάρια διαφόρων μεγεθών δείχνουν τον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής στα μινωικά ανάκτορα. Τα μικροσκοπικά αγγεία διαφόρων σχημάτων που εκτίθενται στο Μουσείο πάνω σ' έναν τριποδικό δίσκο, χρησιμοποιήθηκαν πιθανόν για ειδικές χρήσεις, ίσως όμως απηχούν και την παιγνιώδη έμπνευση των μινωικών αγγειοπλαστών.

Στην όψιμη φάση του ρυθμού ανήκει η κυλινδρική βάση αγγείου που κοσμείται με ανάγλυφα δελφίνια ανάμεσα σε βράχια κι αχιβάδες και το ωραίο πιθαράκι με λευκά φοινικόδενδρα σε κατάμαυρο φόντο. Τα καμαραϊκά αγγεία, ως είδη πολυτελείας, αποτελούσαν είδος του μινωικού εξαγωγικού εμπορίου και έχουν βρεθεί σ' όλη τη Μεσόγειο, στην Κύπρο, τις Κυκλάδες, την Πελοπόννησο, την Αίγυπτο και τη Συροπαλαιστίνη.

Με την καταστροφή των πρώτων ανακτόρων και των ανακτορικών εργαστηρίων δημιουργείται τάση για λιγότερο «επιδεικτικά» κεραμικά. Τον ύστερο 17ο αι. π.Χ., παράλληλα με τη χρήση λευκού χρώματος σε μαύρο φόντο, εμφανίζεται και η αντίστροφη τεχνοτροπία, η διακόσμηση με σκούρο χρώμα σε ανοιχτόχρωμο βάθος. Είναι ήδη η εποχή των νέων ανακτόρων, η μεγάλη εποχή της εκπληκτικής ακμής του μινωικού πολιτισμού. Τώρα παγιώνεται η χρωματική αντιστροφή στη διακόσμηση των αγγείων, που γίνεται με στιλπνό καστανέρυθρο ή καστανόμαυρο χρώμα στο ανοιχτόχρωμο φόντο του πηλού, ενώ βελτιώνεται και η τεχνική κατασκευής. Η τεχνοτροπία αυτή δεν θα διαφοροποιηθεί επί αιώνες ως το τέλος της Μετανακτορικής περιόδου. Χαρακτηριστικά διακοσμητικά θέματα της νεοανακτορικής κεραμικής είναι τα φυτικά και οι λεγόμενες πτυχώσεις χελωνίου.

Στην Όριμη Νεοανακτορική φάση (α' μισό 15ου αι. π.Χ.) σημειώνεται η επόμενη κορυφαία στιγμή της μινωικής κεραμοουργίας. Πρόκειται για την κεραμική της λεγόμενης Ειδικής Ανακτορικής Παράδοσης, αγγεία που προέρχονται από ανακτορικά κεραμικά εργαστήρια, ιδίως της Κνωσού. Έχουν κομψά εκλεπτυσμένα σχήματα και περίτεχνη εντυπωσιακή διακόσμηση που περιλαμβάνει γεωμετρικά και σχηματοποιημένα μοτίβα, αλλά κυρίως εικονιστικά θέματα από τον φυτικό και τον θαλάσσιο κόσμο που προσδιορίζουν αντίστοιχα τον Φυτικό Ρυθμό ή Ρυθμό Χλωρίδας και τον Θαλάσσιο Ρυθμό. Αυτά τα εξαιρετα, αν και μάλλον ολιγάριθμα αγγεία, έχουν θεωρηθεί από μελετητές ως τα σημαντικότερα ίσως έργα στο σύνολο της μινωικής κεραμικής. Έχουν προσδιοριστεί συγκεκριμένοι αγγειογράφοι που ζωγράφισαν ορισμένα ιδιαίτερα αγγεία κι έλαβαν απ' αυτά τη συμβατική ονομασία τους. Έργα του «Ζωγράφου των Καλαμοειδών» είναι η πρόχου από τη Φαιστό που κοσμείται με πυκνό πλέγμα φυλλοφόρων καλαμιών σ' όλη την επιφάνεια, κι ένα κύπελλο με όμοια κόσμηση. Ανθισμένα κλαδιά ελιάς κοσμούν τα αγγεία που διακόσμησε ο «Αγγειογράφος των κλαδιών ελιάς». Στο «Ζωγράφο του Θαλάσσιου Ρυθμού» οφείλον-

ται δύο περίφημα αγγεία, η φλάσκη απ' το Παλαίκαστρο και ο ψευδόστομος αμφορέας από τα Γουρνιά, που κοσμούνται με χταπόδια που τα πλοκάμια τους συστρέφονται και απλώνονται σ' όλη την επιφάνεια των αγγείων. Ο «Ζωγράφος των Πολυπόδων» είναι ο δημιουργός αγγείων με καλλιγραφική κόσμηση, όπως το ρυτό με κόσμηση ναυτίλων από το Παλαίκαστρο. Κορυφαία δείγματα του ρυθμού αποτελούν τρεις πρόχοι του θαλάσσιου ρυθμού, που διακοσμούνται με ναυτίλους αργοναύτες και προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο. Οι δύο, από τον Πόρο και τη Ζάκρο, εκτίθενται στο Μουσείο Ηρακλείου και η τρίτη βρίσκεται στο Μουσείο της Μασσαλίας. Η πρόχους από τον Πόρο κοσμείται με πρόσθετα ανάγλυφα θαλάσσια όστρεα και τρικάμπυλα μοτίβα οδηγώντας τη διακοσμητικότητα στο απόγειό της και το ρυθμό στα όριά του. Αμέσως μετά, η καταστροφή των ανακτόρων και των μινωικών κέντρων το 1450 π.Χ. διακόπτει την παραγωγή των εξειδικευμένων ανακτορικών εργαστηρίων.

Κατά την επόμενη φάση, στην Κνωσό κυρίως κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής δυναστείας, τα αγγεία του λεγόμενου Ανακτορικού Ρυθμού εμφανίζουν μεγαλοπρέπεια, διακοσμητικότητα αλλά και εντεινόμενη σχηματοποίηση στη διακόσμηση. Χαρακτηριστικοί είναι οι εντυπωσιακοί «ανακτορικοί» πιθαμφορείς, οι λεγόμενες «εφυραϊκές» κύλικες και τα αρτόσχημα αλάβαστρα.

Από τον 14ο αιώνα π.Χ. και στη Μετανακτορική περίοδο, παράγονται μεγάλες ποσότητες κεραμικής, άρτιας τεχνικής κατασκευής αλλά με τυποποιημένη διακόσμηση που ολοένα τείνει σε μεγαλύτερη σχηματοποίηση και αφαίρεση. Στην τελευταία Μετανακτορική φάση (12ος αι. π.Χ.), που κλείνει τον μακράιωνα κύκλο της μινωικής κεραμοουργίας, οι τάσεις οδηγούν από τη λιτότητα στον διακοσμητικό πλεονασμό που εκπροσωπούνται από τον Απλό ή Λιτό και τον Πυκνό ρυθμό αντίστοιχα. Η συμμετρία, η σχηματοποίηση, ο εκγεωμετρισμός και η επανάληψη των μοτίβων τείνουν προς τη μετεξέλιξη στους κεραμικούς ρυθμούς των ιστορικών, ελληνικών χρόνων που ακολουθούν.

Δίσκος με λαβές,
διακοσμημένος με σύνθετα
πολύχρωμα στροβιλιζόμενα
μοτίβα του καμαραϊκού ρυθμού.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος
(1800-1700 π.Χ.).

Κάνθαρος- κέρνος με πτυχωτό χείλος και συγκολλημένα στο εσωτερικό του κυπελλίδια με πτυχωτό επίσης χείλος για την τοποθέτηση προσφορών. Μύρτος Ιεράπετρας, Πρώιμη Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Πρόχους με τρεις λαβές με ανάγλυφη ακιδωτή και ζωγραφιστή διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Τρία κύπελλα: καρινωτό, ημισφαιρικό και κωνικό. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πτηνόμορφο ασκοειδές αγγείο με σύνθετη, λευκή διακόσμηση σε μαύρο φόντο, καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Γεφυρόστομη πρόχους με ζωγραφιστή και ανάγλυφη ακιδωτή διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1800 π.Χ.).

Τέσσερα ημισφαιρικά κύπελλα με πολύχρωμα ή λευκά διακοσμητικά μοτίβα και συνθέσεις του καμαραϊκού ρυθμού. Κύπελλα αυτού του τύπου ονομάστηκαν «ωοκέλυφα» λόγω των λεπτότατων, σαν τσόφλι αυγού, τοιχωμάτων τους. Κνωσός (τα δύο πάνω) και Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πρόχους με ανάγλυφη
διακόσμηση από ζώα, φυτά και
θαλασσινά κοχύλια. ΚΑΤΩ:
Λεπτομέρεια της άλλης όψης με
αιλουροειδές και δένδρο. Μάλια,
Παλαιοανακτορική περίοδος
(1800-1700 π.Χ.).

[Σελ. 228]: Πήλινο επίθημα
σε σχήμα σφίγγας. Από την
ανάγλυφη διακόσμηση αγγείου
με αιγυπτιακές επιδράσεις.
Μάλια, Παλαιοανακτορική περίοδος.

230

Γεφυρόστομη πρόχους με σύνθετη σπειροειδή-φυτική διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Αμφορέας με διακοσμητικό φυτικό μοτίβο.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Κυλινδρικό αγγείο με λευκούς
ρόδακες. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος.

Αμφορίσκος με λευκό άνθος κρίκου.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Γεφυρόστομη πρόχους με σύνθετη
διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού.
Κνωσός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Καρινωτά κύπελλα και κωνικό κύπελλο
με σύνθετες πολύχρωμες διακοσμήσεις
καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

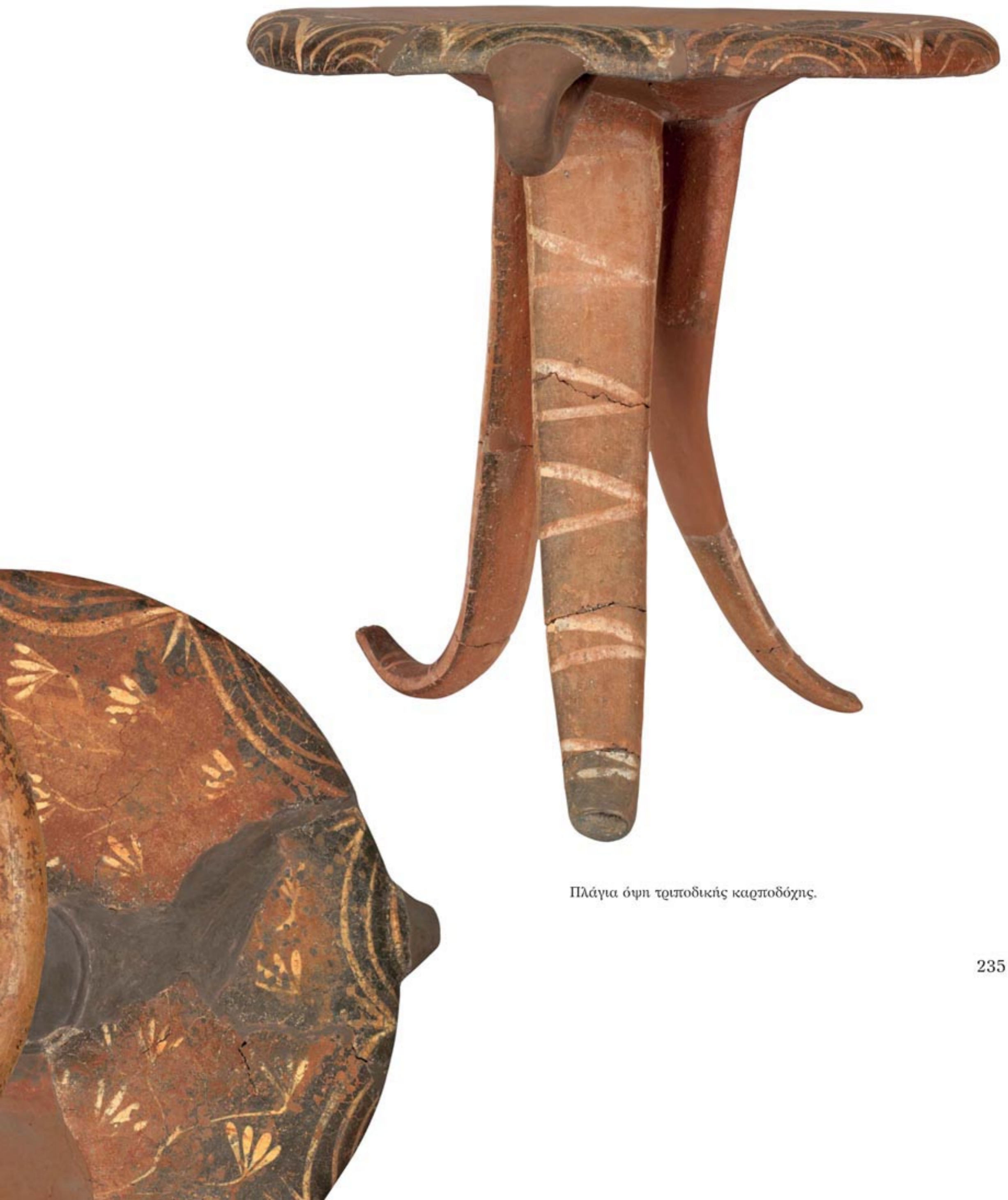

Κυλινδρικά κύπελλα
με σύνθετες πολύχρωμες
διακοσμήσεις καμαραϊκού
ρυθμού. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος.

Τρεις τριποδικές καρποδόχες
(άνω όψη) με σύνθετες, λεπτότεχνες,
φυτικής έμπνευσης διακοσμήσεις
λευκού χρώματος. Μάλια,
Παλαιοανακτορική περίοδος
(1800-1700 π.Χ.).

Πλάγια όψη τριποδικής καρποδόχης.

Αμφορέας με οδοντωτό ρόδακα και πρόχους με φυτική
διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Δύο πρόχοι με λευκό πολύφυλλο ρόδακα, σιγμοειδείς σπείρες και πολύχρωμα σύνθετα μοτίβα. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Δύο γεφυρόστομες πρόχοι με σύνθετες διακοσμήσεις
καμαραϊκού ρυθμού. Σκεύος με προχοή σε σχήμα λέμβου,
διακοσμημένο με πολύχρωμη καμαραϊκή κόσμησι. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Κωνική λεκανίδα, πρόχους και αμφορέας
με λευκές διακοσμήσεις καμαραϊκού ρυθμού.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Φρουτοδόχη με ψηλό πόδι
και διακόσμηση καμαραϊκού
ρυθμού. Φαιστός, Παλαιο-
ανακτορική περίοδος
(1800-1700 π.Χ.).

Δύο ημισφαιρικά κύπελλα-πινάκια με σύνθετες γεωμετρικές και φυτικές διακοσμήσεις
καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Πάλινο ιδιότυπο σκεύος, ίσως φανάρι για τοποθέτηση και μεταφορά λάχνου, διακοσμημένο με λευκές θηλιές.
Δίωτο αγγείο με διακόσμηση λευκού φυλλοφόρου κλαδιού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Δύο καμαραϊκά αγγεία: σφαιρικός σκύφος με κόσμηση λευκής σπείρας και καλάθoς σχιμο σκεύος με προχοή διακοσμημένο με γιγλάντες ακιδωτής και ζωγραφιστής πολύχρωμης διακόσμησης. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

[Σελ. 244]: Φρουτοδόχη με εξαιρετικά σύνθετη πολύχρωμη διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού από σπείρες, θυσάνους και δικτυωτά. Περίτμπα ανάγλυφα φύλλα κοσμούν την περίμετρο του χείλους. Εξαιρετο δείγμα διακοσμητικής σύνθεσης σε πολυτελές σκεύος συμποσίου του ανακτόρου της Φαιστού. [Σελ. 245]: Το πόδι του κρατήρα της Φαιστού (σελ. 220) με ολόγλυφα άνθη κρίνου και πολύχρωμη κόσμιση καμαραϊκού ρυθμού. Ο ανάγλυφος διακοσμητικός δακτύλιος της βάσης είναι παρόμοιος με εκείνον της φρουτοδόχης (σελ. 246). Τα δύο πολυτελή σκεύη πιθανόν ανήκαν στο ίδιο ανακτορικό σερβίτσιο. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Υποστάτης στήριξης σκεύους, με ανάγλυφη και ζωγραφιστή διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Η ανάγλυφη, δαντελωτή διακόσμηση του χείλους παρόμοια με της φρουτοδόχης (σελ. 245) δείχνει ότι ίσως αποτελούσαν σκεύη του ίδιου «σερβίτσίου» ανακτορικών συμποσίων. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Δύο κύπελλα με πολύχρωμη καμαραϊκή κόσμηση.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Πρόχους καμαραϊκού ρυθμού,
διακοσμημένα με τα μοτίβα της «σκακιέρας»
και της «άκανθας» ή «βράχου» που κοσμούν
και τον κρατήρα (σελ. 220), ένδειξη ότι
αποτελούσαν σκεύη του ίδιου πολυτελούς
ανακτορικού σερβίτσιου. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος.

Μικρό αγγείο με προχοή και πολύχρωμη καμαραϊκή διακόσμηση.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Πήλινο κύπελλο με μαύρο στιλπνό επίχρισμα
που μιμείται μεταλλικό αγγείο. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος.

Λασκοειδές αγγείο με πτυχωτή προχοή,
διακοσμημένο με λευκή σύνθετη κόσμηση
του καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός,
Παλαιοανακτορική περίοδος.

Δύο σφαιρικές γεφυρόστομες πρόχοι με πολύχρωμη διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Γεφυρόστομη καμαραϊκή πρόχους με ανάγλυφα δισκία σε σχήμα ρόδακα και με ανάγλυφη παράσταση αιγάρου που περιβάλλεται από ζωγραφιστό κυματοειδές πλαίσιο, συμβατική απόδοση βραχώδους τοπίου. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

250

Πιθαράκι καμαραϊκού ρυθμού με διακόσμηση ψαριών, σπειρών και δικτυωτών, από τα ελάχιστα δείγματα καμαραϊκών αγγείων με εικονιστικά θέματα από τη φύση. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

251

Πιθαράκι καμαραϊκού ρυθμού με ζώνες σύνθετων λευκών σπειρών. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

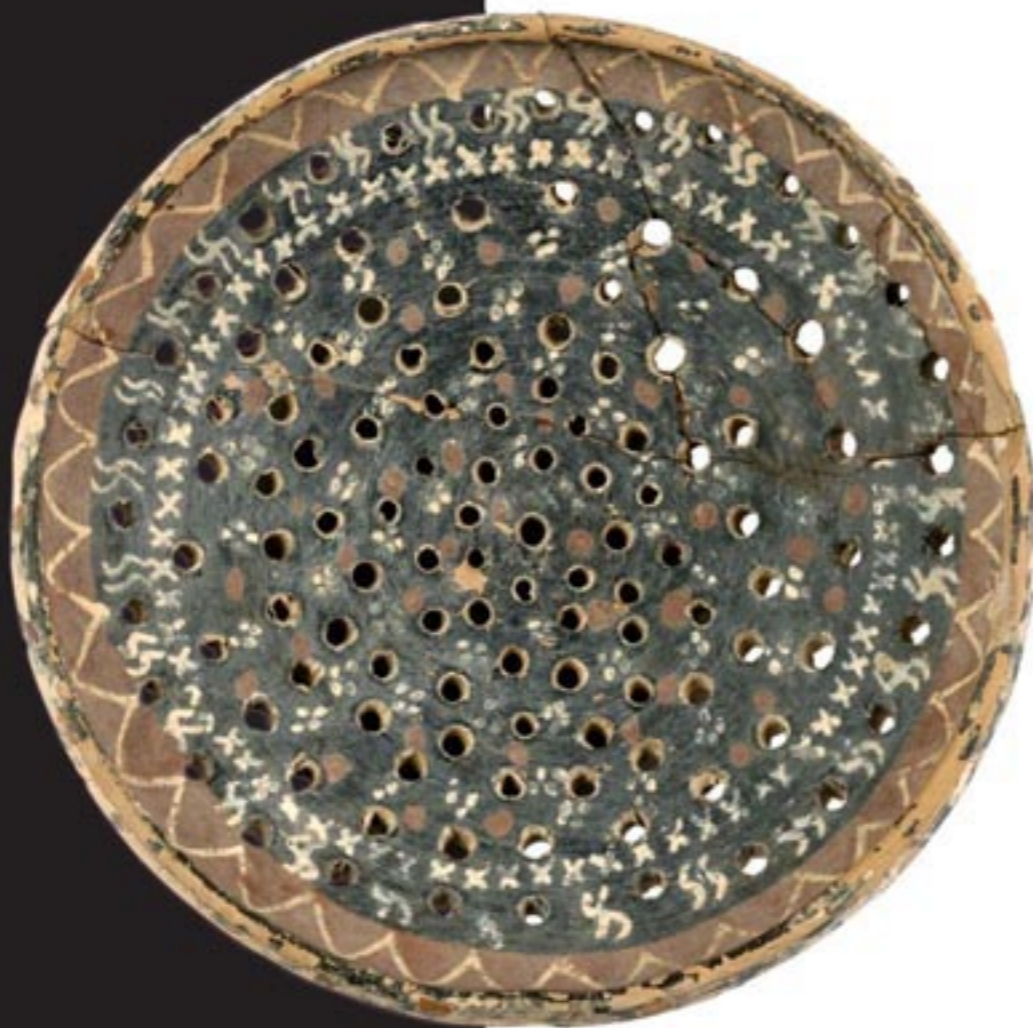

[Σελ. 252]: Καδόσχημο, πολυτελές σκεύος με σύνθετη πολύχρωμη σπειροειδή και φυτική διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Μικρή λεκάνη με διακοσμητική σύνθεση από κρινοειδή άνθη και φυτά στο εσωτερικό και εξωτερικό τοίχωμα. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Ψιλό ποτήρι με πτυχωτό χείλος. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

Ηθμός (σουρωτήρι) με καλλιγραφική διακόσμηση. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

254

Γεφυρόστομη πρόχους με σύνθετη σπειροειδή διακόσμηση καμαραϊκού ρυθμού.
Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

255

Πιθαράκι καμαραϊκού ρυθμού με σύνθετη διακόσμηση σπειρών και φυτικών θεμάτων. Τα πολυτελή, διακοσμημένα αγγεία, εκτός από τη χρηστική τους αξία, αποτελούσαν και διακοσμητικά σκεύη στους εσωτερικούς χώρους των ανακτόρων. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος.

[Σελ. 256]: Πόδι φρουτοδόχης με ανάγλυφα δελφίνια, βράχια και αχιβάδες.
Φαιστός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου.

257

Πιθαράκι με λευκούς φοίνικες πάνω σε κυματιστό έδαφος, που προβάλλουν έντονα στο μαύρο φόντο του αγγείου. Κνωσός, τέλος Παλαιοανακτορικής περιόδου (1700-1650 π.Χ.).

Ψηλή τρίωτη πρόχους με λευκόστικτη διακόσμηση.
Κνωσός, Πρώμη Νεοανακτορική περίοδος (1650-1600 π.Χ.).

258

Καδοειδές αγγείο με φυτά λευκών ανθισμένων
κρίνων. Κνωσός, Πρώμη Νεοανακτορική περίοδος.

259

Γεφυρόστομο πιθάρι με λευκές σπείρες και φυτικό κόσμημα. Αϊτάνια, Πρώτη Νεοανακτορική περίοδος.

Κύπελλο με κυματοειδή διακόσμηση «χελωνίου». Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1550-1500 π.Χ.).

Κύπελλο με φυτική διακόσμηση. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1550-1500 π.Χ.).

Ρυτό με ολόγλυφη κεφαλή αιγάγρου και ζωγραφιστή διακόσμηση από άνθη κρόκου. Παλαίκαстро, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Μεγάλο κύπελλο με κόσμηση καλαμοειδών του «φυτικού ρυθμού» ή «ρυθμού χλωρίδας». Κνωσός, νεοανακτορική περίοδος (1550-1500 π.Χ.).

Ζεύγος καλάθoσχιμων αγγείων με φυτική διακόσμηση από κρόκους. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Διπλή πρόχους με διακόσμηση κρίνων. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Κομψή πρόχους με διακόσμηση καλαμοειδών που δημιουργούν πλέγμα σκοτεινού-ανοιχτού χρώματος στην επιφάνεια του αγγείου. Δείγμα του διακοσμητικού μανιερισμού του τέλους της Νεοανακτορικής περιόδου, έργο του καλλιτέχνη «Αγγειογράφου των Καλαμοειδών». Φαιστός (1450 π.Χ.).

Γεφυρόστομη πρόχους με διακόσμηση καλαμοειδών, Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

[Σελ. 265]: Ψευδόστομος αμφορέας με λιτή διακόσμηση σπειρών. Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

[Σελ. 266]: Ιδιότυπο τελετουργικό αγγείο με σιγμοειδείς λαβές και έγχρωμη διακόσμηση από σπείρες και κράνη. Τάφος Ισοπάτων Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

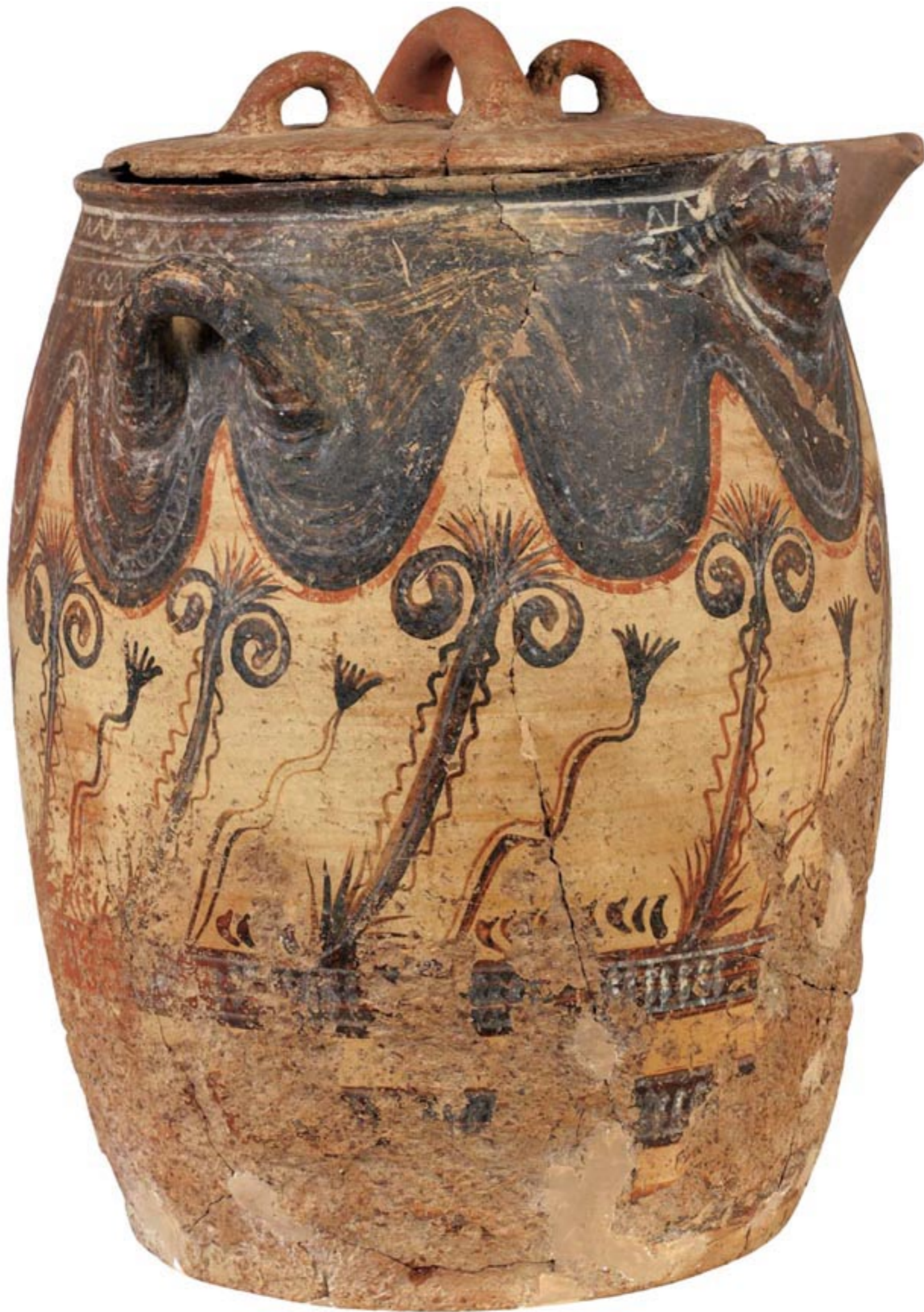
267

Πημοπυξίδα με πημό (σουρωτήρι) στο εσωτερικό. Κοσμεύεται με σπείρες και λευκή φυτική διακόσμηση. Ζάκρος, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

[Σελ. 268]: Τετράωτος αμφορίσκος με διακόσμηση καλαμοειδών. [Σελ. 269]: Ηθμός-πώμα με ζωγραφισμένο οδοντωτό ρόδακα στο κέντρο. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.). Πιθαμφορέας του ανακτορικού ρυθμού με διακόσμηση κρινοπαπύρων. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

270

Γεφυρόστομο πιθαράκι με πώμα και διακόσμηση από κρινοειδή άνθη.
Μόχλος, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

271

Πίθος με σύνθετη ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση και δισκία.
Ανάκτορο στο Γαλατά, Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

Καλαθόσχημο αγγείο με μαιανδροειδή διακόσμηση από την «Ανεξερεύνητη Οικία» Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος.

273

Καλαθόσχημο αγγείο με διακόσμηση διπλών πελέκεων σε ζώνες. Ψείρα, Νεοανακτορική περίοδος.

Ρυτό με διακόσμηση θαλάσσιου ρυθμού από ναυτίλους, κοράλλια και βράχια. Παλαίकाστρο, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Φλασκή με διακόσμηση από μεγάλο χταπόδι και συμπληρωματικά μοτίβα, αχινούς, φύκια και βράχια, εξαιρετο δείγμα σύνθεσης του ώριμου θαλάσσιου ρυθμού. Παλαίκαστρο, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου.

275

Πιθαμορέας με διακόσμηση θαλάσσιου ρυθμού από χταπόδια, τρίτωνες, βράχια και κοράλλια.
Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου.

Δύο κωνικά ρυτά με σπείρες και φυτική διακόσμηση και ωσειδές ρυτό με διακόσμηση που μιμείται κροκαλοπαγή λίθο. Γουρνιά, Νεοανακτορική περίοδος.

[Σελ. 276]: Ηθμοπυξίδα με διακόσμηση που μιμείται κροκαλοπαγή λίθο. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1550-1500 π.Χ.).

278

Πίθος με διακόσμηση πλέγματος σπειρών. Ψείρα, Νεοανακτορική περίοδος (1450 π.Χ.).

279

Πιθαμοφρέας με διακόσμηση από θηλιές, σπείρες και καλαμοειδή. Ζάκρος, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

[Σελ. 281]: Πρόχους με ανάγλυφη και ζωγραφιστή καλλιγραφική διακόσμηση από ναυτίλους, τρισκελή βράχια, κογχύλια και κοράλλια σε πυκνό δικτυωτό φόντο που υποδιλώνει τον θαλάσσιο βυθό. Εξαιρετο δείγμα διακοσμητικού μανιερισμού του ώριμου θαλάσσιου ρυθμού, προϊόν εργαστηρίου της «Ειδικής Ανακτορικής παράδοσης» από την περιοχή της Κνωσού. Βρέθηκε σε τάφο στον Πόρο Ηρακλείου. Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Πρόχους θαλάσσιου ρυθμού με διακόσμηση ναυτίλων. Με την πρόχου από τον Πόρο (σελ. 281) και τη μινωική πρόχου στο Μουσείο της Μασσαλίας αποτελούν τρία κορυφαία δείγματα του θαλάσσιου ρυθμού, με όμοιο κομψό σχήμα και παρόμοια διακόσμηση με ναυτίλους, έργα ειδικευμένων κεραμοουργών. Ζάκρος, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου.

[Σελ. 282]: Πρόχους με ακιδωτή και ζωγραφιστή διακόσμηση από παπύρους και ναυτίλους, από τάφο στον Κατσαμπά. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

283

Πρόχους με διακόσμηση παπύρων. Παλαίικαστρο, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

[Σελ. 284-285]: Πρόχους με στιγμωτή σπείρα και φυλλοειδές κόσμημα. Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1500-1450 π.Χ.). Πρόχους με σύνθετη βλαστόσπειρα και ρόδακες. Παλαίικαστρο, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1500-1450 π.Χ.). Αρτόσχημο αλάβαστρο με ζώνη κρινοπαπύρων, Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.). Φλασκή με ομόκεντρες ζώνες με τριγωνικά μοτίβα και ρόδακα στο κέντρο. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.). Καδόσχημο αγγείο με σειρές φύλλων κισσού και παπύρων. Ψείρα, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1500-1450 π.Χ.).

Τέσσερις κύλικες «εφυραϊκού» τύπου με παραστάσεις χταποδιού, παπύρου, ρόδακα και ναυτίλου.
Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Κύπελλο- ρυτό με οδοντωτή διακόσμηση σε ζώνες.
Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Κυλινδρικό αγγείο με προχοή και διακόσμηση θαλάσσιου ρυθμού από τρίτωνες και φύκια. Νίρου Χάνι, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Ωσειδές ρυτό με διακόσμηση θαλάσσιου ρυθμού από αστερία-ήλιο, τρίτωνες και φύκια. Ζάκρος, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Γεφυρόστομη πρόχους με σπείρες και τοξοειδή.
Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1500-1450 π.Χ.).

Ωσειδές-κωνικό ρυτό με ζώνες σπειρών. Κνωσός, Νεοανακτορική
περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

290

Πιθαμορέας ανακτορικού ρυθμού με διακόσμηση χταποδιών. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

291

Πιθαμορέας ανακτορικού ρυθμού από την Κνωσό με διακόσμηση παπύρων και βραχοειδούς τοπίου.
Τελική Ανακτορική περίοδος.

Πρόχοι με παραστάσεις πουλιών, ψαριών, παπύρων
και κισσού από το νεκροταφείο του Κατσαμπά.
Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Πίθος ανακτορικού ρυθμού από την Κνωσό, με ζωγραφιστή και ανάγλυφη διακόσμηση από παπύρους και μετάρια. Τελική Ανακτορική περίοδος.

294

Απιόσχημο αλάβαστρο με διακόσμηση πουλιών και λουλουδιών από τα Καλύβια Φαιστού.
Πρώτη Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Θραύσμα πίθου με ανάγλυφη διακόσμηση διπλών πελέκεων. Ψυχρό, Μετανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Πύλινο θυματήρι με κυλινδρικό-κωνικό διάτμητο κάλυμμα και διακόσμηση πλέγματος ρόμβων. Καρτερός, Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Μεγάλο κύπελλο με προχοή, διακοσμημένο με σύνθεση πυκνού ρυθμού που απεικονίζει χταπόδι. Καρφή, Όψιμη Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

Ανθρωπόμορφο ρυτό-προτομή γενειοφόρου άνδρα. Φαιστός, Μετανακτορική περίοδος (1350-1300 π.Χ.).

Οι τέχνες

Τα αριστουργηματικά μινωικά τέχνηρα, που μέσω των θαλάσσιων δρόμων έφταναν σ' όλο το Αιγαίο και την Ανατολή, παγίωσαν ήδη στην αρχαιότητα τη φήμη της κρητικής τέχνης και των μινωιτών τεχνιτών. Δεν είναι τυχαίοι οι μύθοι για τον Δαίδαλο, τον εφευρέτη των τεχνών που δημιούργησε τα έργα του στην Κνωσό, για τους Κρητικούς Τελχίνες, δαίμονες-προστάτες των τεχνιτών και των τεχνών, ούτε η πεποίθηση στην Ανατολή ότι ο θεός της τέχνης κατοικεί στην Κρήτη.

Σ' αντίθεση με την ανατολική και αιγυπτιακή μνημειώδη τέχνη, η μινωική τέχνη, τέχνη «μικρογραφική» όπως έχει λεχθεί, καθορίζεται από την αποφυγή του ογκώδους και του υπερμεγέθους. Η τήρηση της φυσικής κλίμακας και η απόρριψη του επιδεικτικού εντυπωσιασμού φαίνεται ενδεικτικά στις πλαστικές απεικονίσεις των θεοτήτων, στα είδωλα και τα ειδώλια. Παράλληλα, η καλλιτεχνική δημιουργία εκδηλώνεται με διακοσμητική αντίληψη, με έντονες κινήσεις και συστροφές, με ελεύθερη ανάπτυξη συνθέσεων και ρευστών μορφών χωρίς δέσμευση από τους φυσικούς νόμους, αλλά σύμφωνα μόνο με τους εσωτερικούς ρυθμούς της καλλιτεχνικής τεχντροπίας. Αυτή η τάση διακοσμητικού ρεαλισμού, που χαρίζει τη φρεσκάδα και τη ζωντάνια στη μινωική τέχνη, τη διαφοροποιεί από την εκγεωμετρισμένη στατικότητα της τέχνης της Ανατολής. Τα μινωικά έργα τέχνης ήταν φημισμένα όχι για το μέγεθος ή το πολύτιμο υλικό τους, που άλλωστε δεν σπάνιζε στις χώρες της Ανατολής. Ήταν περιζήτητα ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα υψηλής έμπνευσης και άψογης τεχνικής εκτέλεσης, που φτάνει στην απόδοση λεπτομερειών δύσκολα ορατών με γυμνό μάτι. Το πολύτιμο υλικό, χρυσός, άργυρος, ημιπολύτιμες πέτρες, ελεφαντόδοντο, υπηρετεί και συμπληρώνει την καλλιτεχνική δημιουργία προσθέτοντας χρώμα, λάμψη και βέβαια αξία, αλλά δεν την υπερκαλύπτει. Η μινωική τέχνη εκφράζει παραστατικά τον πολύμορφο, σύνθετο, ανοιχτό και αεικίνητο μινωικό κόσμο.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ

Η μεγάλη τέχνη της τοιχογραφίας, συνυφασμένη με την πολυτελή διαβίωση και τους μηχανισμούς επίδειξης και προβολής του ανακτορικού συστήματος, αναπτύσσεται στα μέσα της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Με πολύχρωμες τοιχογραφίες, ζωγραφική δηλαδή πάνω σε κονίαμα, καλύπτονται τοίχοι, δάπεδα και οροφές των ανακτόρων, αλλά και των αστικών μεγάλων οικοδομημάτων και των αγρεπαύλεων που ανήκουν σε μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Θρησκευτικές-λατρευτικές παραστάσεις, θέματα από τη φύση με ζώα και φυτά και διακοσμητικά θέματα αποτελούν την εικονογραφία των τοιχογραφιών. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι μικρογραφικές τοιχογραφίες με παραστάσεις σε μικρή κλίμακα και οι ανάγλυφες τοιχογραφίες, στις οποίες τα θέματα αποδίδονται ανάγλυφα και επιζωγραφίζονται.

Διακοσμητικά θέματα ζωγραφισμένα σε κονίαμα εμφανίζονται στα πρώτα ανάκτορα, όπως το δάπεδο με καμπυλόγραμμο μοτίβα στη Φαιστό. Πραγματικές όμως εικονιστικές παραστάσεις και άλλες συνθέσεις παρουσιάζονται στην αρχή της Νεοανακτορικής περιόδου στο ανάκτορο της Κνωσού. Η παλαιότερη, στα μέσα του 17ου αι. π.Χ., είναι του «Κροκοσυλλέκτη Πίθηκου» που

[Σελ. 296]: Τοιχογραφία με λευκά άνθη κρίνων σε βαθυκόκκινο φόντο, που φυτρώνουν μπροστά σε βαθμιδωτή κατασκευή. Στυλιζαρισμένη, ιδιαίτερα διακοσμητική εικονογραφική σύνθεση, από την «Έπαυλη των Κρίνων». Αμνισός, Νεοανακτορική περίοδος (1550-1500 π.Χ.).

συλλέγει άνθη κρόκων σ' ένα λιβάδι. Στην ίδια εποχή χρονολογούνται οι μικρογραφικές τοιχογραφίες. Στην τοιχογραφία του «Ιερού Άλσους και του Χορού» εικονίζονται όμιλοι λάτρων, ανδρών και γυναικών, σε εορταστική τελετή σ' ένα άλσος στο ύπαιθρο. Στην τοιχογραφία του «Τριμερούς Ιερού» απεικονίζεται επίσης σκηνή λατρείας με πλήθος γύρω από τριμερές ιερό, ενώ ένα άλλο τύπο ιερού με κίονες απεικονίζει ίσως η τοιχογραφία του «Τρικιόνιου Ιερού».

Στην επόμενη φάση (1500-1450 π.Χ.) χρονολογούνται μερικές από τις ωραιότερες τοιχογραφικές συνθέσεις. Η τοιχογραφία με εικόνες από τη φύση, γαλάζια πουλιά και μικρούς πιθήκους ανάμεσα σε φυτά, βράχια και νερά που κοσμούσε τους τοίχους της «Οικίας των Τοιχογραφιών» στην Κνωσό, είναι δηλωτική για τα θέματα που ενέπνεαν τους μινωίτες καλλιτέχνες. Σε φυσικό τοπίο, επίσης, εκτυλίσσεται μια σκηνή λατρείας που απεικονίζεται σε τοιχογραφία ενός μικρού ιερού στην έπαυλη της Αγίας Τριάδας. Εντυπωσιακή είναι η «Τοιχογραφία των Κρίνων» από την έπαυλη της Αμνισού, μια στυλιζαρισμένη σύνθεση με κλαδιά λευκών κρίνων και κόκκινες ίριδες. Η «Τοιχογραφία των Περδίκων» από τον «Ξενώνα», κοντά στην Κνωσό, είναι μια πολύχρωμη διακοσμητική σύνθεση με πέρδικες που κάθονται ανάμεσα σε φυτά και βράχια. Την ίδια περίοδο αναπτύσσονται και συνθέσεις με λατρευτικό-κοινωνικό θεματολόγιο, που σώζονται όμως αποσπασματικά. Στις τοιχογραφίες της Τελικής Ανακτορικής περιόδου (14ος αι. π.Χ.) περιλαμβάνεται η πολύ γνωστή «Τοιχογραφία των Ταυροκαθαιψίων» από την Κνωσό που εικονίζει νεαρούς αθλητές και αθλήτριες να εκτελούν το επικίνδυνο άλμα πάνω απ' τη ράχη του ταύρου που τρέχει. Οι «Κυρίες με τα γαλάζια» στην ομώνυμη τοιχογραφία είναι κυρίες της κνωσιακής αυλής με πολυτελή ενδύματα, κοσμήματα και πλούσιες κομμώσεις. Η «Χορεύτρια», από το Μέγαρο της Βασίλισσας στην Κνωσό, είναι θραύσμα μιας σύνθεσης που μάλλον δεν σχετίζεται με χορό, αλλά με τη θεοφάνεια, όπως δείχνουν τα μαλλιά που ανεμίζουν στον αέρα, όμοια με τις σφραγιστικές παραστάσεις της επιφανόμενης θεότητας που κατέρχεται απ' τον ουρανό.

Στην Όψιμη Νεοανακτορική περίοδο ανήκει μάλλον και η «Τοιχογραφία της Πομπής», μια μεγαλειώδης σύνθεση με εκατοντάδες πρόσωπα, άνδρες και γυναίκες ντυμένους με πολυτέλεια που μεταφέρουν τελετουργικά σκεύη και προσφορές στον βασιλέα της Κνωσού και απεικονίζονται να βαδίζουν σε σειρά κατά μήκος του μεγάλου Πομπικού Διαδρόμου του ανακτόρου. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο «Ρυτοφόρος», νέος που μεταφέρει ένα μεγάλο κωνικό ρυτό. Από μια οικία κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού, που καταστράφηκε από φωτιά το 1450 π.Χ., προέρχεται η διακοσμητική τοιχογραφία με σειρά στεφανιών από κόκκινα ρόδα, φύλλα δίκταμου, κόκκινα κρίνα και φύλλα μυρτιάς. Στην Τελική Ανακτορική περίοδο χρονολογείται και η επιβλητική «Τοιχογραφία των Οκτώσχημων Ασπίδων», σε μεγάλο μέγεθος, που κοσμούσε το φωταγωγό του Μεγάλου Κλιμακοστασίου της Κνωσού. Η πιο διάσημη από τις τοιχογραφίες της Νεοανακτορικής περιόδου (1650-1550 π.Χ.) είναι ένα τοιχογραφημένο ανάγλυφο, ο «Πρίγκιπας των Κρίνων» ή «Βασιλιάς-Ιερέας» που εικονίζεται με το διάδημα στολισμένο με κρίνα να βαδίζει σ' ένα ανθισμένο λιβάδι. Εξαιρετικής ποιότητας είναι η ανάγλυφη τοιχογραφία του Ταύρου από τη βόρεια είσοδο της Κνωσού με το κεφάλι του ζώου που φαίνεται να τρέχει ασθμαίνοντας με μισάνοιχτο στόμα. Αποτελεί ίσως τμήμα παράστασης κυνηγιού και σύλληψης του ταύρου, μέσα σε τοπίο με ελαιόδενδρα. Στις ανάγλυφες τοιχογραφίες περιλαμβάνονται επίσης οι συνθέσεις με γρύπες από την Κνωσό και οι «Θεές» από την Ψείρα της ανατολικής Κρήτης, όρθιες ή καθιστές μορφές με πολυτελή ενδύματα. Την περίοδο της μυκηναϊκής δυναστείας στην Κνωσό (1450-1350 π.Χ.) αντιπροσωπεύει η επιβλητική τοιχογραφική σύνθεση της «Αίθουσας του Θρόνου» με τους γρύπες και το παραποτάμιο τοπίο με τα καλάμια και τους φοίνικες που πλαισιώνουν το θρόνο του ηγεμόνα της Κνωσού. Την ίδια εποχή χρονολογείται η τοιχογραφία με παράσταση τελετής όπου οι

Ο «Κροκοσυλλέκτης Πίθηκος». Τοιχογραφία με πιθήκους σε βραχώδες τοπίο, που συλλέγουν άνθη κρόκου σε πανέρια. Αντιρεαλιστική, διακοσμητική μικρογραφική σύνθεση. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.).

μορφές υψώνουν κύπελλα κοινωνίας και κύλικες. Τμήμα αυτής της σύνθεσης αποτελεί και η περίφημη «Παριζιάνα» με τα έντονα μεσογειακά χαρακτηριστικά και το μακιγιαρισμένο πρόσωπο, ιέρεια ίσως όπως δείχνει ο «ιερός κόμβος» πίσω στον αυχένα της. Ενδιαφέρον είναι το θραύσμα τοιχογραφίας «Του Αρχηγού των Μαύρων» όπως το ονόμασε ο Evans που εικονίζει έναν μινωίτη αξιωματούχο, που κρατά δύο ακόντια, να ηγείται ομάδας μαύρων ανδρών σε πορεία τροχάδην. Φαίνεται λοιπόν ότι στην υπηρεσία του άνακτα της Κνωσού υπηρετούσαν και Αφρικανοί, Νούβιοι μάλλον, όπως υπέθεσε ο Evans. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και το ζωγραφισμένο δάπεδο από το ιερό της Αγίας Τριάδας που εικονίζει, φυσιοκρατικά, θαλάσσιο τοπίο με δελφίνια, χταπόδια και ψάρια.

Μετά την καταστροφή των ανακτορικών κέντρων, και μάλιστα της Κνωσού και της Αγίας Τριάδας, δεν υπάρχουν ενδείξεις για συνέχιση της τέχνης της τοιχογραφίας.

Η τέχνη της τοιχογραφίας απαιτούσε εξειδίκευση και εμπειρία. Η τεχνική είναι μεικτή, ανάμεσα στη νωπογραφία (*buon fresco*) και την ξηρογραφία (*fresco secco*). Μετά την προετοιμασία της επιφάνειας, το χρώμα απλωνόταν αρχικά σε υγρό κονίαμα και κατόπιν σε στεγνό. Οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν ειδικά εργαλεία, σπάτουλες, τριπτήρες και φυσικούς χρωστήρες αλλά και «οδηγούς», όπως νήματα για χάραξη ευθειών και προφίλογράφους για επαναλαμβανόμενα περιγράμματα. Τα χρώματα είναι συνήθως γαιώδη, κόκκινες και κίτρινες ώχρες, οργανικά όπως το μαύρο από άνθρακα ή ορυκτά όπως το πράσινο από μαλαχίτη και το γκριζογάλανο από ριβεκίτη, ενώ το μπλε ήταν τεχνητό μείγμα κατασκευασμένο σύμφωνα με την αιγυπτιακή τεχνική από μείγμα οξειδίων και άλλων υλών.

Η τέχνη της τοιχογραφίας, κατεξοχήν τέχνη κοινωνικής προβολής, διαδόθηκε εκτός Κρήτης, στο Αιγαίο και την Ανατολή, στις περιοχές εμβέλειας του μινωικού πολιτισμού. Όπως δείχνουν τα συνεχώς αυξανόμενα πρόσφατα ευρήματα, οι τοιχογραφίες εκτός Κρήτης αντιγράφουν όχι μόνον την τεχνική, αλλά και το μινωικό θεματολόγιο, στοιχείο σημαντικό για την εκτίμηση του βαθμού πολιτιστικής διείσδυσης. Εξαιρετικά σημαντικά είναι τα τοιχογραφικά σύνολα που έχουν αποκαλυφθεί στη Θήρα των Κυκλάδων και στην Άβαρι της Αιγύπτου.

Το «γαλάζιο πουλί».
Η τοιχογραφία εικονίζει
ένα πουλί γαλάζιου
χρώματος καθισμένο πάνω
σε βράχο, ανάμεσα σε φυτά
και άνθη. Τμήμα από ευρύ-
τερη διακοσμητική σύνθε-
ση με βράχια, άνθη, πουλιά
και πιθήκους. «Οικία των
Τοιχογραφιών», Κνωσός.
Νεοανακτορική περίοδος
(1550-1500 π.Χ.).

Η «τοιχογραφία με τις πέρδικες».
Απεικονίζονται πέρδικες και ένα άλλο πουλί
με μεγάλη ουρά, ανάμεσα σε φυτά και βράχια.
Βρέθηκε στο «Καραβάν-Σεράι» της Κνωσού.
Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Τμήμα τοιχογραφίας θαλάσσιου τοπίου.
Αγία Τριάδα (1450-1300 π.Χ.).

[Σελ. 304-305]: Οι «γαλάζιες κυρίες». Τοιχογραφία σε γαλάζιο φόντο με γυναικείες μορφές σε φυσική κλίμακα, ίσως κυρίες της Αυλής του ανακτόρου της Κνωσού με πλούσια ενδύματα, περίτεχνες κομμώσεις και πολλά κοσμήματα (1500-1450 π.Χ.).

Ανάγλυφη τοιχογραφία με ταύρο, ελιές και βράχια, τμήμα ίσως από εικονογραφική σύνθεση κυνηγιού ταύρων. Το κεφάλι του ασθμαίνοντος ταύρου, με έντονα και ρεαλιστικά δλωμένα ανατομία, αποτελεί εξέχον δείγμα φυσιοκρατικής τεχνοτροπίας της Νεοανακτορικής περιόδου. Προέρχεται από τη βόρεια είσοδο του ανακτόρου της Κνωσού και χρονολογείται στο 1600-1500 π.Χ.

Το διάσημο χρυσό κόσμημα των μελισσών. Απαρτίζεται από δύο μέλισσες που κρατούν κηρήθρα ανάμεσα στα πόδια τους, συρμάτινο «κλωβό» με χρυσό σφαιρίδιο στο εσωτερικό του πάνω στα κεφάλια τους και μικρούς δίσκους κρεμασμένους κάτω από τα πτερά και το κεντρί. Έξοχο έργο της μινωικής χρυσοτεχνίας, με συνδυασμό σφυρήλατης, συρματερής και κοκκιλωτής διακόσμησης. Προέρχεται από τη νεκρόπολη των Μαλίων και χρονολογείται στο 1800-1700 π.Χ.

Ο πλούτος και η ποικιλία των κοσμημάτων που έχουν βρεθεί στους προανακτορικούς τάφους συνάπτεται με τη διαμόρφωση των ανώτερων κοινωνικών ομάδων στα τέλη της τρίτης χιλιετίας π.Χ. Με τη συγκρότηση του ανακτορικού συστήματος, στην αρχή της 2ης χιλιετίας π.Χ., η ζήτηση τεκμηρίων κοινωνικής υπεροχής, όπως τα πολύτιμα κοσμήματα, ενισχύθηκε. Λίγα είναι όμως τα κοσμήματα που χρονολογούνται στην εποχή των πρώτων ανακτόρων, αφού δεν έχουν ανασκαφεί μεγάλοι τάφοι αυτής της περιόδου. Σ' αυτή πάντως την περίοδο χρονολογείται το γνωστότερο κόσμημα του Μουσείου Ηρακλείου, οι «Μέλισσες», από τον ταφικό περίβολο στη θέση «Χρυσόλακκος» κοντά στο ανάκτορο των Μαλίων. Το θαυμάσιο χρυσό περιάπτο αποτελείται από δύο μέλισσες σε αντιθετική θέση που συγκρατούν ανάμεσα στα πόδια τους ένα δίσκο, πιθανόν κηρήθρα. Πάνω στα κεφάλια τους μία θήκη από χρυσά σύρματα περικλείει μία μικρή σφαίρα, ίσως σταγόνα μελιού, ενώ απ' τα φτερά τους κρέμονται μικροί δίσκοι. Όλες οι προηγμένες τεχνικές της κοσμηματοτεχνίας της εποχής χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του: έκκρουστη τεχνική και εγχάραξη για τη διαμόρφωση των σωμάτων, λεπτότατη κοκκιδωτή στην κηρήθρα και στις λεπτομέρειες του σώματος, συρματερή στο κλουβί της κορυφής. Από το ίδιο νεκροταφείο προέρχεται μία περόνη με ανθόσχημη απόληξη.

Τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα σύνολα κοσμημάτων του Μουσείου Ηρακλείου προέρχονται από τα νεκροταφεία της Νεοανακτορικής και Τελικής Ανακτορικής περιόδου στον Πόρο, την Κνωσό, τις Αρχάνες και τη Φαιστό.

Από τους μεγάλους νεοανακτορικούς τάφους του Πόρου, όπου βρισκόταν το επίγειο της Κνωσού, προέρχονται κυρίως τα κοσμήματα που αντιπροσωπεύουν τη μινωική κοσμηματοτεχνία κατά την εποχή της μεγάλης ακμής (1600-1450 π.Χ.): περιδέραια με χάντρες ποικίλων σχημάτων, υλών και χρωμάτων, από χρυσό, αμέθυστο, σάρδιο και άλλες ημιπολύτιμες πέτρες ή χυτές από υαλόμαζα ή φαγεντιανή, ενώτια από χρυσό, άργυρο και χαλκό, περόνες ασπμένιες και περιάπτα κάθε είδους περιλαμβάνονται στα σύνολα κοσμημάτων από τον Πόρο. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα χρυσά σφραγιστικά δακτυλίδια με θρησκευτικές παραστάσεις, αλλά και άλλα απλώς κοσμητικά δακτυλίδια, όπως ένα κατασκευασμένο με την περικλειστη τεχνική, με συρμάτινα δηλαδή διάχωρα στη σφενδόνη που γεμίζουν με χυτή ύλη. Δύο χρυσές χάντρες εικονίζουν πάπιες ανάμεσα σε κρίνα. Στα εργαστήρια του μινωικού λιμενικού οικισμού στον Πόρο βρέθηκαν μίτρες, ύλες και εργαλεία για τη χύτευση και την κατασκευή τέτοιων κοσμημάτων.

Στα χρυσά κοσμήματα αυτής της περιόδου περιλαμβάνεται ένα μικροσκοπικό λιονταράκι με λεπτότατη κοκκιδωση κι ένα ωραίο περιάπτο σε σχήμα πάπιας από την Κνωσό, ενώ ζωομορφική επίσης είναι μία μικρή χάντρα σε σχήμα ψαριού, δύο καθιστά λιονταράκια και ένα περιάπτο σε σχήμα ταυροκεφαλής. Το χρυσό φυλακτό από την Αγία Τριάδα έχει ανάγλυφα αποτροπαιικά σύμβολα, όπως σκορπιό, φίδι, αράχνη και παλάμη χεριού.

Τα λίγο μεταγενέστερα νεκροταφεία της Τελικής Ανακτορικής-Πρώιμης Μετανακτορικής περιόδου (1450-1350 π.Χ.) στην Κνωσό, τις Αρχάνες και τη Φαιστό έχουν προσφέρει επίσης έναν πλούτο εξαιρετικών κοσμημάτων: Οι χάντρες των εντυπωσιακών χρυσών περιδεραίων, σε σχήμα κισσόφυλων, παπύρων, ρόδακα, διπλού αργοναύτη, σφαιρικές ή σιτόσχημες, είναι σφουρηλατημένες πάνω σε μίτρες. Ανάλογες, ποικίλων σχημάτων, είναι οι χάντρες των περιδεραίων από χυτή μπλε υαλόμαζα ή από φαγεντιανή, ενώ ιδιαίτερης αξίας είναι τα περιδέραια από μεγάλες χάντρες σαρδίου ή από κρύσταλλο και κορναλίνη από τη Φαιστό. Από το Σελόπουλο Κνωσού προέρχεται ένα ιδιαίτερο κόσμημα με χρυσόδετη σφραγίδα που κρέμεται σε περιδέραιο από

μικρές χρυσές χάντρες. Χαρακτηριστικά επίσης είναι τα θαυμάσια χρυσά ενώτια σε σχήμα βουκράνου, στα οποία το ρύγχος διαμορφώνεται ως ένας κώνος πυκνής χρυσής κοκκίδωσης.

Στα ίδια νεκροταφεία των Αρχανών, της Κνωσού και της Φαιστού βρέθηκαν μερικά σπουδαιότατα χρυσά σφραγιστικά δακτυλίδια με θρησκευτικές παραστάσεις, ενώ εντυπωσιακό είναι και το χρυσό δακτυλίδι περικλειστής τεχνικής με ένθετη ύλη από το Σελόπουλο Κνωσού.

Στο τέλος της Μετανακτορικής περιόδου κατασκευάζονται κοσμήματα ανάλογων τύπων, από λιγότερο πολύτιμες ύλες και αμελέστερης εκτέλεσης. Ξεχωρίζει το ιδιαίτερου διακοσμητικότητας δακτυλίδι από την Πραισό (1150 π.Χ.) με σχέδιο χρυσοκοκκίδωσης στη σφενδόνη, χωρίς πάντως την ποιότητα εκτέλεσης των προηγούμενων περιόδων.

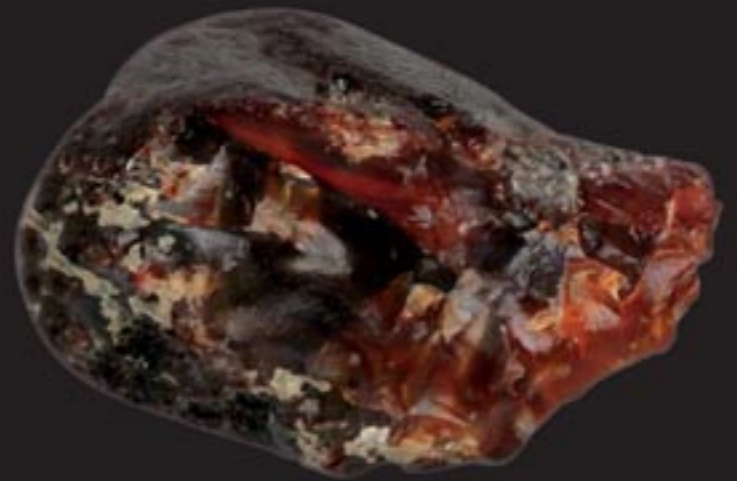
Τρία βούκρανα από έλασμα χρυσού, εξαρτήματα περιδεραίων. Αγία Τριάδα, Πρώιμη Μετανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Περίαιπτο σε σχήμα καθιστού λιονταριού από έλασμα χρυσού. Αγία Τριάδα, Πρώιμη Μετανακτορική περίοδος.

[Σελ. 312]: Τρία περιδέραια με χάντρες από ορεία κρύσταλλο και χρυσό από το Μόγλο. Ώριμη Παλαιοανακτορική-Νεοανακτορική περίοδος (1800-1600 π.Χ.). Πρώτη ύλη - πυρήνες αμέθυστου και σάρδιου και σφαιρικές ημιεργασμένες χάντρες από τους ίδιους ημιπολύτιμους λίθους, από εργαστήριο κοσμηματοποιίας στον Πόρο Ηρακλείου. Νεοανακτορική περίοδος (1500 π.Χ.).

Περιδέραια με χάντρες από σάρδιο και αμέθυστο. Πόρος, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Περιδέραια με χάντρες ποικίλων σχημάτων και χρωμάτων από χρυσό, αμέθυστο, ορεία κρύσταλλο, γυαλί, φαγεντιανή και λαζουρίτη. Πόρος, Νεοανακτορική περίοδος.

Περιδέραια από χάντρες αμέθυστου, σάρδιου, ορείας κρυστάλλου κλπ. από το νεκροταφείο Καλυβίων Φαιστού.
Πρώιμη Μετανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Περίσπτο από φύλλο χρυσού με παράσταση υδρόβιου πτηνού και λουλουδιών. Πόρος, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Περιδέραιο από χάντρες στεατίτη. Νεκροταφεία Καλυβίων Φαιστού. Πρώτη Μετανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Δακτυλίδι διακοσμημένο με την περικόλειστη τεχνική (cloisonné) από ελάσματα χρυσού σε εναλλάξα γεωμετρικά σχήματα, κύκλο, τετράγωνο και ρόμβο που σχηματίζουν διάχωρα σε σχήματα τόξων και ρόμβων τα οποία συμπληρώνονται με μπλε και λευκή υαλόμαζα. Αποτελεί το πρωιμότερο παράδειγμα εφαρμογής αυτής της διακοσμητικής τεχνικής στη μινωική Κρήτη. Πόρος, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Περιδέραιο με χάντρες από έλασμα χρυσού με έκκρουστη διακόσμηση αντιθετικών αργοναυτών. Σελόπουλο Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.).

[Σελ. 316]: Περιδέραια από χάντρες ορείας κρυστάλλου, σάρδιου, αμέθυστου και στεατίτη από τον τάφο Καμπλαρίου Φαιστού. Νεοανακτορική-Πρώιμη Μετανακτορική περίοδος (1650-1300 π.Χ.). ΚΑΤΩ: Δύο περιδέραια με χάντρες από έλασμα χρυσού σε σχήμα ρόδακα από το νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών. Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.).

Περιδέραιο από μικρές σφαιρικές χρυσές χάντρες και με χρυσόδετη σφραγίδα από σάρδιο. Σελόπουλο Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.). Περιδέραιο με χάντρες από φαγεντιανή και περιδέραιο με χάντρες χρυσές και μπλε γυαλί. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος.

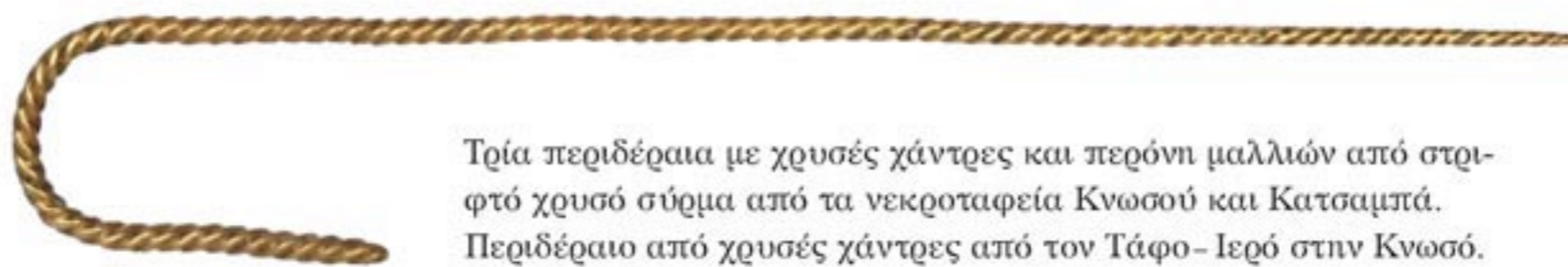
[Σελ. 317]: Περιδέραια με χάντρες διαφόρων σχημάτων από φαγεντιανή, από το νεκροταφείο Καλυβίων Φαιστού (1400-1300 π.Χ.). ΚΑΤΩ: Δύο περιδέραια με χάντρες από έλασμα χρυσού σε σχήμα ροδάκων και αντιθετικών αργοναυτών. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.)

Περιδέραιο από μικρές χρυσές και μεγαλύτερες χάντρες από μπλε γυαλί σε σχήμα ροδάκων. Περιδέραιο από χάντρες από μπλε γυαλί σε σχήμα αχιβάδων. Περιδέραιο από χάντρες χρυσού και ορείας κρυστάλλου σε ποικίλα σχήματα: σφαιρικές, σιτόσχιμες, σε σχήμα ρόδακα, κρίνων, παπύρων και μία κεντρική σε σχήμα οκτώσχιμης ασπίδας. Ιδιόμορφη η χρυσή χάντρα με συρματερή διακόσμηση. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος.

[Σελ. 320]: Περιδέραιο από χρυσές χάντρες σε σχήμα φύλλων κισσού από το Σελόπουλο Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.). Τρεις χρυσοί «σφικκωτήρες», κοσμήματα της κεφαλής που πλέκονταν στις μπούκλες των μαλλιών. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.).

Τρία περιδέραια με χρυσές χάντρες και περόνη μαλλιών από στριφτό χρυσό σύρμα από τα νεκροταφεία Κνωσού και Κατσαμπά. Περιδέραιο από χρυσές χάντρες από τον Τάφο-Ιερό στην Κνωσό. (1450-1300 π.Χ.).

Περιδέραιο με χάντρες από αμέθυστο από το Μαυρόσπιλιο Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος.

[Σελ. 322]: Περιδέραιο με χρυσές χάντρες και με μικρό χρυσό κεντρικό περίαπτο από το Φουρνί Αρχανών.
ΚΑΤΩ: Δύο περιδέραια με χάντρες από έλασμα χρυσού σε σχήμα παπύρου, από το Σελόπουλο Κνωσού.
Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.).

[Σελ. 323]: Περιδέραιο από χρυσές σφαιρικές χάντρες με κοκκιδωτή κόσμηση, σταγονόσχημη χρυσή και σφαιρικές από ορεία κρύσταλλο. Περίτεχνο περιδέραιο από χάντρες χρυσού και σαρδίου. Ξεχωρίζουν η κεντρική χρυσόδετη σφαιρική χάντρα σαρδίου και οι δύο με σύνθετη συρματερή διακόσμηση. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος (1370-1300 π.Χ.). ΚΑΤΩ: Περιδέραιο από χρυσές σιτόσχημες και σταγονόσχημες χάντρες. Αγία Τριάδα, Πρώιμη Μετανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Σφενδόνη χρυσού δακτυλιδιού με παράσταση γρύπα. Σελόπουλο Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος.

Μικρή χρυσή χάντρα-περίαπτο, σε σχήμα γυναικείας μορφής με τα χέρια στο κεφάλι. Γουρνιά, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με συνδυασμό κοκκιδωτής και περικλειστής διακόσμησης (cloisonné) που διαμορφώνεται από πλέγμα ελασμάτων χρυσού σε σχήμα φολίδων με χυτή υαλόμαζα στα κενά. Σελόπουλο Κνωσού, Τελική Ανακτορική περίοδος.

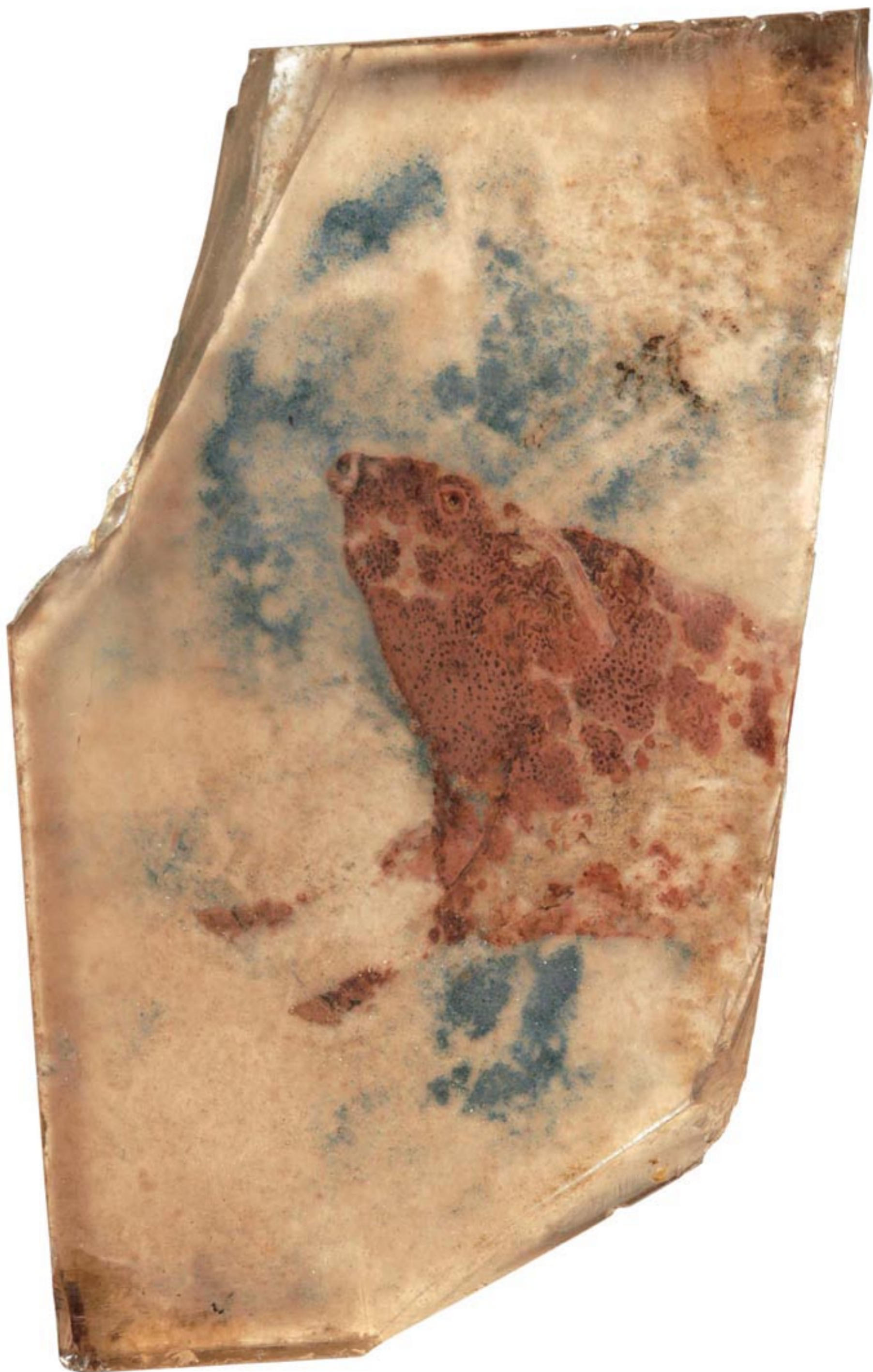
Χρυσό δακτυλίδι από την Πραισό με σπειροειδή κοκκιλωτή διακόσμηση.
Μετανακτορική περίοδος (1200-1100 π.Χ.).

[Σελ. 326]: Χρυσές χάντρες σε σχήμα παπύρου, βουκράνου και πουλιού, από τα Μάλια και το Παλαίικαστρο. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.). Χρυσά φυλλοειδή ελάσματα, από τα Μάλια. Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.). Χρυσή περόνη με ανθόσχημη κεφαλή. Μάλια, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

[Σελ. 327]: Τέσσερα χρυσά σκουλαρίκια σε σχήμα βουκράνου με πυκνή λεπτότατη κοκκιλωτή διακόσμηση από χρυσές κοκκίδες κολλημένες μία μία χωριστά πάνω στο κωνικό «ρύγχος» του βουκράνου. Δείγματα του υψηλού επιπέδου της μινωικής-κνωσιακής χρυσοχοΐας της Νεοανακτορικής και Τελικής Ανακτορικής περιόδου. Κνωσός (1600-1350 π.Χ.). Χρυσό περιάπτο σε σχήμα πάπιας με κοκκιλωτή διακόσμηση. Κνωσός, Νεοανακτορική-Τελική Ανακτορική περίοδος (1500-1400 π.Χ.).

Η αποφυγή του μνημειώδους μεγέθους που χαρακτηρίζει τη «μικρογραφική» μινωική τέχνη, πουθενά δεν εκφράζεται πληρέστερα όσο στη μικροτεχνία. Οι ποικίλες συνθέσεις μικρογραφικών τρισδιάστατων ομοιωμάτων και διακοσμητικών, ζωγραφιστών ή ανάγλυφων, πλακιδίων και ενθέμάτων, έργα ιδιαίτερης καλλιτεχνικής ποιότητας, έχουν κατασκευαστεί κυρίως από ελεφαντόδοντο, ορεία κρύσταλλο, υαλόμαζα και φαγεντιανή. Τα πλακίδια και τα ενθέματα έχουν οπές ή εγκοπές για να στερεώνονται σε επιφάνειες τις οποίες διακοσμούσαν. Εικονίζουν ρόδακες, κράνη, γυναικείες μορφές, ημισέληνο, σφίγγα, μία πεταλούδα, πουλιά, φυτικά θέματα, ιερό κόμβο, ζωομορφους δαίμονες και άλλα θέματα. Τα περισσότερα έχουν βρεθεί στο ανάκτορο της Κνωσού και ορισμένα είναι πράγματι εξαιρετικά έργα ανακτορικών εργαστηρίων.

Μοναδικό δείγμα ζωγραφικής είναι το πλακίδιο από ορεία κρύσταλλο με μικρογραφική έγχρωμη παράσταση της σύλληψης μαινόμενου ταύρου, που έχει ζωγραφιστεί με κόκκινο χρώμα σε μπλε φόντο. Ο Α. Evans είχε χαρακτηρίσει αυτή τη ζωντανή απεικόνιση ως την κορύφωση του μινωικού νατουραλισμού ("ne plus ultra of the Minoan naturalism").

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το λεγόμενο «Μωσαϊκό της Πόλης», μία σύνθεση ορθογώνιων πλακιδίων που απεικονίζουν προσόψεις σπιτιών μιας πόλης καθώς και ανθρώπινες μορφές και ζώα. Τα σπίτια είναι μονώροφα ή διώροφα, με πόρτες και παράθυρα κι ένα δωμάτιο στη στέγη για το κλιμακοστάσιο. Τα πλακίδια με τους ανθρώπους, τα ζώα και τη βλάστηση δίνουν την εικόνα του φυσικού τοπίου που περιέβαλλε την πόλη και τη βασική μορφή μιας μινωικής αστικής πόλης, πιθανόν της ίδιας της Κνωσού.

Στο εντυπωσιακό «Ζατρίκιο», επίσης από την Κνωσό, ένα βασιλικό επιτραπέζιο παιγνίδι που παιζόταν με πιόνια, έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλα ενθέματα από διάφορες ύλες. Ο ορθογώνιος πίνακας, που αποτελούσε ίσως κάλυμμα ενός κιβωτίου ή τραπεζιού, είχε πλαίσιο από ελεφαντόδοντο επενδυμένο με χρυσό φύλλο και σκαλιστούς ρόδακες με κρυστάλλινα ενθέματα. Η επιφάνειά του καλύπτεται από κρυστάλλινα πλακίδια τοποθετημένα ανάμεσα σε υαλόμαζα και ασημένιο φύλλο και με ενδιάμεσα ελεφαντοστέινα ενθέματα. Τα τέσσερα μεγάλα κωνικά ελεφαντοστέινα πιόνια φαίνεται ότι αντιστοιχούν στους τέσσερις μεγάλους κύκλους του παιγνιδιού. Το είδος του αντικειμένου και η πολυτέλεια της κατασκευής του είναι ενδεικτικά για το επίπεδο και τον τρόπο ζωής στα μινωικά ανάκτορα, ιδιαίτερα της Κνωσού.

Από τα έργα της μικρογλυπτικής σημαντικά είναι τα δύο ελεφαντοστέινα ειδώλια παιδιών από το Παλαίκαστρο και οι δύο περόνες σε σχήμα ανδρικών μορφών από την έπαυλη στο Νίρου Χάνι. Όμως το αριστούργημα της μινωικής μικρογλυπτικής είναι η σύνθεση των ταυροκαθαψίων με τον ελεφαντοστέινο «Ταυροκαθάπτη». Πρόκειται για έργο-σταθμό στην προϊστορική τέχνη αφού για πρώτη φορά απεικονίζεται τρισδιάστατα στο χώρο η στιγμιαία κίνηση του νεαρού αθλητή που αιωρείται στον αέρα καθώς εκτελεί το επικίνδυνο άλμα πάνω από τα κέρατα του ταύρου. Στην αρχική σύνθεση, ο ταυροκαθάπτης κρεμόταν στον αέρα πιθανόν από λεπτές αλυσίδες, σύρματα ή νήμα, αφού δεν υπάρχουν σημεία άλλης στερέωσής του. Στην ίδια σύνθεση ανήκουν κεφάλια και χέρια από παρόμοιες μορφές αλλά και λεπτά φύλλα χρυσού, ίσως από το ζώμα των ταυροκαθαπτών που θα ήταν έτσι πραγματικά χρυσελεφάντινα αγαλματίδια, πρόδρο-

[Σελ. 328]: Πλακίδιο από ορεία κρύσταλλο με μικρογραφική ζωγραφική απεικόνιση ταύρου και του ελάχιστου σωζόμενου ταυροκαθάπτη, ένθεμα σε πίνακα ή σκεύος. Αποτελεί το μοναδικό υψηλής ποιότητας παράδειγμα μινωικής μικρογραφικής ζωγραφικής που έχει σωθεί. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600 π.Χ.). Ύψος: 5,7 εκ.

μοι των πολύ μεταγενέστερων χρυσελεφάντινων αγαλμάτων των αρχαίων ελληνικών χρόνων.

Όλα τα παραπάνω έργα χρονολογούνται στη Νεοανακτορική περίοδο έως το 1450 π.Χ. Στην περίοδο της μυκηναϊκής δυναστείας (1450-1350/1300 π.Χ.) χρονολογείται η σύνθεση ελεφαντοστέινων πλακιδίων από το Φουρνί Αρχανών, που απεικονίζουν ανάγλυφες οκτώσχημες ασπίδες και κεφαλές πολεμιστών με κράνη. Η σύνθεση αυτή κοσμούσε την πρόσθια και τις πλάγιες όψεις ενός υποποδίου. Επίσης στο Φουρνί Αρχανών βρέθηκαν ανάγλυφα πλακίδια από ελεφαντόδοντο, όπως αυτό που εικονίζει αίγαγρο, τα οποία διακοσμούσαν κιβωτίδια.

Πλακίδια από φαγεντιανή του λεγόμενου Μωσαϊκού Πόλεως, ενθέματα σε ξύλινο σκεύος ή πίνακα που, όλα μαζί, συγκροτούν την εικόνα μιας μινωικής πόλεως από διώροφα σπίτια με πόρτες, παράθυρα και υπερυψωμένες στέγες εσωτερικών κλιμακοστασίων. Βρέθηκαν στην Κνωσό και χρονολογούνται στα 1600-1500 π.Χ.

Πλακίδια από ελεφαντόδοντο με διακόσμηση οκτώσχημων ασπίδων, ανάγλυφων κεφαλών πολεμιστών με κράνη και σχηματοποιημένων παπύρων. Αποτελούσαν διακοσμητικά ενθέματα ξύλινου κιβωτιδίου-υποποδίου, από τον θολωτό τάφο Α' του νεκροταφείου στο Φουρνί Αρχανών. Τελική Ανακτορική περίοδος (1350 π.Χ.).

Ελεφάντινο πλακίδιο με ανάγλυφη κεφαλή πολεμιστή με «οδοντόφρακτο» κράνος, από τη διακόσμηση του κιβωτιδίου των Αρχανών. Το οδοντόφρακτο κράνος που αναφέρεται από τον Όμηρο στην *Ιλιάδα*, ήταν επενδυμένο με δόντια αγριόχοιρων.

334

Ελεφάντινη κοσμηματοθήκη από τάφο στον Κατσαμπά, με ανάγλυφη σύνθεση κυνηγιού ταύρου και ταυροκαθαψίων σε βραχώδες τοπίο. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Ελεφάντινοι δίστομοι, διπλοί πελέκεις και ελεφάντινο ένθεμα σε σχήμα πεταλούδας, από το ανάκτορο της Ζάκρου. Τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

[Σελ. 337]; ΠΑΝΩ: Τρία ελεφάντινα μινωικά «πορτρέτα». Τα δύο πρώτα κεφαλάκια ειδωλίων (αριστερά) προέρχονται από τις Αρχάνες, το τρίτο από την Κνωσό είναι κεφάλι ειδωλίου ταυροκαθάπτη. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

ΚΑΤΩ: Ελεφάντινο πλακίδιο με ανάγλυφη παράσταση αιγάρου. Φουρνί Αρχανών, Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Φακοειδής σφραγίδα από σάρδιο με παράσταση δύο ταύρων.
Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

338

Ημικατεργασμένη φακοειδής σφραγίδα από αχάτη και χάντρα από σάρδιο και πυρίνες ημιπολύτιμων λίθων
προς κατεργασία (αχάτη και ίασπι) από μινωικό εργαστήριο σφραγιδογλυφίας στον Πόρο (1500 π.Χ.).

Οι πολυάριθμες σφραγίδες και τα σφραγίσματα της Παλαιοανακτορικής και κυρίως της Νεοανακτορικής περιόδου, με τον πλούτο των εικονιστικών παραστάσεών τους, αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή πληροφοριών από πλευράς εικονογραφίας. Στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. οι ζωομορφικοί τύποι σφραγίδων της Προανακτορικής περιόδου εγκαταλείπονται και επικρατούν σχήματα, όπως το τρίπλευρο πρίσμα, ο κύλινδρος και το σφραγίδιο με λαβή, ενώ ως υλικό συνηθίζεται ο λίθος αντί του ελεφαντόδοντου. Δύο είναι τα μεγαλύτερα σύνολα σφραγίδων και σφραγισμάτων της Παλαιοανακτορικής περιόδου (1900-1680 π.Χ.), οι σφραγίδες από τα Μάλια και τα σφραγίσματα από τη Φαιστό. Στις σφραγίδες των Μαλίων, κυρίως πρισματικού σχήματος, από στεατίτη, εικονίζονται ενδιαφέροντα θέματα, όπως του κεραμέα που κάθεται δίπλα σ' ένα πιθάρι, του ψαρά που κρατά ψάρι, ένα πλοίο, ο όρθιος αργαλειός με υφαντικά βάρη. Ορισμένες φέρουν ιερογλυφικά σύμβολα ή γεωμετρικά μοτίβα. Στα σφραγίσματα της Φαιστού εικονίζονται διάφορα ζώα, ορισμένα θρησκευτικά θέματα και κυρίως σύνθετα γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα με ιδιαίτερη σχεδιαστική ακρίβεια.

Στη Νεοανακτορική και Πρώιμη Μετανακτορική περίοδο (1650-1350 π.Χ.), η τέχνη της σφραγιδογλυφίας φτάνει στο απόγειό της. Τώρα χρησιμοποιούνται κυρίως ημιπολύτιμοι λίθοι με ωραία χρώματα και φλεβώσεις, όπως ο σάρδιος και ο αχάτης, ο αμέθυστος, η ορεία κρύσταλλος, ο ίασπις, ο χαλκηδόνιος, ο σαρδόνυχας. Σπάνια χρησιμοποιείται μόνο ο χρυσός, όπως σε ένα σφραγίδιο από τη Συλλογή Γιαμαλάκη και σε δύο σφραγίδες από τον Πόρο, υπάρχουν όμως σφραγίδες χρυσόδετες από ημιπολύτιμους λίθους. Τα συνηθέστερα σχήματα είναι οι φακοειδείς, οι αμυγδαλόσχημες, οι δισκοειδείς και τα τρίπλευρα πρίσματα. Το θεματολόγιο περιλαμβάνει εικόνες από τη φύση, θρησκευτικά θέματα, σκηνές από τη θάλασσα, ταυροκαθάψια κλπ. Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι λεγόμενες ταλισμανικές σφραγίδες που λόγω της τεχνοτροπίας των σχηματοποιημένων παραστάσεων θεωρήθηκαν μαγικού χαρακτήρα, αποτροπαϊκές όπως δηλώνει η ονομασία τους. Στις παραστάσεις με θέματα από τη φύση εικονίζονται ζώα της στεριάς και της θάλασσας σε διάφορες σκηνές, καθώς και τοπία. Οι απεικονίσεις είναι λεπτομερείς και ευφάνταστες, εξαιρετικά φυσιοκρατικές και ορισμένες σχεδόν ποιητικές. Στις θρησκευτικές σκηνές απεικονίζονται οι ιεροί χώροι, θεοί, λάτρεις, δαίμονες, τελετουργικά και ιερά σύμβολα, λατρευτικές πράξεις και τελετές και το γύρω τοπίο. Μερικές σφραγίδες εικονίζουν σκηνές πολέμου ή μάχης πολεμιστών σώμα με σώμα, αρματοδρομίες και τμήματα της εξάρτυσης του πολεμιστή όπως το οδοντόφρακτο κράνος. Το δημοφιλές άθλημα των ταυροκαθαψίων εικονίζεται συχνά. Από τις παραστάσεις με πλοία, κωπηλάτες και άλλες ανθρώπινες μορφές, μερικές από τις οποίες σχετίζονται με τον κύκλο της θεοφάνειας, αξίζει να αναφερθεί ιδιαίτερα η εξαιρετική ορθογώνια σφραγίδα από τα Ανεμόσπλια Αρχανών, από ασπρόμαυρο αχάτη με την παράσταση του κωπηλάτη με τους δυνατούς μυώνες που λάμπει μοναχικός στο σκοτάδι.

Οι παραστάσεις των σφραγισμάτων από ένα μινωικό σπίτι κοντά στο ανάκτορο της Ζάκρου δεν εντάσσονται σε κανέναν θεματικό κύκλο από τους παραπάνω. Πρόκειται για απεικονίσεις τερατόμορφων όντων σε εκπληκτικούς συνδυασμούς οργιώδους φαντασίας που εκφράζουν την καλλιτεχνική ιδιαιτερότητα ενός μοναδικού καλλιτέχνη-σφραγιδογλύφου, του «Μάστορα της Ζάκρου».

Μετά τον 14ο αι. π.Χ. η τέχνη της σφραγιδογλυφίας φθίνει. Το υλικό των σφραγίδων είναι συνήθως κοινός χλωρίτης ή στεατίτης και στις παραστάσεις εικονίζονται κυρίως ζώα, μέτριας καλλιτεχνικής εκτέλεσης.

[Σελ. 341]: Αμυγδαλόσχημη σφραγίδα από σάρδιο, με παράσταση σπονδικής πρόχου και κλαδιών, από το νεκροταφείο Σφουγγαρά Γουρνιών. Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Αμυγδαλόσχημη σφραγίδα από σάρδιο με παράσταση λιονταριού. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Χρυσόδετη φακοειδής σφραγίδα από λαζουρίτη (lapis lazuli) με πλαίσιο από χρυσό δακτύλιο διακοσμημένο με κοκκίδωση. Στη σφραγιστική επιφάνεια παράσταση λιονταριού και ανδρικής μορφής. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Μεγάλη φακοειδής σφραγίδα από αχάτη με παράσταση θεάς ανάμεσα σε γρύπες και «τρικάμπυλα τόξα» στο κεφάλι. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1400 π.Χ.).

Χρυσόδετη σφραγίδα από κύανο, σε σχήμα πιεσμένου κυλίνδρου με παράσταση λιονταριού και δύο ανδρικών μορφών. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Αμυδαλόσχημη σφραγίδα από αιματίτη με παράσταση ιερέα που φέρει ιερατικό πέλεκυ. Βάθεια, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Αμυδαλόσχημη «ταλισμανική» σφραγίδα από χλωρίτη με παράσταση σχηματοποιημένου παπύρου-προσωπείου. Γυψάδες Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1400 π.Χ.).

Χρυσό σφραγίδιο με λαβή και οπή εξάρτησης, με σπειροστρόβιλο στη σφραγιστική επιφάνεια. Μάλια, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.)

Σφραγίδα από φλεβωτό αχάτη σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου με παράσταση κωπηλάτη που λάμνει πάνω σε λέμβο, έξοχο δείγμα διακοσμητικής μικροτεχνίας και μικρογλυπτικής. Η ένταση της προσπάθειας του λεμβούχου αποτυπώνεται αριστοτεχνικά στον λυγισμένο κορμό, στους δυνατούς τεταμένους μύες των χεριών και του σώματος. Την υποβλητική, λιτή σύνθεση πλαισιώνει το σπάνιο ασπρόμαυρο «φόντο» του δίχρωμου αχάτη. Προέρχεται από το ιερό στα Ανεμόσπλια Αρχανών και χρονολογείται περί το 1650 π.Χ.

Συροβαβυλωνιακός σφραγιδοκύλινδρος από λαζουρίτη (lapis lazuli). Το χρυσό δέσιμο με την κοκκιωτή διακόσμηση είναι κατασκευασμένο σε μινωικό εργαστήριο χρυσοτεχνίας. Στην πλευρική σφραγιστική επιφάνεια παραστάσεις ανατολικών δαιμονικών μορφών και συμβόλων. Βρέθηκε στην Κνωσό. Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Φακοειδής σφραγίδα από σάρδιο με παράσταση λιονταριών από τον Πόρο. Φακοειδής σφραγίδα από βασάλτη με παράσταση ταυροκαθαψίων από τις Γούρνες. Νεοανακτορική-Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Φακοειδής σφραγίδα από αιματίτη με παράσταση επίθεσης λιονταριού σε μεγάλο ζώο και φακοειδής σφραγίδα από στεατίτη με παράσταση χταποδιού. Κνωσός, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450-1400 π.Χ.).

Από τις πιο ενεργές βιοτεχνικές δραστηριότητες σ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. ήταν ασφαλώς η μεταλλοτεχνία, ιδιαίτερα η χαλκοτεχνία. Μεταλλουργική δραστηριότητα έχει διαπιστωθεί σε διάφορα μέρη, όπως στη λεγόμενη «Ανεξερεύνητη Οικία» κοντά στο ανάκτορο της Κνωσού, στο Μόχλο και το Παλαίκαстро στην ανατολική Κρήτη και σε λιμάνια, όπως στον Κοιμό στην νότια κεντρική Κρήτη και στον Πόρο, ανατολικά απ' το Ηράκλειο, όπου βρισκόταν το κύριο επίνειο της Κνωσού. Ιδιαίτερα στον Πόρο, όπου η κατεργασία του χαλκού ασκείται ήδη απ' την πρώτη προανακτορική φάση στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., αναπτύχθηκε κατά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ., από την Παλαιοανακτορική έως και τη Μετανακτορική περίοδο, ένα σημαντικό κέντρο μεταλλουργίας όπως πιστοποιούν τα σχετικά ευρήματα, δηλαδή τάλαντα χαλκού, μικροί μεταλλευτικοί κλίβανοι και αεραγωγοί, φυσερά, χοάνες τήξης του μετάλλου, μίτρες χύτευσης διαφόρων αντικειμένων και ποσότητες από αποχυτεύματα και σκωρίες. Τα εργαστήρια αυτά παρήγαν κάθε είδους αντικείμενα, από εργαλεία και σκεύη καθημερινής χρήσης μέχρι τελετουργικά σκεύη και αντικείμενα της λατρείας όπως ειδώλια. Τα μικροτεχνήματα και τα κοσμήματα αποτελούσαν επίσης μέρος της παραγωγής.

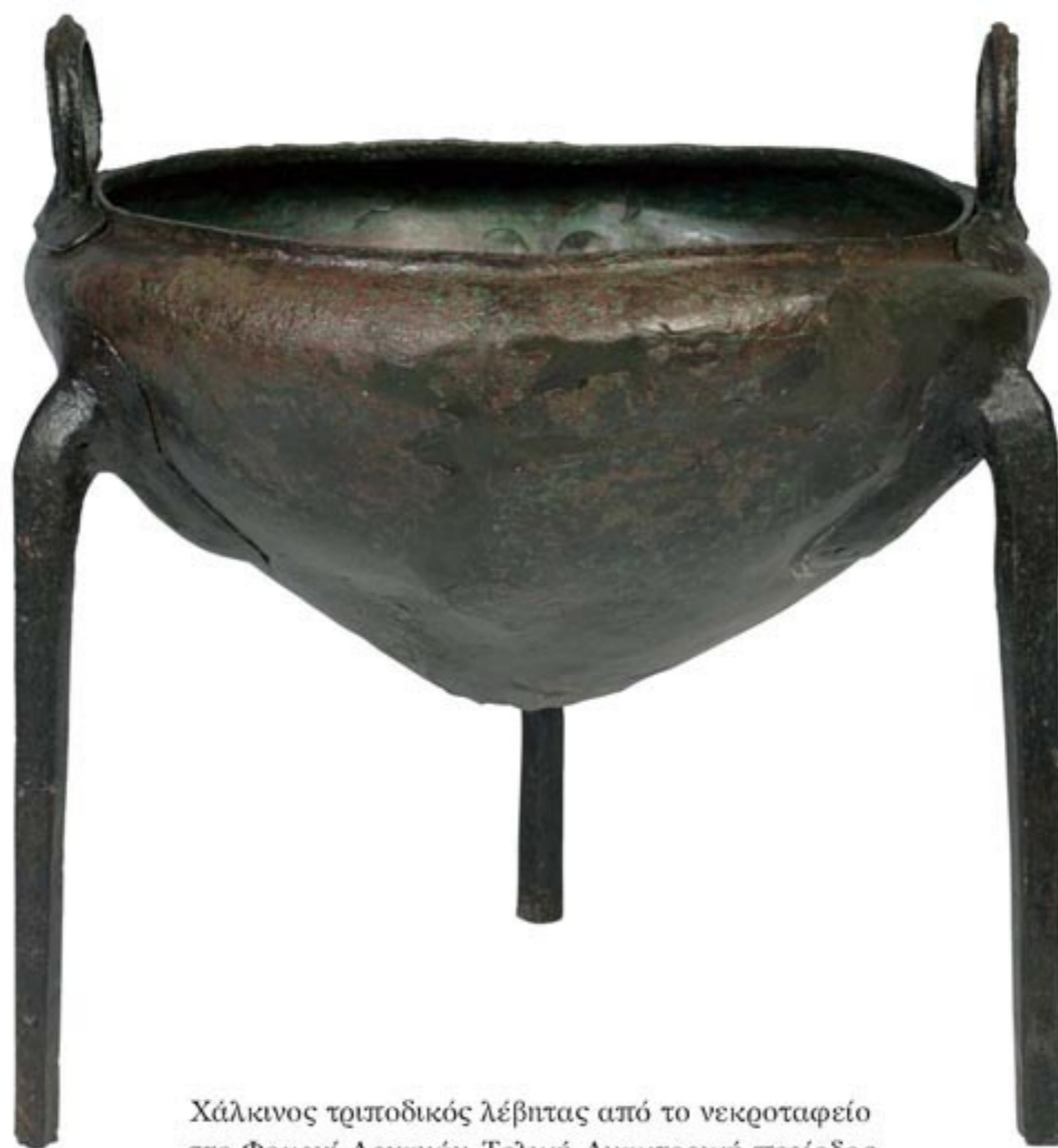
Παρά τον υπολογίσιμο αριθμό των μετάλλινων εκθεμάτων του Μουσείου, είναι βέβαιο ότι ο μεγαλύτερος όγκος των έργων της μεταλλοτεχνίας, όχι μόνον τα χρυσά ή αργυρά αλλά και τα χάλκινα, έχουν οριστικά χαθεί απ' την αρχαιότητα έως σήμερα. Τα πολύτιμα και περιζήτητα έργα της κρητικής μεταλλοτεχνίας, χρυσά και ασημένια σκεύη ποικιλμένα με ενθέματα, που εικονίζονται να μεταφέρουν οι μινωίτες Keftiu στις τοιχογραφίες των αιγυπτιακών τάφων, δεν έχουν βρεθεί στην Κρήτη. Αυτό φυσικά οφείλεται στο ότι η αξία του μετάλλου παραμένει και όταν το σκεύος δεν είναι πια εύχρηστο. Η ανακύκλωση του μετάλλου με επαναχύτευση των αντικειμένων είναι παμπάλαιη πρακτική και συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, πριν από αρκετές δεκαετίες, ορισμένα από τα πιο σημαντικά μινωικά χάλκινα εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου, όπως οι εκατοντάδες αναθηματικοί πελέκεις του Αρκαλοχωρίου και οι εντυπωσιακού μεγέθους λέβητες από την Τύλισο, διασώθηκαν την τελευταία στιγμή από τους πρώτους διευθυντές του Μουσείου που τα εντόπισαν στα χαλκουργεία του Ηρακλείου, όπου είχαν πωληθεί για επαναχύτευση ως απλά «χαλκώματα» από τους χωρικούς που τα είχαν ανακαλύψει.

Δεν είναι επομένως ανεξήγητο ότι τα μετάλλινα σκεύη που σώθηκαν ως τις μέρες μας δεν είναι πολυάριθμα και ελάχιστα είναι από πολύτιμα μέταλλα, χρυσό και άργυρο. Το γεγονός οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη αδιατάρακτων ταφικών συνόλων έως τον 15ο αι. π.Χ. Από την πρωτοανακτορική περίοδο (1800 π.Χ.) ένας μόνο ασημένιος κάνθαρος από τα Γουρνιά έχει σωθεί. Ένα μικρογραφικό αγγείο από την Κνωσό της ίδιας εποχής είναι από φαγεντιανή αλλά με λαιμό και βάση από χρυσό φύλλο. Αργότερα, γύρω στο 1500 π.Χ., χρονολογούνται τέσσερα ασημένια αγγεία από μία πλούσια οικία στην Κνωσό, μία πρόχους και τρεις φιάλες, η μία διακοσμημένη με ανάγλυφες σπείρες και ένα αγγείο από το Φουρνί Αρχανών. Από τη Ζάκρο προέρχεται μία μικρή ασημένια πρόχους που διακοσμείται με χρυσές ταινίες, ενώ από την Κνωσό μία ασημένια κύλικα με επίχρυση λαβή και χείλος. Το μόνο χρυσό μινωικό αγγείο που έχει διασωθεί είναι το κύπελλο με ανάγλυφες σπείρες, από τάφο κοντά στην Κνωσό.

Τα χάλκινα σκεύη της Παλαιοανακτορικής περιόδου είναι ελάχιστα, δύο τριποδικά κι ένας δίσκος από τα Μάλια και μια φιάλη από τα Καλαθιανά. Τα περισσότερα χάλκινα αγγεία και σκεύη χρονολογούνται στις επόμενες περιόδους, Νεοανακτορική και Πρώιμη Μετανακτορική (1650-1300 π.Χ.).

Σε οικίες της πόλης της Κνωσού βρέθηκαν πρόχοι, χέρνιβα, δίωτες φιάλες και τριποδικές χύτρες. Από την Τύλισο προέρχονται οι τρεις υπερμεγέθεις χάλκινοι λέβητες, καζάνια δηλαδή για ετοιμασία φαγητού στα κοινά συσσίτια. Δύο μεγάλα σύνολα χάλκινων σκευών προέρχονται από τάφους: Στον «Τάφο της Τριποδικής Εστίας» στην Κνωσό, στον θολωτό τάφο Α και στον μυκηναϊκό περίβολο λαξευτών τάφων στο Φουρνί Αρχανών βρέθηκαν πρόχοι και υδρίες, τριποδικοί λέβητες, σκύφοι, χέρνιβα, λύχνοι και κύπελλα. Μερικά απ' αυτά τα σκεύη είναι ανάγλυφα διακοσμημένα. Μία χάλκινη πρόχους από την Κνωσό κοσμείται με κυματοειδή ταινία που σχηματίζει καμπύλα μοτίβα σαν σταγόνες, ενώ τα χέρνιβα έχουν ανάγλυφα φύλλα και άνθη ή σπείρες στο χείλος και τη λαβή. Με ανάγλυφα κισσόφυλλα διακοσμείται ένα κύπελλο από το Μόγλο, με όστρεα τρίτωνα και αχιβάδας μία πρόχους και μία υδρία από το Φουρνί Αρχανών, με σπείρες ένα λυχνάρι απ' την Κνωσό.

Η μινωική μεταλλοτεχνία φθίνει σταδιακά μετά το 1300 π.Χ., όταν η κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος περιορίσε τη δυνατότητα εξασφάλισης πρώτων υλών.

Χάλκινος τριποδικός λέβητας από το νεκροταφείο στο Φουρνί Αρχανών. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Ασημένια κύλικα με χρυσεπένδυτη λαβή και χείλος. Τάφος από την περιοχή Κνωσού. Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Χάλκινος λύχνος από τον Τάφο της «Τριποδικής Εστίας» στην Κνωσό. Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

[Σελ. 348]: Προχοϊδίο από φαγεντιανή με επένδυση φύλλου χρυσού στη βάση και το λαϊμό. Κνωσός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1800-1700 π.Χ.).

Δύο μικρογραφικά κιβωτίδια με πώμα από χρυσό έλασμα, μάλλον περιάπτα-φυλακτά. Από τον θολωτό τάφο Α του νεκροταφείου στο Φουρνί Αρχανών. Τελική Ανακτορική περίοδος (1350 π.Χ.).

Χρυσό κύπελλο με έκτυπη διακόσμηση σπειρών και τοξοειδών, από τάφο στην περιοχή Κνωσού. Νεοανακτορική-Τελική Ανακτορική περίοδος (1450-1350 π.Χ.).

Χάλκινη φιάλη με έκκρουστη διακόσμηση φυλλοειδών στο χείλος και τη λαβή, από οικία στην Κνωσό. Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Τα λίθινα αγγεία δεν έπαυσαν να κατασκευάζονται από την Προανακτορική μέχρι τη Μετανακτορική περίοδο. Από την αρχή της 2ης χιλιετίας π.Χ., τα μικρά αγγεία των προανακτορικών τάφων δεν συνηθίζονται πια και εμφανίζονται μεγαλύτερα και πολυτελέστερα σκεύη. Τα πιο εντυπωσιακά είναι τα τελετουργικά σκεύη, που έχουν ήδη αναφερθεί, από επιλεγμένους σπάνιους λίθους με ιδιαίτερα χρώματα και φλεβώσεις ή στιλπνή υαλώδη επιφάνεια, που κοσμούνται μερικές φορές με ανάγλυφες θρησκευτικές παραστάσεις ή θέματα από τη φύση και έχουν ειδικά σχήματα, όπως τα κωνικά, ωσειδή ή ζωομορφικά ρυτά και τα κύπελλα κοινωνίας. Τα σκεύη αυτά είναι έργα εξειδικευμένων ανακτορικών εργαστηρίων, όπως το «Εργαστήριο του Λιθοξόου» στην Κνωσό, όπου βρέθηκαν πυρήνες σπαρτιατικού βασάλτη, αποθηκευμένοι για κατεργασία. Τα πιο συνήθη αγγεία είναι τα καλυκόσχημα σε σχήμα κάλυκα άνθους και τα φωλεόσχημα, που θυμίζουν φωλιά πουλιού.

Στη Νεοανακτορική περίοδο (1650-1450 π.Χ.) είναι δημοφιλή τα αγγεία από αλάβαστρο, ορισμένα εισηγμένα αιγυπτιακά όπως το σύνολο δέκα αλαβάστρινων αγγείων από τον «Βασιλικό Τάφο» των Ισοπάτων στην Κνωσό. Τα ασκοειδή αλάβαστρα συνηθίζονται τον 15ο-14ο αι. π.Χ., ενώ από ασβεστόλιθο κατασκευάστηκαν τα αρτόσχημα αλάβαστρα που βρέθηκαν στην Αίθουσα του Θρόνου της Κνωσού. Από το ίδιο υλικό έχει κατασκευαστεί ένας πιθαμοφόρας.

Οι μινωίτες λιθοτέχνες πέρα από τις δικές τους δημιουργίες, αναλάμβαναν και μετασκευές, όπως μαρτυρούν δύο αιγυπτιακά αγγεία από βασάλτη που βρέθηκαν στη Ζάκρο, στα οποία έγιναν τροποποιήσεις και προσθήκες ώστε να προσαρμοστούν στα μινωικά σχήματα.

Οι λίθινοι λύχνοι που χρησιμοποιούνται παράλληλα με τους πήλινους αυξάνονται σε αριθμό κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Είναι δύο τύπων με ψηλό ή χαμηλό πόδι, κεντρική κοιλότητα για το λάδι ή το λίπος που αποτελούσε την καύσιμη ύλη και δύο αυλακωτές υποδοχές για το φτιλί. Ορισμένοι από τους χαμηλούς κοσμούνται με ανάγλυφες σπείρες ή σειρά φύλλων γύρω στο χείλος. Δύο ωραίοι λύχνοι από την Κνωσό με ψηλό κυλινδρικό πόδι είναι κατασκευασμένοι από εισηγμένο πελοποννησιακό πορφυρό λίθο (antico rosso) και διακοσμούνται περίτεχνα με λοξές ζώνες ανάγλυφων κισσόφυλων και ανθεμωτά πέταλα. Από το ίδιο υλικό έχει κατασκευαστεί η λεγόμενη «άγκυρα» με το ανάγλυφο εντυπωσιακό χταπόδι. Πιθανόν αποτελούσε το επίσημο κρατικό μέτρο για τον έλεγχο και την πιστοποίηση του βάρους των ταλάντων χαλκού, το οποίο φυλασσόταν στο ανάκτορο της Κνωσού.

Κατά την περίοδο της μυκηναϊκής δυναστείας στην Κνωσό (1450-1350 π.Χ.) χρονολογείται μάλλον το ωραίο λίθινο διάζωμα με ανάγλυφους ημιρρόδακες.

Μετά την καταστροφή της Κνωσού το 1350 π.Χ. η παραγωγή λίθινων αγγείων και σκευών μειώνεται όπως συμβαίνει και στις άλλες τέχνες και πολύ λίγα αγγεία, κοινά φωλεόσχημα, έχουν βρεθεί σε τάφους κυρίως.

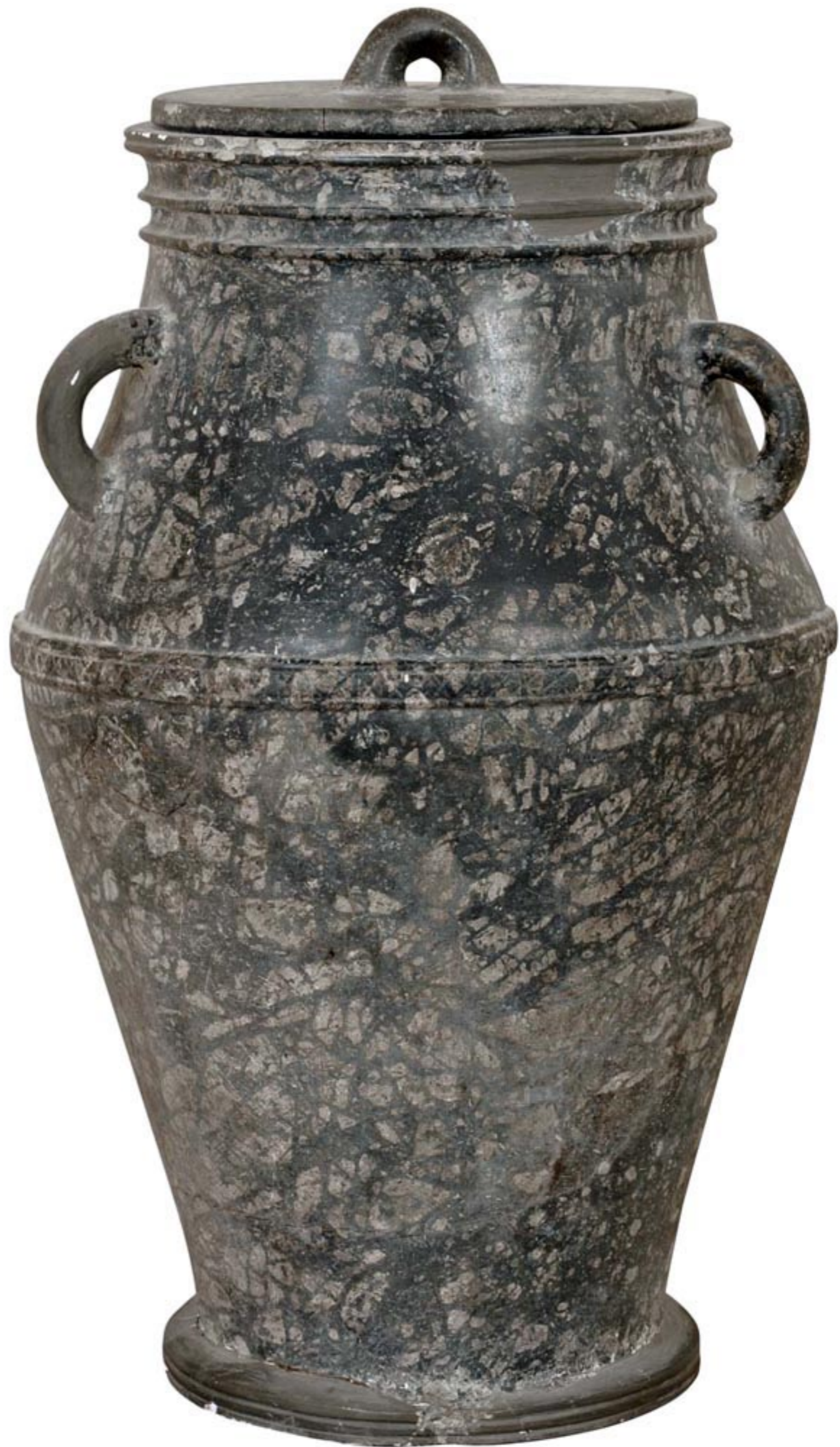

Λίθινη τράπεζα προσφορών με πόδι. Μάλια, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Πόδι λύχνου από πορφυρίτη με περίτεχνη κόσμιση από ανάγλυφα φύλλα κισσού. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1400 π.Χ.).

Λίθινο βάρος από πορφυρίτη, ίσως για ζύγιση χάλκινων ταλάντων (30 περ. κιλά), με ανάγλυφη κόσμιση χταποδιού. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1400 π.Χ.).

352

Πιθαράκι με πώμα από οφείτη. Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1600-1400 π.Χ.).

Λίθινο καλυκόςχημο αγγείο
με ανάγλυφη διακόσμηση
φύλλων. Παλαίικαστρο, Νεοανακτορική
περίοδος (1600-1450 π.Χ.).

Γεφυρόστομη πρόχους από οφείτη με
ένθετη διακόσμηση από λευκή ύλη σε
κυκλικές κοιλότητες. Από την περιοχή
Κνωσού, Νεοανακτορική περίοδος.

Λύχνος με ανάγλυφη κόσμηση στο πόδι και το χείλος.
Κνωσός, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1400 π.Χ.).

Λίθνη διακοσμητική ζωφόρος από σχιστόλιθο, με ανάγλυφους συμμετρικούς ημιρόδακες. Κνωσός, Τελική Ανακτορική περίοδος (1400-1300 π.Χ.).

Λσκοειδές αλάβαστρο από τα Καλύβια Φαιστού. Μετανακτορική περίοδος (1400-1350 π.Χ.).

Λίθινο αγγείο με εγχάρακτα πουλιά. Φαιστός, Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1700 π.Χ.).

Αλαβάστρινη λέμβος. Αγία Τριάδα, Νεοανακτορική περίοδος (1500-1450 π.Χ.).

Δίωτο αιγυπτιακό αγγείο από αιγυπτιακό βασάλτη με ανάγλυφες νευρώσεις και λαβές που έχουν μετασκευαστεί από μινωίτη τεχνίτη. Ζάκρος, τέλος Νεοανακτορικής περιόδου (1450 π.Χ.).

Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1η χιλιετία π.Χ. – 4ος αι. μ.Χ.

1. Από τους Δωριείς στους Ρωμαίους: Ιστορική εξέλιξη, πολιτειακή και κοινωνική δομή

Η δύση του κρητομυκηναϊκού κόσμου ολοκληρώνεται σταδιακά στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ. Την ίδια εποχή ισχυρά στρατιωτικά φύλα μετακινούνται κι απλώνονται σ' όλη τη μυκηναϊκή επικράτεια. Οι ορμητικοί Δωριείς φτάνουν κατά κύματα στην Κρήτη, όπου επικρατούν και εγκαθίστανται από τον 11ο αι. π.Χ. Τα νέα αυτά στρατιωτικά φύλα, παρά το φαινομενικά στοιχειώδες πολιτιστικό τους υπόβαθρο σε σύγκριση με τη λαμπρή μινωική παράδοση της Κρήτης, είναι εντούτοις φορείς ιδιαίτερα δυναμικών στοιχείων που ωθούν σε νέες δημιουργικές εξελίξεις. Οι Δωριείς φέρνουν ένα νέο μέταλλο, το σίδηρο, εγκαθιδρύουν νέες πολιτειακές και κοινωνικές δομές, εισάγουν το ελληνικό πάνθεον και διαφορετικά ταφικά έθιμα και δημιουργούν πολιτισμικές εκφράσεις που εντάσσουν στο εξής την Κρήτη στον ελληνικό κόσμο.

Ο ντόπιος πληθυσμός συγχωνεύτηκε και συμβίωσε με το νέο φυλετικό στοιχείο, σε παλαιούς οικισμούς και σε νέους που δημιουργούνται σε ορεινές ή πεδινές θέσεις, ενώ κάποιες ομάδες των προελληνικών κοινοτήτων καταφεύγουν σε δυσπρόσιτες ορεινές θέσεις-καταφύγια, όπου επιβιώνουν για αιώνες διατηρώντας και την πανάρχαιη γλώσσα τους. Είναι οι Ετεόκρητες, όπως αναφέρονται στον Όμηρο, οι γνήσιοι, παλαιοί Κρήτες που διατήρησαν ως φαίνεται την ανάμνηση της μινωικής τους καταγωγής και έγραφαν στην άγνωστη γλώσσα τους με ελληνικό αλφάβητο, όπως δείχνουν οι επιγραφές από τη Δρήρο και την Πραισό, ορεινές θέσεις της ανατολικής Κρήτης.

Οι μεικτές κοινότητες των νέων φύλων και του προελληνικού ντόπιου πληθυσμού οργανώθηκαν από τους Δωριείς με φυλετική-στρατιωτική δομή και το θεσμό της βασιλείας αρχικά. Βασικό στοιχείο της αυστηρής πολιτικοκοινωνικής οργάνωσης των Δωριέων αποτελούσε η συγκρότηση στρατού και η εκπαίδευση των νέων, που είχαν ανατεθεί στις Εταιρείες, οι οποίες αποτελούνταν από άνδρες γενών της κάθε φυλής. Αντίθετα με τις στρατιωτικές φύσης υποχρεώσεις των πολιτών, η καλλιέργεια της γης, η βιοτεχνία και το εμπόριο ασκούνταν από κοινωνικές ομάδες χωρίς πολιτικά δικαιώματα. Η στρατηγική θέση της Κρήτης ευνόπησε το εμπόριο και τις επαφές με την Ανατολή, την Κύπρο και την Αίγυπτο με συνακόλουθες πολιτισμικές επιρροές και καλλιτεχνική άνθηση. Ο γεωμετρικός πολιτισμός των πρώτων αιώνων μετεξελίσσεται στον «ανατολίζοντα». Οι κοινότητες συνενώνονται σε πόλεις. Την αρχαϊκή εποχή, τον 7ο και 6ο αι. π.Χ., η Κρήτη γνωρίζει μεγάλη ακμή και οι μεγάλες πόλεις αποτελούν κέντρα ιδιαίτερης καλλιτεχνικής δημιουργίας.

[Σελ. 356]: Γυναικεία μορφή-θρηνώδης με λυτά μαλλιά και το χέρι υψωμένο στο κεφάλι: λεπτομέρεια διακόσμησης ταφικού αγγείου. Αφρατί, Ανατολίζουσα περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Από τον 7ο αι. π.Χ. δημιουργείται το αριστοκρατικό πολίτευμα ως απόρροια συγκέντρωσης δύναμης σε μέλη των ισχυρών τάξεων. Η πολιτική και στρατιωτική εξουσία ασκείται από ένα σώμα αρχόντων, τους Κόσμους, που εκλέγονται από τους στρατούς, οι οποίοι διατηρούν την ισχύ τους. Το σώμα των αρρένων πολιτών, η Εκκλησία, που συναθροίζεται στην Αγορά της πόλης, εγκρίνει ή απορρίπτει τις προτάσεις των Κόσμων. Τη νομοθετική και δικαστική εξουσία είχε ένα Συμβούλιο Γερόνων, η Γερουσία. Από τις τάξεις των ευγενών προέρχονταν οι Ιππείς που είχαν υποχρέωση να εκτρέφουν ένα πολεμικό άλογο και ήταν επιφορτισμένοι να τηρούν την τάξη. Η αυστηρά καθορισμένη πολιτικοκοινωνική οργάνωση στόχευε στη διαμόρφωση πολιτών με πολεμικό ιδεώδες, ικανών να προασπίσουν την ακεραιότητα και τα συμφέροντα της κοινότητας. Οι γυναίκες δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, αν και συμμετείχαν σε κοινωνικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις και μπορούσαν να κατέχουν περιουσία. Για τους άνδρες πολίτες-πολεμιστές είχαν θεσπιστεί τα κοινά συσσίτια σε οικήματα όπου συναθροίζονταν καθημερινά, τα Ανδρεία. Ιδιαίτερη και αυστηρά καθορισμένη ήταν η φροντίδα της δωρικής πόλης για την αγωγή των νέων. Μετά τα βασικά μαθήματα ανάγνωσης, γραφής και μουσικής, οι νεαροί Κρήτες άφηναν τα σπίτια τους και η πόλη αναλάμβανε την ανατροφή τους. Ζούσαν σε ομάδες, τις Αγέλες, εκπαιδεύονταν στο κυνήγι και την τέχνη του πολέμου και ασκούσαν στη σκληραγωγία. Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ότι στο πλαίσιο της αγωγής των νέων στην Κρήτη υπήρχε ο μυητικός θεσμός της συμβίωσης του ώριμου άνδρα με τον εκπαιδευόμενο έφηβο που ζούσαν μαζί για δύο μήνες σε ορεινό μέρος κυνηγώντας. Ο εκπαιδευτής ήταν κατά κανόνα μέλος της ανώτερης κοινωνικής ιεραρχίας και η επιλογή του αποτελούσε τιμή για τον μυσούμενο έφηβο. Μετά την ολοκλήρωση της μυητικής διαδικασίας, που στόχο είχε ν' αποκτήσει ο νέος τις αρετές του πολίτη και πολεμιστή, ο εκπαιδευτής του πρόσφερε τρία συγκεκριμένα θεσμοθετημένα δώρα: μία πανοπλία, ένα κύπελλο κι ένα βόδι για θυσία. Για τους νέους που είχαν ολοκληρώσει τα στάδια της αγωγής οργανωνόταν ειδική τελετή, τα Εκδύσια. Εκεί, οι ενήλικοι πια νέοι έπαιρναν τα όπλα, θυσίαζαν, έδιναν τον όρκο του πολίτη-πολεμιστή στους θεούς και παντρεύονταν σε ομαδικούς γάμους. Εκτός από τις γραπτές πηγές, σημαντικές μαρτυρίες για τα μυητικά έθιμα ενηλικίωσης αποτελούν τα αναθήματα από το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, και, ιδιαίτερα, τα χάλκινα περίτμπα ελάσματα με χαρακτηριστικές παραστάσεις κυνηγιού και μεταφοράς θηραμάτων.

Το αριστοκρατικό πολίτευμα των κρητικών πόλεων διατηρήθηκε επί αιώνες και δεν μετεξελίχθηκε σε δημοκρατία, όπως στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Ο συντηρητισμός και η έλλειψη ανανέωσης επιδρά και στην καλλιτεχνική δημιουργία που δεν παρουσιάζει δημιουργική πρωτοτυπία, αλλά ακολουθεί τα ελληνικά πρότυπα. Για την πολιτιστική στασιμότητα από τον 5ο αι. π.Χ. και εξής ευθύνονται εξάλλου και οι πολύχρονοι και σκληροί εμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ των κρητικών πόλεων που διήρκεσαν επί αιώνες και εξάντλησαν την ικμάδα τους. Χαρακτηριστική είναι η τρομερή καταστροφή της Λύττου από τους Κνωσίους το 220 π.Χ., που περιγράφεται δραματικά από τον ιστορικό Πολύβιο. Στα ελληνιστικά χρόνια οι έμπειροι Κρήτες πολεμιστές, ιδίως οι φημισμένοι τοξότες, ήταν περιζήτητοι ως μισθοφόροι. Από τον 2ο αι. π.Χ. η Κρήτη έγινε ορμητήριο πειρατών που έκαναν επιθέσεις σε πλοία αλλά και σε ρωμαϊκά λιμάνια. Η Ρώμη είχε ήδη αναμειχθεί στα κρητικά πράγματα, επεμβαίνοντας αρχικά ως μεσολαβήτρια στις εμφύλιες διαμάχες. Τέλος, το 67 π.Χ. ο Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος, που πήρε την προσωνομία Κρητικός, κατέλαβε την Κρήτη μετά από σκληρή αντίσταση των Κρητών. Η Κρήτη αποτέλεσε τμήμα της ρωμαϊκής επαρχίας της Κυρηναϊκής και η Γόρτυνα, που δεν αντιστάθηκε στους Ρωμαίους, ορίστηκε ως έδρα του διοικητή ανθυπάτου. Ως τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η Κρήτη απο-

λαμβάνει τα αγαθά της ειρήνης και γνωρίζει νέα ευμάρεια, εμπορική δραστηριότητα, οικονομική άνοδο, προγράμματα πολεοδομικής ανασυγκρότησης, οδικά και υδρευτικά έργα, ανέγερση θεάτρων, ιερών, λουτρών, δημιουργία γλυπτών έργων που κοσμούν πόλεις και ιερά. Όμως, παρά τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, η ρωμαϊκή επιβολή δεν αφήνει περιθώρια για ξεχωριστή πολιτιστική έκφραση και η Κρήτη αποτελεί μια επαρχία του ρωμαϊκού κράτους.

Χάλκινο περίτμυτο έλασμα με απεικόνιση του θεού Ερμή που κρατά ράβδο, φορά υποδήματα και πλούσιο μανδύα. Ιερό Ερμή και Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, Πρώτη Αρχαϊκή περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

2. Πόλεις – Νεκροταφεία

Οι οικισμοί των πρώτων αιώνων της δωρικής κυριαρχίας, σε διάφορες θέσεις, στο Καρφί, το Καβούσι, το Βρόκαστρο, τον Πριλιά και αλλού, αυξάνονται κατά τις επόμενες περιόδους και μετασχηματίζονται προς τα τέλη του 8ου αι. π.Χ. σε πόλεις, αυτόνομες πολιτικές οντότητες με κρατική δομή, που θέσπιζαν νόμους, σύναπταν συμμαχίες ή διεξήγαν πολέμους. Ως «εκατόμπολις» αναφέρεται η Κρήτη και η πυκνή κατοίκηση επιβεβαιώνεται από τα τοπωνύμια των πολυάριθμων οικισμών που σώζουν τα αρχαία κείμενα. Οι σημαντικότερες αυτόνομες πόλεις, Γόρτυνα, Φαιστός, Κνωσός, Λύττος κ.ά., άρχισαν από τον 5ο αι. π.Χ. να κόβουν νομίσματα. Οι πόλεις των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων που έχουν ταυτιστεί ονομαστικά και τοπογραφικά είναι περίπου σαράντα. Σ' αυτήν την περίοδο οι μακροχρόνιες αιματηρές εμφύλιες διαμάχες είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδειξη ισχυρών πόλεων, την καταστροφή άλλων, τη γενική εξασθένιση λόγω συνεχών αναταραχών και την ανάμειξη ξένων δυνάμεων, όπως των Σπαρτιατών, των Αθηναίων, των Πτολεμαίων κ.ά., στα πράγματα της Κρήτης. Στην κεντρική Κρήτη υπήρχε πολύχρονη αντιπαλότητα ανάμεσα στην Κνωσό και τη Λύττο και συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ Γόρτυνας και Κνωσού. Στις ισχυρές πόλεις περιλαμβάνονταν η Κυδωνία στη δυτική και η Ιεράπυτνα στην ανατολική Κρήτη. Τα ανασκαφικά στοιχεία για τις πόλεις πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση είναι περιορισμένα. Στην Αγία Πελαγία, την αρχαία Απολλωνία, αποκαλύφθηκε το Πρυτανείο, έδρα των Κόσμων. Στην Κνωσό αποκαλύφθηκαν ελληνιστικά οικήματα, στον Πριλιά, την αρχαία Ριζηνία, ένα τείχος με πύργους. Από σημαντικά κτήρια προέρχονται ανάγλυφα, όπως η μετόπη με τον Ηρακλή και τον Ευρυσθέα, ή αρχιτεκτονικά τμήματα, όπως το θύρωμα ενός οικήματος. Την εποχή της ρωμαϊοκρατίας, η Γόρτυνα γίνεται πρωτεύουσα και η Κνωσός παραχωρείται ως αποικία της Καπύης. Ωραία ψηφιδωτά σώζονται από τη Βίλλα Διονύσου στην Κνωσό, ενώ από άλλο οίκημα της Κνωσού προέρχεται το ψηφιδωτό με τον Ποσειδώνα σε άρμα που σύρουν τρίτωνες και ιππόκαμποι, έργο του καλλιτέχνη Απολλινάρις. Οι σημαντικές πόλεις ανοικοδομούνται αυτήν την περίοδο με επιβλητικά δημόσια οικοδομήματα και κοσμούνται με γλυπτά έργα. Στη Λύττο έχει ανασκαφεί το Βουλευτήριο, στη Χερσόνησο σπίτια με ψηφιδωτά, πλακόστρωτοι φαρδεϊ δρόμοι, λουτρά κι αναβρυτήρια και στη Γόρτυνα ναοί και δημόσια οικοδομήματα.

Σ' όλη τη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας π.Χ., από την έλευση των Δωριέων ως την κυριαρχία των Ρωμαίων, οι πολιτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις και οι εξελίξεις στην τέχνη αντικατοπτρίζονται στα ταφικά έθιμα και στα ευρήματα από τα σημαντικά νεκροταφεία στην Κνωσό, τον Πριλιά, το Βρόκαστρο, το Αφρατί, τη Γόρτυνα και αλλού. Η δραστική διαφοροποίηση στα ταφικά έθιμα σχετίζεται με την παρουσία του δωρικού στοιχείου. Από τον 10ο αι. π.Χ. επικρατεί και σταδιακά γενικεύεται η καύση αντί της ταφής των νεκρών. Οι τάφοι πάντως, οικογενειακοί ή γενών, είναι ίδιου τύπου με τους μινωικούς, δηλ. θαλαμωτοί σκαμμένοι σε μαλακό πέτρωμα, θολωτοί τάφοι ή ταφικά περιφράγματα. Μέσα στους τάφους τοποθετούνται σε ταφικά αγγεία η τέφρα και τα λείψανα από την καύση του νεκρού μαζί με ποικίλα κτερίσματα, όπλα, πλούσια κοσμήματα, ειδώλια, μυροδοχεία και άλλα σκεύη που μαρτυρούν την ευμάρεια της εποχής.

Από τον 7ο αι. π.Χ., και ιδίως από τον 5ο αι. π.Χ., συνηθίζονται οι ατομικοί τάφοι και σταδιακά επικρατεί και πάλι το έθιμο ταφής αντί της καύσης.

Οι σημαντικοί τάφοι σηματοδοτούνται με επιτύμβιες ανάγλυφες ή εγχάρακτες στήλες, όπως

[Σελ. 360]: Πώρινη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη παράσταση νεαρής γυναίκας που κρατεί άνθος. Κουνάβοι, Αρχαϊκή περίοδος (τέλος 8ου αι. π.Χ.).

των Κουνάβων με παράσταση κόρης και της Αγίας Πελαγίας με παράσταση νεαρού κυνηγού.

Στα ελληνιστικά χρόνια εξακολουθούν να υπάρχουν πλούσια κι ενδιαφέροντα ταφικά αφιερώματα, όπως τα χρυσά κοσμήματα του τάφου των Ασίων ή τα κοσμήματα, τα ειδώλια ερωτιδέων, τα λίθινα και τα γυάλινα αγγεία και μυροδοχεία από τα νεκροταφεία Γόρτυνας και Κνωσού.

Κατά τη ρωμαιοκρατία στα μεγαλύτερα νεκροταφεία, όπως στην Κνωσό και τη Γόρτυνα, εκτός από τους απλούς τάφους, κεραμοσκεπείς ή κιβωτιόσχημους, κτίζονταν επιβλητικά ταφικά μνημεία, τύπου μαυσωλείου, ή λαξεύονταν στο βράχο ορθογώνιοι θάλαμοι με αρκοσόλια, όπως στην Κνωσό και στα Μάταλα. Επιτύμβιες στήλες στήνονταν επίσης στους ρωμαϊκούς τάφους. Οι πλουσιότερες ταφές γίνονταν σε μαρμάρινες ανάγλυφες σαρκοφάγους, όπως η εντυπωσιακή σαρκοφάγος από τα Μάλια με ανάγλυφες Μέδουσες, ερωτιδείς, βουκράνια, λεοντοκεφαλές, λιοντάρια, αετούς και στεφάνια από φύλλα και καρπούς.

Μεγάλη μαρμάρινη ρωμαϊκή σαρκοφάγος από τα Μάλια με πλούσιο ανάγλυφο διάκοσμο, γιρλάντες, βούκρانا, ερωτιδείς και κεφαλές Μέδουσας. Περιείχε γυναικεία ταφή με χρυσά κοσμήματα. Ρωμαϊκή περίοδος (2ος-3ος αι. μ.Χ.).

3. Θρησκεία – Ιερά, Ναοί

Μετά την έλευση των Δωριέων, εισάγεται στην Κρήτη στις αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ. το δωδεκάθεο του Ολύμπου με επιδράσεις από την πανάρχαιη μινωική θρησκευτική παράδοση. Η λατρεία ασκείται σε ιερούς «οίκους» όπως στο Καρφί και το Καβούσι από τον 11ο αι. π.Χ., αργότερα σε ναούς όπως στον Πρινιά, επίσης σε υπαίθρια ιερά όπως στη Σύμη και σε σπήλαια όπως στο Ιδαίο Άντρο και στο σπήλαιο Ψυχρού. Οι ναοί του Πρινιά, της αρχαίας Ριζηνίας, κοσμούνται τον 7ο αι. π.Χ. με εξαιρετικά γλυπτά και ανάγλυφες ζωφόρους. Οι κρητικοί ναοί πάντως δεν αποκτούν μνημειώδες μέγεθος ούτε την εξωτερική κιονοστοιχία που περιβάλλει τους ελληνικούς ναούς.

Από την κλασική περίοδο και εξής σειρά από ιερά αφιερωμένα σε θεούς του ολυμπιακού πανθέου και σε άλλες ελληνικές θεότητες ιδρύονται στις κρητικές πόλεις, όπως π.χ. της Δήμητρας στην Κνωσό, του Διός Θενάτα στην Αμνισό, του Ασκληπιείου στη Λεβίνα. Κατά την ελληνιστική περίοδο όπως και σ' άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου γνωρίζουν άνθηση μυστηριακές λατρείες και αναβιώσεις πανάρχαιων δοξασιών. Όπως και αλλού, διαδίδεται ευρύτατα στην Κρήτη η λατρεία του Σεράπιος και της Ίσιδας λόγω των σχέσεων Κρήτης και Αιγύπτου και ιδρύονται ναοί στη Γόρτυνα και σε σειρά άλλων πόλεων. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο που ακολουθεί, στη λατρεία των θεοτήτων προστίθεται η λατρεία των αυτοκρατόρων. Τα ιερά και οι ναοί των σημαντικών πόλεων αυξάνονται και κοσμούνται με γλυπτά έργα όπως τα γλυπτά από τους ναούς της Γόρτυνας, πρωτεύουσας της ρωμαϊκής επαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής, ανάμεσά τους το κολοσσικό άγαλμα του Πυθίου Απόλλωνα που βρέθηκε μέσα στο ναό του.

Κυκλικός οικίσκος με θύρα που κλείνει με θυρόφυλλο και, στο εσωτερικό του, καθιστή μορφή θεάς με υψωμένα χέρια. Στη στέγη δύο ανδρικές μορφές κοιτούν από το άνοιγμα της καμινάδας. Δίπλα τους ένα ζώο, ίσως σκύλος. Εικονίζεται πιθανώς σκηνή λατρείας της θεάς της φύσης ή του Κάτω Κόσμου. Αρχικά στη Συλλογή Γιαμαλάκι. Αρχάνες, Γεωμετρική περίοδος (τέλος 9ου αι. π.Χ.).

4. Η κεραμική

Οι ύστατοι κεραμικοί ρυθμοί του τέλους της Μετανακτορικής περιόδου προοιωνίζονται ήδη στην εξέλιξη προς τις διακοσμητικές τάσεις των ελληνικών χρόνων. Στην Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική περίοδο από τον 10ο έως τον 8ο αι. π.Χ. και με την επικράτηση του δωρικού στοιχείου, παγιώνεται η τάση για αυστηρό εκγεωμετρισμό και απλοποίηση της διακόσμησης και τα μοτίβα σχεδιάζονται πια με διαβήτη και χάρακα. Χαρακτηριστικά είναι τα τεφροδόχα αγγεία με κόσμηση ομόκεντρων κύκλων και άλλων γεωμετρικών σχημάτων, τα μικρά αγγεία, όπως οι αрубάλλοι και μια σειρά ζωόμορφων ή ανθρωπόμορφων αγγείων, κυρίως πτηνόμορφοι ασκοί. Οι εικονιστικές παραστάσεις δεν είναι συχνές και οι ανθρωπίνες μορφές παριστάνονται και αυτές με γεωμετρική αντίληψη.

Σημαντικό είναι αυτή την περίοδο το κεραμικό εργαστήριο της Κνωσού, η δραστηριότητα του οποίου συνεχίζεται και στον επόμενο αιώνα, στη λεγόμενη «Ανατολίζουσα» περίοδο, όταν η ανατολική επίδραση όχι μόνο στην κεραμική αλλά στην τέχνη γενικότερα ήταν ιδιαίτερα έντονη και εμφανής. Στο θεματολόγιο εντάσσονται ανατολικά μοτίβα και διακοσμητικές συνθέσεις. Χαρακτηριστικοί του εργαστηρίου της Κνωσού την περίοδο αυτή είναι οι τεφροδόχοι πίθοι, με ασυνήθιστη για την εποχή διακοσμητική πολυχρωμία από μαύρο, κόκκινο, μπλε και λευκό χρώμα. Σημαντικά επίσης είναι τα αγγεία από το Αφρατί, την περιοχή των αρχαίων Αρκάδων, που κοσμούνται με ανάγλυφες ανθρώπινες ή δαιμονικές μορφές και ζωγραφικές εικονιστικές παραστάσεις με λευκό ή μαύρο χρώμα. Χαρακτηριστική κατηγορία αποτελούν και οι υπερμεγέθεις αποθηκευτικοί πίθοι, ύψους πάνω από 1,5 μ., που κοσμούνται με ζώνες ανάγλυφων διακοσμητικών και εικονιστικών θεμάτων.

Από την Αρχαϊκή εποχή, τον 6ο αι. π.Χ. και εξής, η κρητική κεραμική παραγωγή παρουσιάζει ύφεση δημιουργικότητας και στους κλασικούς χρόνους, τον 5ο και 4ο αι. π.Χ., ξεχωρίζουν κυρίως τα εισηγμένα αττικά αγγεία και οι τοπικές μιμήσεις τους.

Στην Ελληνιστική περίοδο, από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση το 67 π.Χ., η κεραμική είναι κυρίως ντόπιας και μάλλον αμελούς κατασκευής, συνήθως αγγεία ακόσμητα και πολύ λιγότερα διακοσμημένα με θέματα κοινά σ' όλες τις ελληνικές περιοχές. Στα διακοσμημένα περιλαμβάνονται ορισμένα με κόσμηση λευκού χρώματος, τα λεγόμενα «Ρυθμού Δυτικής Πλαγιάς», ενώ ολιγάριθμα είναι επίσης τα ελληνιστικά αγγεία που έχουν ανάγλυφη διακόσμηση.

Η τοπική κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων, από το τέλος του 1ου αι. π.Χ. έως τις αρχές του 3ου αι. μ.Χ., προσαρμόζει τα σχήματα της προηγούμενης περιόδου και παράγει σειρές ακόσμητων σκευών καθημερινής χρήσης, ενώ για ειδικές χρήσεις και περιστάσεις εισάγονταν πολυτελή, συχνά ανάγλυφα διακοσμημένα, επιτραπέζια σκεύη από τα μεγάλα κέντρα του ρωμαϊκού κόσμου.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι λύχνοι, απ' τους οποίους αξίζει ν' αναφερθούν οι πολύφωτοι των υστεροκλασικών-ελληνιστικών χρόνων, οι μεγάλοι ανάγλυφοι από το Ιδαίο Άντρο και μια σειρά από μικρά ρωμαϊκά λυχνάρια με τολμηρές ερωτικές σκηνές.

Πίλινος λέβητας με πλούσια ζωγραφιστή διακόσμηση και τρεις ανάγλυφες προτομές γρυπών με ζωγραφιστά σώματα. Αφρατί, Ανατολίζουσα περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Δακτυλιόσχημος κέρνος- ρυτό από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού με συγκολλημένους τρεις πτηνόσχημους ασκούς στο πρόσθιο τμήμα και τρεις αμφορίσκους και ένα κύπελλο στο οπίσθιο. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Κάλυμμα τεφροδόχου αγγείου με πυκνή ζωγραφιστή κόσμηση. Απεικονίζεται ο Δίας με τους κεραυνούς, τριποδικός λέβητας και πτηνό. Φορτέτσα Κνωσού, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Κρατήρας με παράσταση λιονταριών που κατασπαράζουν άνδρα. Γεωμετρική περίοδος (9ος αι. π.Χ.).
Υδρία με παράσταση αρματοδρομίας, αγώνισμα που περιλαμβάνεται στα ομηρικά αθλήματα προς τιμήν του νεκρού. Καβούσι, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).
Πρόχους από τις Κούρτες με ζώνες ζωγραφιστής διακόσμησης. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Ταφικό αγγείο με παράσταση πτερωτής ανδρικής μορφής, ίσως του μυθικού Τάλω, ανάμεσα σε σφίγγες. Αφρατί, Ανατολίζουσα περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

366

Πολύχρωμος ταφικός τριποδικός πίθος με πώμα. Φορτέτσα Κνωσού, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

367

Μεγάλος πίθος με ανάγλυφους γρύπες και σφίγγες σε ορθογώνια πλαίσια.
Αφρατί, Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

[Σελ. 368]: Λεπτομέρεια πρόχου με παράσταση ερωτικού ζεύγους στο λαιμό, ίσως του Θησέα και της Αριάδνης. Αφρατί, Πρώτη Αρχαϊκή περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Τριποδικό σύνθετο αγγείο («ιππαλεκτρών») που συνδυάζει κεφαλή ίππου και σώμα πτηνού, προχοΐδιο στην ουρά και καθιστή ανδρική μορφή συγκολλημένη στην τοξοειδή λαβή. Βόρειο νεκροταφείο Κνωσού, Γεωμετρική περίοδος (9ος αι. π.Χ.).

Ιδιότυπη δισώματη πρόχους, με παράπλευρη προχοή σε σχήμα κεφαλής αιγοειδούς και λαβή σε σχήμα λαιμού και κεφαλής χίνας. Γούβες, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Σύνθετο αγγείο με σώμα πτηνού, κεφαλή ταύρου και λαβή σε σχήμα κεφαλής και κορμού γυναίκας σε θέση ίππευσης, ίσως αναφορά στο μύθο της απαγωγής της Ευρώπης από τον Δία-ταύρο. Πλούσιος ζωγραφιστός διάκοσμος καλύπτει την επιφάνεια του αγγείου και τονίζει επιμέρους στοιχεία, όπως τα φτερά του πτηνού και το πρόσωπο και τα μαλλιά της γυναικείας μορφής. Βόρειο νεκροταφείο Κνωσού, Δαιδαλική περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Λύχνοι ρωμαϊκών χρόνων με ρεαλιστικές απεικονίσεις ερωτικών σκηνών.
Καβούσι και άλλες θέσεις.

Πολύφωτος λύχνος, αποτελούμενος από δίσκο με ψηλό πόδι, στον οποίο έχουν επικολληθεί κυκλικά δεκατρείς μικρότεροι λύχνοι. Λεβίνα, Ελληνιστική περίοδος (3ος αι. π.Χ.).

Υδρία με φυτική διακόσμηση τύπου Hadra. Άι-Γιάννης Φαιστού, Ελληνιστική περίοδος (μέσα 3ου αι. π.Χ.).

5. Οι τέχνες

Στη διάρκεια της 1ης χιλιετίας π.Χ. η κρητική τέχνη εντάσσεται στην εξέλιξη της ευρύτερης ελληνικής, εμπλουτισμένη σ' ορισμένες περιπτώσεις με τοπικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και εξωτερικές επιρροές.

Η δωρική λιτότητα και στιβαρότητα της γεωμετρικής τέχνης των πρώτων αιώνων μετεξελίσσεται στην ανατολίζουσα τέχνη με ανατολικές επιδράσεις και γνωρίζει νέα άνθηση στην αρχαϊκή περίοδο συμβάλλοντας καθοριστικά στη γένεση της μνημειώδους γλυπτικής. Στη συνέχεια, κατά την Κλασική και Ελληνιστική περίοδο, ακολουθεί τα πρότυπα της ελληνικής τέχνης χωρίς ιδιαίτερη δημιουργική πρωτοτυπία και τελικά κατά τη ρωμαϊοκρατία εντάσσεται στην καλλιτεχνική παραγωγή του ρωμαϊκού κόσμου που αναπαράγει συχνά μορφές και τύπους της παλαιότερης ελληνικής τέχνης.

ΕΙΔΩΛΟΠΛΑΣΤΙΚΗ

Η μεγάλη παράδοση της μινωικής ειδωλοπλαστικής ανακλάται και στην παραγωγή της πρώτης χιλιετίας, μετά τη δωρική κατάκτηση. Πολυάριθμα ειδώλια ανατίθενται σε ιερά από τους λάτρεις και άλλα συνοδεύουν τους νεκρούς στους τάφους. Τα πήλινα ειδώλια πλάθονται στο χέρι, κατασκευάζονται στον τροχό ή με μήτρα ενώ τα χάλκινα είναι χυτά.

Τα τεχνοτροπικά γνωρίσματα των υπομινωικών ειδωλίων σταδιακά εξελίσσονται από τον 10ο έως τον 8ο αι. π.Χ. και τα ειδώλια αποκτούν τα χαρακτηριστικά του γεωμετρικού ρυθμού. Η λεγόμενη «Απολλώνια Τριάδα», σημαντικότατο εύρημα από τη Δρήρο χρονολογούμενο γύρω στα 700 π.Χ., απαρτίζεται από τρία αγαλμάτια, ένα ανδρικό και δύο γυναικεία, που θεωρείται ότι απεικονίζουν τον Απόλλωνα μεταξύ της μητέρας του Λητούς και της αδελφής του Άρτεμης. Έχουν κατασκευαστεί από χάλκινα σφυρήλατα συνενωμένα ελάσματα προσαρμοσμένα σε ξύλινο πυρήνα και συνδυάζουν τεχνοτροπικά γνωρίσματα του γεωμετρικού και του δαιδαλικού ρυθμού. Από τον 7ο αι. π.Χ. επικρατεί στην ειδωλοπλαστική ο λεγόμενος «δαιδαλικός ρυθμός», με τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του: εκγεωμετρισμένους σωματικούς όγκους, έντονα δηλωμένο πρόσωπο, χαρακτηριστική κόμμωση. Αυτή την εποχή παράγονται έργα ιδιαίτερης ποιότητας, πήλινα και χάλκινα.

Η κρητική ειδωλοπλαστική από την αρχή της πρώτης χιλιετίας παράγει κάθε είδους ομοιώματα. Σειρές ανθρώπων ειδωλίων παριστάνουν τους αναθέτες σε καθημερινές ή θρησκευτικές περιστάσεις και σε διάφορες εκδηλώσεις της ζωής. Απεικονίζονται μουσικοί, τοξότες, πολεμιστές, γυναίκες που θρηνούν ή που γεννούν, λάτρεις που ζητούν την ευλογία. Από το σπήλαιο της θεάς Ειλειθυίας, θεάς του τοκετού, στην Ίνατο προέρχονται ειδώλια εγκύων γυναικών, ερωτικών ζευγών, μιας γυναίκας που θηλάζει και ενός βρέφους σκεπασμένου στην κούνια του. Ποικίλα είναι τα ειδώλια από τα νεκροταφεία της Κνωσού, του Πρινιά και των Αρκάδων: πολύκλαδα ιερά δέντρα με πουλιά καθισμένα πάνω τους, ζώα, πουλιά, πλοιάρια και φανταστικά όντα.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν από τον 7ο αι. π.Χ. τα ανάγλυφα πήλινα πλακίδια, αναθήματα σε διάφορα ιερά, στα οποία αποτυπώνονταν με μήτρες γυναικείες μορφές, γυμνές θεότητες, μυθολογικές σκηνές και δαιμονικές μορφές. Χαρακτηριστική είναι η ομάδα πήλινων πλακιδίων από τη Γόρτυνα.

Έργα μικροτεχνίας που απεικονίζουν επίσης ανθρώπινες και άλλες μορφές είναι τα σημαντικά ελεφαντοστέινα πλακίδια και ημίγλυφα ειδώλια από το Ιδαίο Άντρο.

Από τον 6ο αι. π.Χ. και εξής η γενική στασιμότητα στην τέχνη αντικατοπτρίζεται και στην ειδωλοπλαστική. Η παραγωγή μαζικοποιείται με την ευρεία χρήση της μίτρας για κατασκευή ειδωλίων και από τον 5ο ως τον 1ο αι. π.Χ. επικρατούν τύποι κοινοί σ' όλο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Όπως κι αλλού, εντονότερη και πολυποίκιλη είναι η παραγωγή των ελληνιστικών χρόνων. Χαρακτηριστικά είναι μεταξύ άλλων τα ειδώλια ερωτιδέων από τη Γόρτυνα, ειδώλια γυναικών, παιδικές κούκλες και κουδουνίστρες. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα προσωπεία, από το γεωμετρικό προσωπείο τελετουργικού χαρακτήρα από το Βρόκαστρο ως τα μεταγενέστερα που αποτελούν ομοιώματα από μάσκες της αρχαίας κωμωδίας και τραγωδίας.

Η «Απολλώνια Τριάδα». Τρία χάλκινα αγάλματα από σφυρήλατο έλασμα που βρέθηκαν στο Δελφίνιο της Δρήρου και θεωρείται ότι απεικονίζουν τον θεό Απόλλωνα, τη μητέρα του Λητώ και την αδελφή του Άρτεμι. Πρόκειται για σημαντικότερα έργα στην ιστορία της ελληνικής τέχνης, αφού είναι τα πρωιμότερα χάλκινα σφυρήλατα αγάλματα που έχουν βρεθεί. Τέλος Γεωμετρικής εποχής (τέλος 8ου αι. π.Χ.).

Πάλινα ειδώλια. Αγία Τριάδα, Δαιδαλική περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Ανδρικό ειδώλιο από το Δικταίο Άντρο, στο Ψυχρό Λασηθίου. Δαιδαλική περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Ειδώλιο έφιππης γυναικείας θεότητας. Αρχάνες, Πρωτογεωμετρική περίοδος (1000-850 π.Χ.).

Ειδώλιο μουσικού με φόρμιγγα, χαρακτηριστικό μουσικό όργανο της Γεωμετρικής εποχής. Αφρατί, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο φορμικτή.
Γεωμετρική περίοδος
(τέλος 8ου αι. π.Χ.).

Ανδρικό ειδώλιο από
το Ιδαίο Άντρο. Αρχαϊκή
περίοδος (6ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο κούρου (7ος αι. π.Χ.). Χάλκινο ειδώλιο άνδρα που κρατά κύπελλο,
προσφορά που ίσως σχετίζεται με τα μυθικά έθιμα ενηλικίωσης των νέων και ένταξής τους
στο κοινωνικό στάδιο του πολίτη (8ος αι. π.Χ.). Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο (7ος αι. π.Χ.).
Από το Ιερό Ερμή και Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο από το Βρόκαστρο.
Πρωτογεωμετρική περίοδος (10ος-9ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο ομοίωμα άρματος από
το Δικταίο Άντρο (8ος-7ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο αλόγου. Αγία Τριάδα, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο ειδώλιο από το Δικταίο Άντρο. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Χάλκινα ειδώλια ταύρων από την Αγία Τριάδα,
αφιερώματα σε υπαίθριο ιερό (7ος-6ος αι. π.Χ.).

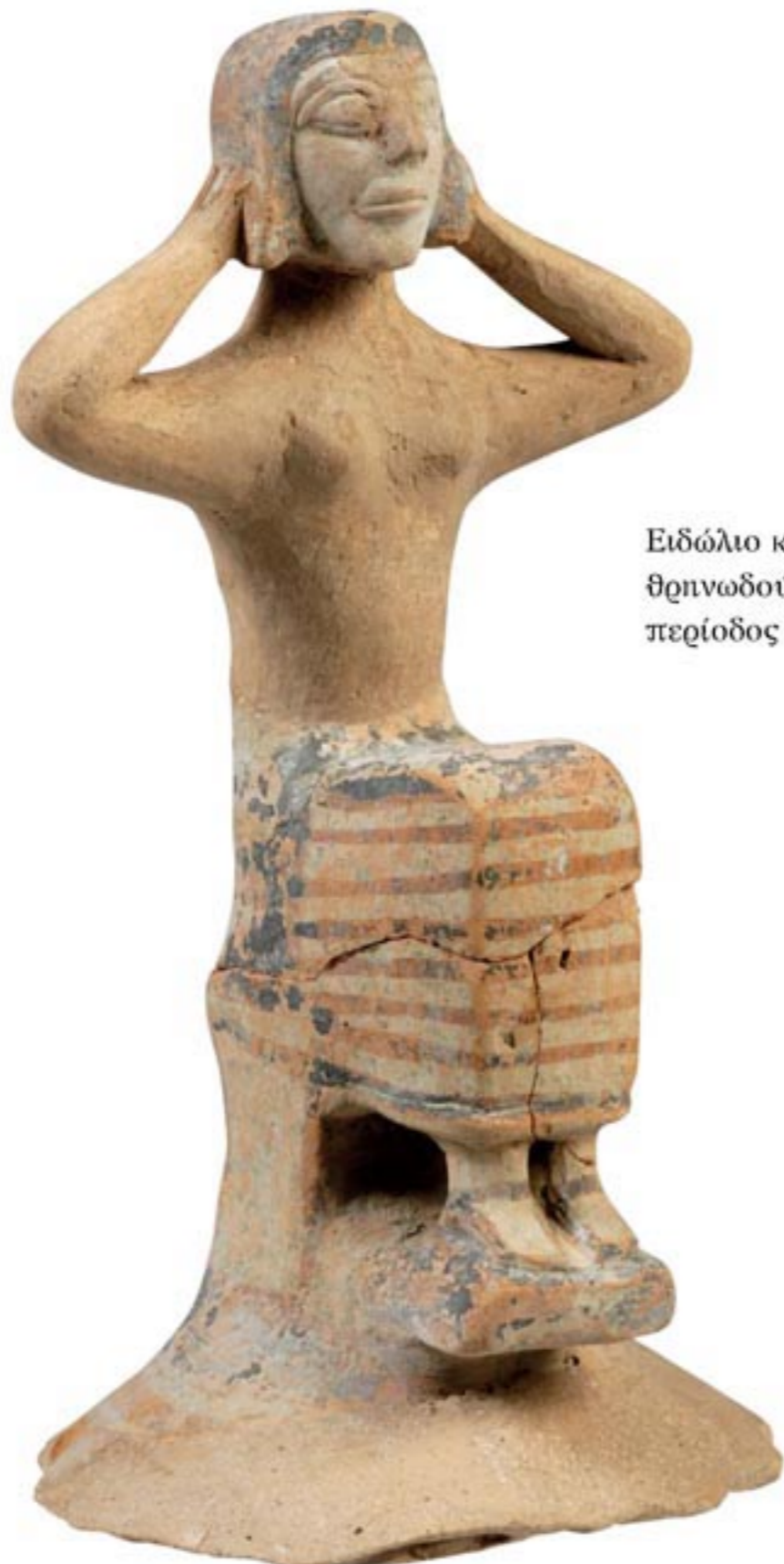

Χάλκινο ειδώλιο αλόγου από την Αγία Τριάδα. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Πίλινο ειδώλιο «δαιδαλικού» τύπου. Γόρτυνα, 7ος αι. π.Χ.

Ειδώλιο καθιστής γυναίκας
θρηνωδού. Πρινιάς, Δαιδαλική
περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Πίλινο σχηματικό ομοίωμα ιερού δένδρου, με πουλιά
που συμβολίζουν τη θεοφάνεια καθισμένα πάνω
στα κλαδιά του, αντίστοιχο ίσως του «δένδρου της ζωής»
στην Ανατολή. Νεκροταφείο Φορτέτσας Κνωσού,
Ανατολίζουσα περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Ειδώλια ερωτιδέων από τη Γόρτυνα.
Ελληνιστική περίοδος (3ος-2ος αι. π.Χ.).

Μαρμάρινη ανάγλυφη πλάκα με παράσταση της ερωτικής συνεύρεσης του Δία, μεταμορφωμένου σε κύκνο, με τη Λήδα. Ο μεγαλόπτερος θείκός κύκνος με ανασπκωμένα τα μεγάλα φτερά του στηρίζεται στους μισούς της γυμνής Λήδας που, λυγίζοντας το σώμα της, υψώνει ελαφρά το πρόσωπο με έκφραση ηδυπαθή και συγχρόνως εκστατική. Κνωσός, Ρωμαϊκή περίοδος (1ος-2ος αι. μ.Χ.).

Η Δωρική Κρήτη κατέχει ξεχωριστή θέση στη γένεση της λεγόμενης μεγάλης πλαστικής, δηλαδή στη δημιουργία της μνημειώδους γλυπτικής, της κατασκευής γλυπτών λίθινων έργων σε φυσικό ή υπερφυσικό μέγεθος. Λόγω της πρωιμότητας και της ποιότητας των κρητικών γλυπτών έχει θεωρηθεί ότι η δαιδαλική γλυπτική έχει αφετηρία γένεσης την Κρήτη κατά τον 7ο αι. π.Χ. Πέραν των πρώιμων αυτοτελών γλυπτών, στην Κρήτη δημιουργούνται τα πρωιμότερα αρχιτεκτονικά γλυπτά που κοσμούν τους ναούς. Οι βασικοί τύποι αγαλμάτων της εποχής είναι η όρθια ανδρική μορφή, ο κούρος, η όρθια γυναικεία μορφή, η κόρη, καθώς και οι καθιστές γυναικείες μορφές. Στην τεχνοτροπική εξέλιξη αυτών των αγαλματικών τύπων που χαρακτηρίζουν την ελληνική γλυπτική ως τον 5ο αι. π.Χ., έχει σημαντική συμβολή η Κρήτη.

Τα χαρακτηριστικά τεχνοτροπικά γνωρίσματα του δαιδαλικού ρυθμού είναι η αυστηρή σωματική άρθρωση σε γεωμετρικούς όγκους, τα τονισμένα χαρακτηριστικά του προσώπου και η τυποποιημένη κόμμωση σε οριζόντιες ή κατακόρυφες μπούκλες, που μοιάζει με περούκα. Στην Κρήτη, λόγω έλλειψης μαρμαροφόρων κοιτασμάτων, διαθέσιμο υλικό για την κατασκευή γλυπτών είναι ο σχετικά εύθραυστος ασβεστόλιθος ή πωρόλιθος. Η περιορισμένη αντοχή του υλικού δεν ευνόησε την κατασκευή αυτοτελών αγαλμάτων μεγάλου μεγέθους, οδήγησε όμως στην κατασκευή γλυπτών που ενισχύονται από πρόσθετη στήριξη, όπως είναι τα αρχιτεκτονικά γλυπτά των ναών. Το μεγαλύτερο δαιδαλικό γλυπτό που έχει σωθεί είναι ο κορμός καθιστής θεάς από το Αστρίτσι της κεντρικής Κρήτης. Καθιστή επίσης θεά απεικονίζει σχηματικά το ανάγλυφο από τις Μάλλες, χρονολογούμενο στο α' μισό του 7ου αι. π.Χ., ενώ λίγο μεταγενέστερος είναι ο κορμός καθιστής θεάς από την Ελεύθερα και η ένθρονη Αθηνά από τη Γόρτυνα που κοσμείται επιπρόσθετα με ζωγραφιστούς ρόδακες, ανθέμια και συνδεόμενες σπείρες.

Τα αρχιτεκτονικά γλυπτά αντιπροσωπεύονται από τα έργα, ολόγλυφα και ανάγλυφα, που κοσμούσαν τον 7ο αι. π.Χ. το ναό της Αθηνάς στη Γόρτυνα και το ναό στον Πρινιά, την αρχαία Ριζηνία, αφιερωμένο πιθανόν στη Ρέα. Στη Γόρτυνα, την πρόσοψη του ναού διακοσμούσαν μεγάλες λίθινες ορθογώνιες πλάκες με ανάγλυφες θεϊκές τριάδες, έναν άρρενα θεό μεταξύ δύο γυναικείων θεοτήτων στη μία περίπτωση, τρεις γυμνές γυναικείες θεότητες με ιερατικό κάλυμμα κεφαλής, τον «πόλο», στη δεύτερη. Το ναό του Πρινιά κοσμούσε η μεγάλη ζωφόρος που παριστάνει πομπή ιππέων, με τις ασπίδες και τις λόγχες τους, έργο πρώιμο με αυστηρή, δωρική παραστατικότητα. Το υπέρθυρο του πυλώνα του ναού, που έχει ανασκευαστεί στο Μουσείο Ηρακλείου, κοσμείται με καθιστές θεές και ανάγλυφα ζώα.

Από τις νεκροπόλεις του Πρινιά προέρχονται οι ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες που απεικονίζουν σε χαμηλό ανάγλυφο με διπλό περίγραμμα πολεμιστές, μορφή καθιστή σε θρόνο και θεϊκή ίσως μορφή που κρατά στεφάνι και πουλί.

Από τον 6ο αι. π.Χ. η καλλιτεχνική δημιουργία στην Κρήτη παρουσιάζει στασιμότητα σ' όλους τους τομείς της τέχνης, αντίθετα μ' ό,τι συμβαίνει στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Ορισμένα έργα, όπως ένα κεφάλι κούρου από την Αξό ή οι πωρολιθικοί αετοί από το ιερό του Διός Θανάτα στην Αμνισό και η υστεροαρχαϊκή στήλη κόρης από τους Κουνάβους, δείχνουν τη συνέχεια της τέχνης που οδηγεί προς την Κλασική εποχή, κατά την οποία υιοθετούνται πια τα ελληνικά πρότυπα. Στην Κλασική περίοδο χρονολογούνται λίγα έργα όπως η επιτύμβια στήλη νεαρού τοξότη από την Αγία Πελαγία, την αρχαία Απολλωνία, η επιτύμβια στήλη από το Ηράκλειο που απεικονίζει τον νεκρό να αποχαιρετά τη γυναίκα και το παιδί του και η μετόπη ναού που εικονίζει τον Ηρακλή να φέρνει τον Ερυμάνθιο κάπρο στον Ευρυσθέα που κρύβεται μέσα σ' ένα

πιθάρι. Τα περισσότερα όμως από τα γλυπτά εκθέματα του Μουσείου χρονολογούνται στις επόμενες ελληνορωμαϊκές περιόδους και μάλιστα τη Ρωμαϊκή, όταν η Γόρτυνα αποτέλεσε πρωτεύουσα της επαρχίας Κρήτης και Κυρηναικής. Στα τελευταία ελληνιστικά χρόνια, τον 1ο αι. π.Χ., χρονολογείται ο ωραίος χάλκινος επιτύμβιος ανδριάντας από την Ιεράπετρα, που απεικονίζει νέο τυλιγμένο σε ιμάτιο, με ευδιάκριτη τη θλιμμένη έκφραση στο πρόσωπο. Στη Ρωμαϊκή περίοδο δύο είναι οι κυρίαρχες τάσεις της γλυπτικής: αφενός η κατασκευή πορτρέτων ρωμαίων αυτοκρατόρων ή ιδιωτών, αφετέρου η αντιγραφή και αναπαραγωγή διάσημων παλαιότερων γλυπτών έργων της ελληνικής τέχνης. Από τη Γόρτυνα προέρχονται το κολοσσικό άγαλμα του Πυθίου Απόλλωνα με τον μακρύ πέπλο, όπως και το ζεύγος Πλούτωνα-Περσεφόνης με τον Κέρβερο ανάμεσά τους, που παριστάνονται με μορφή Σεράπιος και Ίσιδας, ένδειξη της διάδοσης της λατρείας των αιγυπτιακών θεοτήτων αυτή την εποχή. Ενδιαφέρουσα είναι σειρά πορτρέτων αυτοκρατόρων όπως της οικογένειας των Ιουλίων και Κλαυδίων, του Αυγούστου, του Σεπτιμίου Σεβήρου, του Αντωνίου Πίου, του Τραϊανού κ.ά. Από τα αγάλματα ενδιαφέρον παρουσιάζουν αγάλματα της Αφροδίτης, του Πάνα, το σύμπλεγμα των «Νιοβιδών» με την Άρτεμη που τοξεύει τα παιδιά της Νιόβης η οποία προσπαθεί να τα προστατεύσει, άγαλμα φιλοσόφου, αγάλματα και πορτρέτα ρωμαίων κυριών. Από τα ανάγλυφα αξιόλογα είναι αυτά με μυθολογικά θέματα όπως της Λίδας με τον κύκνο-Δία, το κυνήγι του Καλυδωνίου κάπρου, ο Βελλεροφόντης με τον φτερωτό Πήγασο, η Πάλη του Έρωτα με τον Αντέρωτα και οι Ερωτιδείς που κοιμούνται. Τα περισσότερα χρονολογούνται στους δύο αυτοκρατορικούς αιώνες, 1ο-2ο αι. μ.Χ., περίοδο ευμάρειας και οικοδομικής ανασυγκρότησης στην Κρήτη, κατά την οποία εκτελούνται μεγάλα δημόσια οικοδομικά έργα και οι πόλεις κοσμούνται με γλυπτά εμπνευσμένα από τα περίφημα προγενέστερα έργα της ελληνικής τέχνης.

[Σελ. 382]: Επιτύμβια στήλη νεαρού τοξότη, πιθανόν αττικό έργο.
Αγία Πελαγία, Κλασική περίοδος (5ος αι. π.Χ.).

Πώρινη κεφαλή αγάλματος από την Αξό.
Αρχαϊκή περίοδος (6ος αι. π.Χ.).

Το άνω μισό πώρινου αγάλματος
από την Ελεύθερνα. Δαιδαλική
περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Επιτύμβια στήλη που εικονίζει τον αποχαιρετισμό του
νεκρού προς τη γυναίκα και το μικρό παιδί του. Η γυναίκα
κρατά κοσμηματοθήκη, το παιδί σχολικό κύλινδρο και
αθύβαλλο. Ηράκλειο, Κλασική περίοδος (4ος αι. π.Χ.).

Πώρινη ζωφόρος από το ναό Α του Πρινιά με παράσταση πομπής ιππέων που παρελαύνουν με ασπίδες και λόγχες. Αποτελεί το πρωιμότερο γνωστό παράδειγμα λίθινης ζωφόρου από ελληνικό ναό, με εικονογραφικό περιεχόμενο που σημειοθετεί την εξέχουσα θέση της πολεμικής δωρικής αριστοκρατίας των ιππέων. Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Εικονιστική αποκατάσταση της πρόσοψης του ναού Α του Πρινιά, με τη ζωφόρο των ιππέων στο επιστύλιο του προστώου.

386

Χάλκινος επιτύμβιος ανδριάντας νέου, ντυμένου με μιάτιο. Η θλίψη για τον πρόωρο θάνατό του αποτυπώνεται στο πρόσωπο του αγοριού. Έργο υψηλής ποιότητας των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Ιεράπετρα, 1ος αι. π.Χ.

[Σελ. 387]: Δύο αγάλματα από τον ναό των Αιγυπτιακών Θεοτήτων της Γόρτυνας που συνδυάζουν εικονογραφικά στοιχεία και σύμβολα ελληνικών και αιγυπτιακών θεοτήτων. Η Ίσις-Περσεφόνη κρατά σείστρο και φέρει σεληνιακό δίσκο, το σύμβολο της Ίσιδας, στο κεφάλι. Ο Δίας-Σέραπις με «μόδιο» στο κεφάλι παριστάνεται ως Πλούτων έχοντας δίπλα του τον τρικέφαλο σκύλο Κέρβερο, φύλακα του Κάτω Κόσμου. Ρωμαϊκή περίοδος (τέλος 2ου αι. μ.Χ.).

Πορτρέτα των ρωμαίων αυτοκρατόρων Μάρκου Αυρηλίου (αριστερά) και Τραϊανού. Προέρχονται από τη Γόρτυνα και τη Λύττο αντίστοιχα (2ος αι. π.Χ.).

Άγαλμα του τραγοπόδαρου θεού Πάνα. Αργυρούπολη Ρεθύμνου, Ρωμαϊκή περίοδος (2ος αι. μ.Χ.).

Άγαλμα Αφροδίτης που κρατά φιάλη. Γόρτυνα, Ρωμαϊκή περίοδος (2ος αι. μ.Χ.).

Άγαλμα φιλοσόφου ή ιατρού με βακτηρία
στο χέρι και βιβλία δίπλα στο πόδι.
Ρωμαϊκή περίοδος (2ος-3ος αι. μ.Χ.).

Μικρό άγαλμα Διονύσου- Σαρδανάπαλου
ρωμαϊκών χρόνων, από την Κνωσό.

Η παλαιά παράδοση της περίφημης μινωικής κοσμηματοτεχνίας αναγεννάται την πρώτη χιλιετία π.Χ., ιδίως από τον 9ο αι. π.Χ., όταν οι εξωτερικές επαφές και οι ανατολικές επιρροές εμπλουτίζουν με νέα στοιχεία την τέχνη. Στη χρυσοχοΐα χρησιμοποιούνται οι ήδη γνωστές από τους μινωικούς χρόνους τεχνικές, η σφυρηλάτηση, η χύτευση, η κοκκίδωση και η συρματερή, καθώς και η ένθεση ημιπολύτιμων λίθων για την κατασκευή εντυπωσιακών κοσμημάτων. Παρά την αναλογία στην τεχνική κατασκευής είναι εμφανής η τεχνοτροπική διαφορά των κοσμημάτων των Δωριέων από τα λεπτεπίλεπτα κοσμήματα των Μινωιτών. Επιπλέον επικρατούν και διαδίδονται από τα πρώτα ήδη χρόνια νέοι τύποι κοσμημάτων, οι περόνες και οι πόρπες που χρησιμοποιούνται για τη στερέωση του νέου τύπου ενδύματος, του δωρικού πέπλου. Από τον 8ο αι. π.Χ. οι τοξωτές πόρπες από σίδηρο και κυρίως χαλκό αποκτούν μια διακοσμητική πλάκα με εγχάρακτες παραστάσεις. Οι περόνες συχνά είναι από πολύτιμα μέταλλα, όπως το ζεύγος χρυσών μικρών λεπτοδουλεμένων περονών του 7ου αι. π.Χ. από την Κνωσό, που ενώνονται με αλυσίδα και κοσμούνται με μικροσκοπικά πουλιά. Την ίδια εποχή εντυπωσιακά είναι τα κοσμήματα με ποικίλα περίαπτα-εξαρτήματα από τα νεκροταφεία της Κνωσού, του Πρινιά, των Αρκάδων και το Ιδαίο Άντρο. Ξεχωρίζουν το κόσμημα με εξάρτημα από ορεία κρύσταλλο σχήματος ημισελήνου που κοσμείται με κοκκίδωση και συρματερή και κρέμεται από αλυσίδες, το εντυπωσιακό χρυσό περίαπτο που κοσμείται με ανθρώπινα κεφάλια και μικρά πουλιά και τονίζεται με λεπτότατη χρυσοκοκκίδωση, το χρυσό περίαπτο σχήματος ημισελήνου, το μικρό χρυσό σφυρήλατο σε σχήμα χτενιού και το ελλειπτικό χρυσόδετο περίαπτο στο οποίο χρησιμοποιήθηκε ένθετη μία μινωική σφραγίδα από αμέθυστο. Τα περιδέραια έχουν χάντρες από χρυσό, γυαλί, φαγεντιανή και ημιπολύτιμους λίθους, όπως το περιδέραιο με τις μεγάλες χάντρες από ορεία κρύσταλλο. Τα δακτυλίδια είναι είτε απλά ταινιωτά είτε διακοσμημένα με ένθετη ύλη ή σφυρήλατα με διακόσμηση.

Διάφορα εξαρτήματα, όπως οι ωραίοι μικροί χρυσοί κριοφόροι, το μικροσκοπικό έντομο, η λεπτοδουλεμένη σφυρήλατη δαιδαλική κεφαλή και το μικρό περίαπτο-λεοντοκεφαλή, μαρτυρούν επίσης την ανάπτυξη της χρυσοτεχνίας. Χρυσά περίτμπα ελάσματα, σφυρηλατημένα και κομμένα σε διάφορα σχήματα όπως ρόδακα ή οκτώσχημης ασπίδας και διακοσμημένα με ανάγλυφο ή εγχάραξη, διακοσμούσαν μάλλον ενδύματα. Άλλα ελάσματα απεικονίζουν διάφορες σκηνές και μυθολογικές παραστάσεις. Σ' ένα περίτμπα χρυσό έλασμα από την Κνωσό, που χρονολογείται στα μέσα του 8ου αι. π.Χ., παριστάνεται ένας άνδρας με ξίφος και κράνος που αγωνίζεται να καταβάλει δύο λιοντάρια. Ανάλογο θέμα επαναλαμβάνεται ανάγλυφα σε μία χρυσή ταινία των αρχών του 7ου αι. π.Χ. από την Κνωσό επίσης, ενώ σε περίτμπα χρυσό έλασμα της ίδιας εποχής από το Ιδαίο Άντρο απεικονίζονται οι Διόσκουροι και η Ελένη. Όπως και στις υπόλοιπες τέχνες από τον 7ο-6ο αι. π.Χ. και εξής παρουσιάζεται στασιμότητα στη χρυσοχοΐα και τη μεταλλοτεχνία. Στην Κλασική περίοδο, όπως και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, κατασκευάζονται και στην Κρήτη επιχρυσωμένα πήλινα κοσμήματα. Η παραγωγή κοσμημάτων αυξάνεται κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο και η ποιότητα βελτιώνεται. Κατασκευάζονται περιδέραια, ωραία βραχιόλια και δακτυλίδια, περόνες και περίτεχνα σκουλαρίκια από χρυσό και ημιπολύτιμους λίθους.

[Σελ. 390]: Περίαπτα και επιστήθια κοσμήματα από χρυσό και ένθεμα ορείας κρυστάλλου, με συρματερή και κοκκιδωτή διακόσμηση. Εξαιρετικής ποιότητας είναι το περίτεχνο μεγάλο κόσμημα με κόσμιση σπειρών, πτηνών και δύο γυναικείων κεφαλών στις απολήξεις του καμπύλου στελέχους και το επιστήθιο κόσμημα που κρέμεται από αλυσίδες και κοσμείται με κρυστάλλινο ένθεμα σχήματος ημισελήνου και εξαρτήματα σε σχήμα ημισελήνου και πλιακού δίσκου. Από θολωτό τάφο στον Τεκέ Κνωσού. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Τρία κοσμήματα σε σχήμα εντόμου, από έλασμα χρυσού με κοκκιδωτή διακόσμηση.
Από το βόρειο νεκροταφείο Κνωσού και το Αφρατί (8ος-7ος αι. π.Χ.).

Χρυσό κόσμημα σε μορφή κριοφόρου από τον Τεκέ Κνωσού (7ος αι. π.Χ.).

Χρυσό εξάρτημα περιδεραίου με απεικόνιση προσωπείου από τη Λύττο (7ος αι. π.Χ.).

[Σελ. 393]: Διάτμητο χρυσό φύλλο με απεικόνιση θεϊκής μορφής, τύπου του «ποτνίου θηρών» που δαμάζει λιοντάρια, θέμα γνωστό από την ανατολική εικονογραφία. Βόρειο νεκροταφείο Κνωσού, Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Ασημένια βραχιόλια με απολήξεις σε σχήμα κεφαλών κριών, από τάφο στην περιοχή Κνωσού. Ελληνιστική περίοδος (3ος-2ος αι. π.Χ.).

Μεγάλες ασημένιες περόνες με δισκοειδή κεφαλή, από την Πραισό και το Αφρατί. Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος (7ος αι. π.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με δακτυλιόλιθο από λαζουρίτη με παράσταση δαφνοστεφανωμένης κεφαλής, πιθανόν Διονύσου. Λύττος, Ρωμαϊκή περίοδος (3ος αι. μ.Χ.).

Χρυσό δακτυλίδι με δακτυλιόλιθο από σάρδιο, με εγχάρακτη παράσταση Δία-Σεράπιος που φέρει «μόδιο» και πατά σε αετό. Λεβίνα, Ρωμαϊκή περίοδος (2ος αι. μ.Χ.).

Σπάνιας τεχνικής γυάλινο μυροδοχείο με πολύχρωμες και χρυσές φλεβώσεις. Από τάφο στην περιοχή Κνωσού. Ελληνιστική περίοδος (3ος-2ος αι. π.Χ.).

[Σελ. 395]: ΠΑΝΩ: Δύο χρυσά ενώτια σε μορφή πτερωτής Νίκης, που κρέμεται από διακοσμητικό ρόδακα. Καλό Χωριό, Ελληνιστική περίοδος (2ος αι. π.Χ.). ΚΑΤΩ: Περιδέραιο από χάντρες σε σχήμα «λέσβιου κυμάτιου». Ασίτες, Ελληνιστική περίοδος (1ος π.Χ.).

Με την έλευση των Δωριέων εμφανίζονται και στην Κρήτη τα σιδερένια επιθετικά όπλα. Τα χάλκινα ξίφη αντικαθίστανται από τα πιο ανθεκτικά και ελαφρότερα σιδερένια. Κύρια επιθετικά όπλα εξακολουθούν να είναι το δόρυ, το ξίφος και το τόξο. Οι πολυάριθμες σιδερένιες και χάλκινες αιχμές βελών και οι απεικονίσεις τοξοτών σε διάφορες παραστάσεις και σε ένα ειδώλιο από τη Σύμη απηχούν την επίδοση των Κρητών στην τοξοβολία. Η χάλκινη επένδυση μιας φαρέτρας από την Κνωσό διακοσμείται με ανάγλυφες παραστάσεις ανδρικής μορφής — του «Ποτνίου Θηρών», του θεού των άγριων ζώων που δαμάζει λιοντάρια ανάμεσα σε σφίγγες. Είναι από τα πρωιμότερα έργα της κρητικής μεταλλοτεχνίας που έως τον 6ο αι. π.Χ. παράγαγε είδη του αμυντικού οπλισμού εξαιρετικής ποιότητας διακοσμημένα με διάφορες σκηνές μάχης, μυθολογικές παραστάσεις και φανταστικά ζώα, συνδυάζοντας ελληνικά και ανατολικής προέλευσης θεματικά και τεχνοτροπικά στοιχεία. Από τον 9ο αι. π.Χ. και εξής οι εμπορικές επαφές της Κρήτης με τη Συροπαλαιστίνη, την Αίγυπτο και την Κύπρο ευνοούν τις πολιτισμικές επιδράσεις και συμβάλλουν στην αναβίωση της λαμπρής μινωικής παράδοσης της μεταλλοτεχνίας και στη δημιουργία σημαντικών εργαστηρίων, όπως του Ιδαίου Άντρου, των Αρκάδων, της Κνωσού, της Δρήρου και της Αξού, που παράγαγαν σπουδαία έργα. Εξαιρετικής ποιότητας είναι και τα διακοσμημένα είδη του αμυντικού οπλισμού, ασπίδες, κράνη, θώρακες και μίτρες. Οι περίφημες αναθηματικές ασπίδες από το Ιδαίο Άντρο, χρονολογούμενες προς τα τέλη του 8ου και τις αρχές του 7ου αι. π.Χ., φέρουν έκκρουστες παραστάσεις, με ισχυρές ανατολικές επιδράσεις, στις οποίες απει-

κονίζεται η θεά της φύσης και των θηραμάτων, η «Ποτνία Θηρών», ανάμεσα σε λιοντάρια, σκηνές όπου άνδρες μάχονται λιοντάρια, σφίγγες και φίδια. Οι ασπίδες έχουν κεντρικό προεξέχοντα «ομφαλό» σχήματος λεοντοκεφαλής ή αετού, σφίγγες και φίδια. Από το Ιδαίο Άντρο επίσης προέρχονται άλλα σημαντικά έργα της μεταλλοτεχνίας, όπως το τύμπανο με την παράσταση του Διός που παριστάνεται να πατά πάνω σε ταύρο και να εξοντώνει ένα λιοντάρι με τα χέρια του, ενώ περιστοιχίζεται από τους Κουρήτες που απεικονίζονται σαν αστυριακοί δαίμονες να κρούουν τύμπανα. Σύμφωνα με τη μυθολογία ο Δίας ανατράφηκε στο Ιδαίο Άντρο και οι δαίμονες Κουρήτες έκρουαν τύμπανα για να μην ακούσει το κλάμα του βρέφους ο πατέρας του ο Κρόνος που κατάπινε τα παιδιά του. Άλλα ενδιαφέροντα έργα μεταλλοτεχνίας από το Ιδαίο είναι οι χάλκινες φιάλες, όπως μία με παράσταση χορού γυναικών και προσφοράς πουλιών και ψαριών στη θεότητα και άλλες με σειρές ζώων όπως ταύροι και ελάφια. Σημαντικός είναι ακόμη ο διάτμπος διάκοσμος από υποστάτη λέβητα από το Ιδαίο Άντρο, όπου απεικονίζεται ένα πλοίο με κωπηλάτες, μία ανδρική μορφή με κράνος και ασπίδα και μία γυναικεία μορφή με υψωμένα χέρια. Έχει υποτεθεί ότι πρόκειται για την απαγωγή της Αριάδνης από τον Θησέα. Σε άλλα θραύσματα απεικονίζεται ένα μεγάλο πουλί που επιτίθεται σ' ένα ναύτη, άρματα, πολεμιστές, γυναίκες, ζώα και σφίγγες. Στα εξαρτήματα του αμυντικού οπλισμού εντάσσεται η αναθηματική, χάλκινη ζώνη από γεωμετρικό τάφο της περιοχής Κνωσού που κοσμείται με έκκρουστη παράσταση ιερού και θεϊκής τριάδας με έναν άρρενα και δύο γυναικείες θεότητες, που προστατεύεται από παραταγμένους τοξότες, ενώ δέχεται επίθεση από πολεμικά άρματα. Πρόκειται επίσης για κρητικό έργο με ισχυρές ανατολικές επιδράσεις. Άλλα σημαντικά είδη του αμυντικού οπλισμού ήταν οι θώρακες, όπως ο μικρός θώρακας παιδιού ή εφήβου από τους Αρκάδες. Οι θώρακες αποτελούνταν από τμήματα συνενωμένα με καρφιά ή γάντζους.

Το κρητικό κράνος ήταν παραλλαγή του κορινθιακού. Ορισμένα κράνη, εξαιρετικά δείγματα της κρητικής μεταλλοτεχνίας, κοσμούνται με διάφορες παραστάσεις και φέρουν επιγραφές με τα ονόματα των αναθετών που τα αφιέρωσαν σε ιερά. Το κράνος από την Αξό του 7ου αι. π.Χ. κοσμείται με Πήγασο, το φτερωτό άλογο, και δράκοντες.

Ιδιαίτερο, κρητικό εξάρτημα του αμυντικού οπλισμού ήταν η μίτρα, ημικυκλικό έλασμα που κρεμόταν από το θώρακα ή τη ζώνη και προστάτευε το υπογάστριο του πολεμιστή. Ενδιαφέρουσες είναι οι μίτρες με ονόματα αναθετών και οι διακοσμημένες, όπως η μίτρα από τους Αρκάδες με δύο πάνθηρες με ένα κοινό κεφάλι, ή οι μίτρες από την Αξό με επιφάνειες θεοτήτων, της Αθηνάς και μιας πολεμικής θεότητας με φτερωτό θώρακα που περιστοιχίζεται από τέσσερις νέους. Τον στρατιωτικό χαρακτήρα της δωρικής κοινωνίας επιβεβαιώνουν και πολλά μικρογραφικά πύλινα και χάλκινα αναθήματα-ομοιώματα όπλων, μίτρες, θώρακες, περικνημίδες που αφιερώθηκαν από πολεμιστές στα ιερά.

Έργα της κρητικής τορευτικής ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι τα χάλκινα περίτμπα ελάσματα, αφιερώματα αναθετών στο ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου, με παραστάσεις κυνηγιού και μεταφοράς θηραμάτων που σχετίζονται με τα μυθικά δωρικά έθιμα ενθουσιασμού των εφήβων.

Συνθέσεις, πιθανόν με μυθολογικό περιεχόμενο, από τη διακόσμηση των πλευρών
χάλκινου υποστάτη από το Ιδαίο Άντρο. Εικονίζονται οπλίτες, άρματα, ζώα, γυναικεία
μορφή με ξίφος καθώς και πλοίο με κοπιλάτες και ζεύγος οπλίτη και γυναικείας
μορφής. Έχει υποτεθεί ότι πρόκειται για την απαγωγή της Αριάδνης
από τον Θησέα. Γεωμετρική περίοδος (8ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο τύμπανο από το Ιδαίο Άντρο με παράσταση που απηχεί το μύθο της γέννησης και ανατροφής του Δία στην Κρήτη από τους Κουρήτες. Στο κέντρο απεικονίζεται ο Δίας που πατά σε ταύρο και δαμάζει λιοντάρι. Πλαισιώνεται από τους Κουρήτες, που παριστάνονται σαν φτερωτοί ασσυριακοί δαίμονες να κρούουν τύμπανα. Έργο με έντονη επίδραση από την ανατολική εικονογραφία. Χρονολογείται στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Χάλκινο περίτμυτο έλασμα από το ιερό Σύμης Βιάννου, με παράσταση λάτρη-αναθέτη που μεταφέρει στον ώμο για προσφορά και θυσία αίγαγρο δεμένο από τα πόδια (7ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο περίτμυτο έλασμα με παράσταση Ερμή που απεικονίζεται ως τοξότης με φτερωτά πέδιλα και κλαδιά στο κεφάλι, άμεση αναφορά στην βλαστική-γονιμική του υπόσταση. Από το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου. Αρχαϊκή περίοδος (6ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο περίτμητο έλασμα από το ιερό Σύμης Βιάννου με παράσταση λάτρη-αναθέτη που εικονίζεται να μεταφέρει αίγαγρο για προσφορά στο ιερό (7ος αι. π.Χ.).

Ασημένιο νόμισμα Κνωσού με παράσταση του λαβυρίνθου στη μία όψη και κεφαλής Δίμητρας στη δεύτερη (3ος αι. π.Χ.).

Ασημένιο νόμισμα Γόρτυνας με παράσταση γυναικείας μορφής πάνω σε δένδρο στη μία όψη και ταύρου στη δεύτερη, εικόνες που παραπέμπουν στο μύθο της απαγωγής της Ευρώπης από τον Δία-ταύρο. Σύμφωνα με το μύθο η ερωτική τους συνεύρεση έγινε κάτω από έναν πλάτανο στη Γόρτυνα.

6. Νομισματοκοπία

Η κοπή νομίσματος διαπιστώνεται στην Κρήτη μόλις στον 5ο αι. π.Χ., αρκετά αργότερα απ' ό,τι στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Πιθανόν αυτό σχετίζεται με τις συντηρητικές πολιτειακές και κοινωνικές δομές που ίσως προκάλεσαν μια ανασχεση εξέλιξης προς τη νομισματική οικονομία. Τα πρώτα κρητικά νομίσματα κόπηκαν από την Κυδωνία το 474-450 π.Χ. και ήταν αργυρά. Ακολουθούν μέσα στο β΄ μισό του ίδιου αιώνα η Γόρτυνα και η Φαιστός και κατόπιν η Κνωσός και η Λύττος. Στα νομίσματα αυτά απεικονίζονται ως αναγνωρίσιμα σύμβολα σκηνές της μυθολογίας που σχετίζονται με τις πόλεις, όπως η απαγωγή της Ευρώπης (Γόρτυνα, Φαιστός) και ο μύθος του Μινώταυρου (Κνωσός). Από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και στα ελληνιστικά χρόνια, η νομισματοκοπία γίνεται εντατικότερη, με κοπή κυρίως αργυρών νομισμάτων έως το 270 π.Χ. και χαλκών έως το 200 π.Χ. Τον δεύτερο αιώνα π.Χ. ξαναρχίζουν οι κοπές σε αργυρο και συνεχίζονται σε χαλκό. Αξιόλογα είναι τα τετράδραχμα της Γόρτυνας, της Λύττου και της Κνωσού, που χρονολογούνται στα τέλη του αιώνα. Τον 1ο αι. π.Χ. αντιγράφεται το αττικό τετράδραχμο και απλώς προστίθεται το ιδιαίτερο σύμβολο της κάθε πόλης, όπως ο λαβύρινθος της Κνωσού. Η κρητική νομισματική θεματολογία περιλαμβάνει μυθολογικές «διηγήσεις», θεούς, ημίθεους, δαιμονικά όντα και ποικίλα σύμβολα και ειδικά «κρητικά» θέματα όπως ο Μίνωας, ο Μινώταυρος και ο Τάλως. Νομίσματα απ' όλο τον ελλαδικό και μεσογειακό χώρο κυκλοφορούσαν ευρύτατα στην Κρήτη, αλλά πολύ λιγότερο συνέβαινε το αντίθετο. «Θησαυροί» νομισμάτων χρονολογούμενοι πριν από τη ρωμαιοκρατία έχουν βρεθεί κυρίως σε θέσεις της κεντρικής Κρήτης, όπως στο Χάρακα, τη Χερσόνησο και την Κνωσό.

Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση τον 1ο αι. π.Χ. ορισμένες πόλεις, όπως η Κνωσός και κυρίως η Γόρτυνα, έχουν δικαίωμα να κόβουν νομίσματα προσαρμοσμένα στο ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα. Από τον 2ο αι. μ.Χ. όλες οι τοπικές κοπές σταματούν και κυκλοφορούν μόνο τα κρατικά νομίσματα της Ρώμης. Στα ρωμαϊκά νομίσματα απεικονίζεται η κεφαλή του αυτοκράτορα στη μία όψη και διάφορα θέματα στην πίσω όψη. Οι τοπικοί μύθοι της Κρήτης εμφανίζονται όλο και λιγότερο έως το τέλος της ρωμαιοκρατίας τον 3ο αι. μ.Χ.

Ενεπίγραφη λίθινη στήλη από το ιερό του Δικταίου Διός στο Παλαίकाστρο, με τον ύμνο στον Κρηταγενή Δία, τον «Μέγιστο Κούρο», προστάτη των πόλεων, των νέων και της φύσης. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ., αλλά θεωρείται ότι το κείμενο ανάγεται σε παλαιότερη εποχή.

7. Γραφή – Επιγραφές

Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκού κόσμου και της κεντρικής ανακτορικής εξουσίας, δεν υπάρχουν γραπτά κείμενα στον ελληνικό χώρο μέχρι τα μέσα του 8ου αι. π.Χ. Οι εμπορικές επαφές έφεραν τους Έλληνες σε επαφή με τους Φοίνικες στη Συροπαλαιστίνη και με τη γραφή τους την οποία υιοθέτησαν και άρχισαν να γράφουν την ελληνική γλώσσα με το φοινικικό αλφάβητο, τα «Φοινικία γράμματα». Το δωρικό, κρητικό αλφάβητο είναι πολύ κοντά στο φοινικικό πρότυπό του. Οι πρώτες επιγραφές γράφονταν «επί τα λαιά», από δεξιά προς τα αριστερά, και στη συνέχεια «βουστροφηδόν», δηλαδή μία σειρά από αριστερά προς τα δεξιά και μία αντίστροφα. Από τις πρωιμότερες επιγραφές είναι οι νόμοι των πόλεων όπως της Δρήρου, των μέσων του 7ου αι. π.Χ. Η γνωστότερη όμως κρητική επιγραφή είναι ο κώδικας των Νόμων της Γόρτυνας, η μεγαλύτερη ελληνική επιγραφή, γραμμένη σε λίθινες πλάκες και εντοιχισμένη σε κυκλικό οικοδόμημα στον αρχαιολογικό χώρο της Γόρτυνας. Άλλες πρώιμες, σύντομες επιγραφές είναι οι αναθηματικές που γράφονταν σε κράνη ή άλλα μέρη της πανοπλίας και ανετίθεντο σε ιερά.

Μετά τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. υιοθετείται και στην Κρήτη το ιωνικό αλφάβητο της Μιλήτου, όπως και στις άλλες ελληνικές περιοχές, αλλά η διάλεκτος εξακολουθεί να είναι η δωρική. Εκτός από τους θρησκευτικούς νόμους, τις αναθηματικές, τις τιμητικές επιγραφές, τα ψηφίσματα και τις επιτύμβιες, οι περισσότερες επιγραφές περιέχουν κείμενα συνθηκών που καθορίζουν συμμαχίες εντός και εκτός Κρήτης, κυρίως κατά την Ελληνιστική περίοδο των μεγάλων αναταραχών και των εμφύλιων κρητικών συγκρούσεων. Οι επιγραφές των ύστερων αυτών χρόνων είναι γραμμένες στη λεγόμενη κοινή ελληνική με στοιχεία της δωρικής διαλέκτου.

Μία ιδιαίτερη κατηγορία επιγραφών που βρέθηκαν στην περιοχή Πραισού της ανατολικής Κρήτης είναι οι λεγόμενες «ετεοκρητικές» που γράφονταν από τον 6ο έως τον 2ο αι. π.Χ. με ελληνικό αλφάβητο, αλλά σε γλώσσα άγνωστη που θεωρείται ότι είναι η πανάρχαιη γλώσσα των Μινωιτών που διατηρήθηκε και μιλιόταν από κάποιες ομάδες στα απομονωμένα ορεινά μέρη.

Μετά τη ρωμαϊκή επιβολή το 67 π.Χ., υπάρχουν τιμητικές επιγραφές για τους ρωμαίους αυτοκράτορες και πολλές επιγραφές δημόσιου και ιδιωτικού χαρακτήρα. Στο τέλος της Ρωμαϊκής περιόδου, τον 2ο-3ο αι. μ.Χ. χρονολογείται ο περίφημος «κουρητικός ύμνος» προς τον Δία που προέρχεται από το ιερό του Δικταίου Διός στο Παλαίκαστρο της ανατολικής Κρήτης. Το κείμενο του ύμνου, που ανάγεται σε εποχή παλαιότερη της ίδιας της επιγραφής, είναι παράκληση προς τον «Μέγιστο Κούρο», τον Δία, που οι λάτρεις τον καλούν να εμφανιστεί στην τελετή που γίνεται προς τιμήν του και να γονιμοποιήσει τους αγρούς και τα ποίμνια.

Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

... τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσός, μεγάλη πόλις, ἔνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστῆς...

ΟΔΥΣΣΕΙΑ, τ 178

ο ένδοξο μινωικό παρελθόν της Κρήτης και οι πανάρχαιες παραδόσεις της άφησαν ισχυρές μνήμες στους μεταγενέστερους και τροφοδότησαν με πλούσιο υλικό την ελληνική μυθολογία.

Η μινωική λατρεία των δυνάμεων της φύσης, η εξάπλωση της μινωικής ισχύος, η αίγλη του λαμπρού μινωικού πολιτισμού με κεντρική μορφή τον βασιλέα της Κνωσού και ηγεμόνα της Κρήτης, τον Μίνωα, αποτέλεσαν το υπόβαθρο της παράδοσης γύρω απ' την οποία διαμορφώθηκαν οι αρχαίοι μύθοι που σχετίζονται με την Κρήτη.

Σύμφωνα με τους κυριότερους από τους μύθους αυτούς, η Ρέα γέννησε τον Δία, τον κορυφαίο θεό του ελληνικού πανθέου, σε μια σπηλιά της Κρήτης όπου κατέφυγε για να κρύψει το νεογέννητο απ' τη μανία του συζύγου της του Κρόνου που κατάπινε τα παιδιά του. Η αίγα-νύμφη Αμάλθεια έτρεφε το βρέφος με το γάλα της, ενώ την προστασία και την ανατροφή του ανέλαβαν οι Κρητικοί αγαθοί δαίμονες, οι Ιδαίοι Δάκτυλοι και οι Κουρήτες, που έκρουαν τύμπανα για να μην ακούσει το κλάμα του νεογέννητου ο Κρόνος. Έτσι, ο Ζευς ονομάστηκε Κρηταγενής, και ως νεαρός θεός διαδέχτηκε τον μινωίτη θεό της βλάστησης.

Αργότερα ο Δίας, μεταμορφωμένος σε ταύρο, το ιερό ζώο της μινωικής Κρήτης, απήγαγε την Ευρώπη, κόρη του βασιλιά της Φοινίκης, την έφερε στην Κρήτη κι ενώθηκε μαζί της κάτω από έναν πλάτανο στη Γόρτυνα. Απ' την ένωσή τους γεννήθηκαν τρία αγόρια: ο Μίνωας, ο Ραδάμανθυς και ο Σαρπηδόνας. Ο Δίας έδωσε την Ευρώπη ως σύζυγο στον Αστερίωνα, βασιλιά της Κρήτης που υιοθέτησε τα παιδιά της κι έτσι ο Μίνωας, ο γιος του Δία, κληρονόμησε το θρόνο της Κρήτης. Ο ξακουστός Μίνωας, ο θεογενής βασιλιάς της Κρήτης, πρωταγωνιστεί στους κρητικούς μύθους. Στην αρχαία παράδοση παρουσιάζεται με αντιφατικά χαρακτηριστικά, ως σοφός και δίκαιος ηγεμόνας αλλά και ως σκληρός, βίαιος και φορολόγος δυνάστης. Η θετική όψη του Μίνωα επικρατούσε πάντως στην αντίληψη των αρχαίων, που πίστευαν ότι μετά το θάνατό του ορίστηκε επικεφαλής των τριών δίκαιων κριτών του Άδη. Είχε άλλωστε καταξιωθεί ως σοφός νομοθέτης που θέσπισε νόμους και ασκούσε δίκαια την εξουσία, σύμφωνα με τα προστάγματα που του παρέδιδε ο πατέρας του ο Δίας κάθε εννέα χρόνια.

Ο Μίνωας νυμφεύτηκε την Πασιφάν, κόρη του Ήλιου και της νύμφης Κρήτης, κι απέκτησε μαζί της πολλούς απογόνους, γιους και κόρες, που οι περιπέτειες και η δράση τους παρουσιάζονται σε μια σειρά μύθων. Άλλες παράλληλες μυθικές διηγήσεις αναφέρονται στα δραματικά

συμβάντα που εκτυλίχθηκαν στο ανάκτορο της Κνωσού. Ο Μίνωας έλαβε ως γαμήλιο δώρο από τον θεό Ποσειδώνα έναν λευκό ταύρο που όφειλε να τον θυσιάσει στον θεό, δεν τήρησε όμως το χρέος του και για τιμωρία ο Ποσειδώνας εμφύσησε στην Πασιφάη σφοδρό έρωτα για τον όμορφο ταύρο. Ο Δαίδαλος, ο μυθικός καλλιτέχνης, ανανεωτής των τεχνών και δημιουργός θαυμαστών αγαλμάτων κατά την παράδοση, που ζούσε τότε στο ανάκτορο της Κνωσού και δημιουργούσε στην υπηρεσία του Μίνωα, βοήθησε την Πασιφάη να ενωθεί με τον ταύρο. Σύμφωνα με την ευφάνταστη εκδοχή του μύθου, ο Δαίδαλος κατασκεύασε ένα ξύλινο ομοίωμα αγελάδας μέσα στο οποίο μπήκε η Πασιφάη κι ενώθηκε με τον ταύρο. Από την αφύσικη αυτή ένωση γεννήθηκε ο Μινώταυρος, ένα ανθρωποφάγο τέρας με σώμα ανθρώπου και κεφαλή ταύρου που ο Μίνωας φυλάκισε στον Λαβύρινθο, το χαώδες πολύπλοκο οικοδόμημα που είχε κατασκευάσει ο Δαίδαλος στην Κνωσό. Στον φοβερό Μινώταυρο ρίχνονταν βορά κάθε χρόνο επτά νέοι και επτά νέες από την Αθήνα, ως φόρος αίματος μετά την ήττα των Αθηναίων σε έναν πόλεμο με τον Μίνωα. Ο Θησέας, γιος του βασιλιά της Αθήνας Αιγέα, αποφάσισε ν' απαλλάξει την πατρίδα του από την αιματηρή ρήτρα και έφτασε στην Κρήτη μαζί με τους μελλοθάνατους νέους. Στην Κνωσό ερωτεύτηκε τον Θησέα η κόρη του Μίνωα η Αριάδνη, που με τις συμβουλές του επινοητικού Δαίδαλου βοήθησε τον Θησέα να σκοτώσει τον Μινώταυρο και να κατορθώσει να βγει απ' τον πολύπλοκο Λαβύρινθο, δένοντας στην είσοδο ένα κουβάρι κλωστής. Ο Θησέας έφυγε απ' την Κρήτη παίρνοντας μαζί του την Αριάδνη κι ο Δαίδαλος αντιμετώπισε την οργή του Μίνωα που τον κράτησε δέσμιος και δεν του επέτρεπε να εγκαταλείψει την Κρήτη, για τον επιπλέον λόγο ότι δεν ήθελε να δημιουργηθούν αλλού τα θαυμαστά έργα που ο περίφημος τεχνίτης είχε κατασκευάσει στην Κνωσό. Τότε ο πολυμήχανος Δαίδαλος κατασκεύασε μεγάλα φτερά από κερί και μ' αυτά πέταξε μακριά απ' την Κρήτη μαζί με τον νεαρό γιο του τον Ίκαρο. Όμως ο Ίκαρος, παρακούοντας τον πατέρα του, πέταξε ψηλά στον αέρα, ο ήλιος έλιωσε τα φτερά του κι έτσι έπεσε και πνίγηκε στη θάλασσα, που ονομάστηκε Ικάριο πέλαγος. Σύμφωνα με την παράδοση ο Μίνωας καταδίωξε τον Δαίδαλο μέχρι τη Σικελία. Εκεί ο ξακουστός Μίνωας θανατώθηκε μέσα στο λουτρό από τις κόρες του τοπικού βασιλιά Κώκαλου που συνεννοήθηκαν με τον Δαίδαλο και, σύμφωνα με το μύθο, τάφηκε στη Σικελία.

Οι αδελφοί και οι απόγονοι του Μίνωα πρωταγωνιστούν σ' άλλες διηγήσεις. Ο ένας αδελφός του, ο Ραδάμανθυς, βασίλευσε στη Φαιστό και επέβαλε την τάξη στα νησιά του Αιγαίου, ο άλλος αδελφός, ο Σαρπηδόνας, βασίλευσε στη Μίλητο της Μικράς Ασίας την οποία ίδρυσε ο ίδιος. Απόγονοι του Μίνωα αποίκισαν τα νησιά του Αιγαίου, ο Στάφυλος την Πεπάρηθο (Σκόπελο), ο Θόας τη Θήρα, ο Οينوπίων τη Χίο, ο Αλθαιμένης τη Ρόδο, ο Νάξος συνδέεται με την ομώνυμη Νάξο και ο Κύδων με την πόλη Κυδωνία της Δυτικής Κρήτης. Ο Ιδομενέας, εγγονός του Μίνωα και βασιλιάς της Κνωσού, πήρε μέρος στον Τρωικό πόλεμο με ογδόντα πλοία. Ήταν ανδρείος πολεμιστής και ο μόνος από τους αρχηγούς του ομηρικού έπους που κατάφερε να οδηγήσει σώους τους άνδρες του πίσω στην πατρίδα.

Οι γοπτευτικοί αρχαίοι μύθοι, παρά την ευφάνταστη διηγηματική τους ελευθερία, εμπεριέχουν συχνά έναν ανιχνεύσιμο πυρήνα ιστορικού-πολιτισμικού υπόβαθρου. Ο σοφός νομοθέτης Μίνωας συμβολίζει την ευνομία της Κρήτης, ο μυθικός τεχνίτης Δαίδαλος την πρωτοπορία της στις τέχνες και στην καλλιτεχνική δημιουργία, ο Λαβύρινθος ανακαλεί το πολύπλοκο ανάκτορο της Κνωσού κι ο ταυράνθρωπος Μινώταυρος τα ταυροκαθάψια. Οι διηγήσεις για τις εκστρατείες του Μίνωα και την αποίκιση του Αιγαίου από τους αδελφούς, τους γιους και τους απογόνους του απηχούν τη μινωική θαλασσοκρατία, την εξάπλωση στα νησιά, στα παράλια της Μικρασίας και στον ευρύτερο μεσογειακό κόσμο κι επαληθεύονται από παλαιότερες και πρόσφατες ανα-

σκαφές που πιστοποιούν τη μινωική παρουσία σε πολυάριθμες θέσεις από τη Θήρα ως τη Σαμοθήρα, από τα Κύθηρα ως τη Ρόδο, από την Κέα και τη Μήλο ως τη μικρασιατική Μίλητο και τη συροπαλαιστινιακή ακτή.

Η αρχαία τέχνη άντλησε συχνά τα θέματά της από την κρητική μυθολογία. Η διαχρονική εξέλιξη απήχηση των κρητικών μύθων, άφθαρτη ως τις μέρες μας, τροφοδότησε με ισχυρά συμβολικά μοτίβα τη σύγχρονη εικαστική και λογοτεχνική δημιουργία, από τον Μινώταυρο των σουρεαλιστών και του Πικάσο ή τον Ταύρο-Δία με την Ευρώπη του Κάρο ως τους Λαβύρινθους του Μπόρχες.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Η Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α Σ

- Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Μινωικός Πολιτισμός*, Ηράκλειο
- Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Η μινωική θεά μεθ' υψωμένων χειρών, *Κρητ. Χρον.* 12, 1958, 179-299
- Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Υστερομινωικοί τάφοι λιμένος Κνωσού (Κατσαμπά)*, Αθήνα 1967
- ST. ALEXIOU - P. WARREN, The Early Minoan Tombs of Lebena, Southern Crete, *SIMA XXX*, Säveladen 2004
- P. P. BETANCOURT, *The History of Minoan Pottery*, Princeton 1985
- PH. BETANCOURT et al. (εκδ.), *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology presented to Malcolm Wiener as he enters his 65th Year*, *Aegaeum* 20, Liege, Austin Texas, 1999, vol. I - III
- H. BIESANTZ, *Kretisch - mykenische Siegelbilder*, Marburg 1954
- K. BRANIGAN, *The Foundations of Palatial Crete*, London 1970
- K. BRANIGAN, *Dancing with Death. Life and Death in Southern Crete c. 3000-2000 BC.*, Amsterdam 1993
- G. CADOGAN et al. (εκδ.), Knossos: Palace, City, State, *BSA. Studies* 12, 2004
- M.A.S. CAMERON - S. HOOD, *Catalogue of Plates in Sir Arthur Evans' Knossos fresco Atlas*, London 1967
- F. CHAPOUTHIER, Deux épées d' apparat découvertes en 1936 au palais de Malia, *Ét Crét.* V, Paris 1938
- J. N. COLDSTREAM - H. W. CATLING, Knossos North Cemetery, Early Greek Tombs, *BSA Supp.* 28, 1996
- C. DAVARAS, *Guide to Cretan Antiquities*, N. Jersey 1976
- P. DARQUE - J.-C. POURSAT (εκδ.), *L' iconographie minoenne*, Paris 1985
- P. DEMARGNE, *La Crète dédalique*, Paris 1947
- N. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ - Γ. ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, *Το δακτυλίδι του Μίνωα*, Αθήνα 2004
- C. DOUMAS, *The Wall Paintings of Thera*, Athens 1992
- J. DRIESSEN - C. MACDONALD, The Troubled Island - Minoan Crete before and after the Santorin Eruption, *Aegaeum* 17, Liege, Austin Texas 1997
- J. DRIESSEN et al. (εκδ.), *Monuments of Minos. Rethinking Minoan Palaces*, *Aegaeum* 23, Liege, Austin Texas 2002
- M. ΕΓΓΛΕΖΟΥ, *Ελληνιστική κεραμική Κρήτης: Κεντρική Κρήτη*, Αθήνα 2005
- A. EVANS, *The Prehistoric Tombs of Knossos*, London 1906
- A. EVANS, *The Palace of Minos at Knossos I-IV*, London 1921-1935
- D. EVELY, Minoan Crafts: Tools and Techniques, *SIMA XCII:1-2*, Göteborg 1993
- D. EVELY et al. (εκδ.), *Knossos. A Labyrinth of History. Papers Presented in Honour of Sinclair Hood*, Oxford 1994
- G. GESELL, *Town, Palace and House Cult in Minoan Crete*, Göteborg, 1985
- J. W. GRAHAM, *The Palaces of Crete*, Princeton 1962
- M. GUARDUCCI, *Inscriptiones Creticae*, vol. I, Roma 1935
- R. HÄGG - N. MARINATOS (εκδ.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May 1980*, Stockholm 1981
- HÄGG - MARINATOS (εκδ.), *The Minoan Thalassocracy Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1982*, Stockholm 1984
- HÄGG - MARINATOS (εκδ.), *The Function of the Minoan Places. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm 1987
- I. ΧΑΤΖΙΑΚΙΣ, *Ιστορία του Κρητικού Μουσείου και των αρχαιολογικών ερευνών εν Κρήτη*, Αθήνα 1931
- R. A. HIGGINS, *Greek and Roman Jewellery*, London 1961
- M. S. F. HOOD, *The Minoans. Crete in the Bronze Age*, London 1971
- M. S. F. HOOD, *The Arts in Prehistoric Greece*, London 1978
- R.W. HUTCHINSON, *Prehistoric Crete*, London 1962
- A. KANTA, The Late Minoan III Period in Crete: A Survey of Sites, Pottery and their Distribution, *SIMA* 58, Göteborg 1980
- O. KRZYSZKOWSKA - L. NIXON (εκδ.), *Minoan Society*, Bristol 1983
- E. KUNZE, *Kretische Bronze Reliefs*, Stuttgart 1931
- R. LAFFINEUR et al. (εκδ.), *ΤΕΧΝΗ. Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 16, Liege, Austin Texas 1997, I - III
- M. LAGOGIANNI - GEORGAKARAKOS, *Römischen Porträts Kretas I. Bezick Heraklion*, Αθήνα 2002
- A. ΛΕΜΠΙΣΣΗ, *Οι στήλες του Πρινιά*, Αθήνα 1976
- A. ΛΕΜΠΙΣΣΗ, *Το Ιερό του Ερμού και της Αφροδίτης στην Σύμη Βιάννου I, 1 Χάλκινα κρητικά τορνεύματα*, Αθήνα 1985
- D. LEVI, Festós e la civiltà minoica II, *Incunabula Graeca* 60, Roma 1976
- C. LONG, *The Ayia Triada Sarcophagus. A Study of Late Minoan and Mycenaean Funeral Practices and Cult Beliefs*, Göteborg 1974
- N. MARINATOS, *Minoan Religion*, South Carolina 1993
- Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - M. HIRMER, *Κρήτη και μυκηναϊκή Ελλάδα*, Αθήνα 1959
- H. MATTHÄUS 1980, Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur, *PBF* II 1, München 1980
- F. MATZ, *Göttererscheinung und Kultbild im minoischen Kreta*, Wiesbaden 1958
- D. MILITELLO, *Haghia Triada I, Gli affreschi*, Padova 1998
- P. MUHLY, *Μινωικός λαξευτός τάφος στον Πόρο Ηρακλείου*, Αθήνα 1992
- U. NAUMANN, Subminoische und protogeometrische Bronzeplastik auf Kreta, *AM Beiheft* 6, Berlin, 1976
- M. NILSSON, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, 2nd ed, Lund 1950

- A. ONASSOGLU, *Die "talismanischen" Siegel*, Berlin 1985
- M. PANAGIOTAKI, The Central Palace Sanctuary at Knossos, *BSA Suppl.* 31, 1999
- N. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1987
- J. D. S. PENDLEBURY, *The Archaeology of Crete: An Introduction*, London 1939
- L. PERNIER, *Il palazzo minoico di Festós I*, Roma 1935
- L. PERNIER - L. BANTI, *Il palazzo minoico di Festós II*, Roma 1951
- I. PINI, *Beiträge zur minoischen Gräberkunde*, Wiesbaden 1968
- N. ΠΛΑΤΩΝ, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου*, Ηράκλειο 1957
- N. PLATON, *Crète*, Geneva 1966
- N. ΠΛΑΤΩΝ, *Ζάκρος. Το Νέον Μινωικόν Ανάκτορον*, Αθήναι 1974
- M. R. POPHAM et al., *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos*, London 1984
- Γ. ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, *Ανθρωπομορφική πηλοπλαστική στην Κρήτη*, Αθήνα 1998
- C. RENFREW, *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium BC.*, London 1972
- B. RUTKOWSKI, *Cult Places in the Aegean World*, Wrocław 1972
- L. H. SACKETT et al., Knossos, from Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion I-II, *BSA Suppl.* 21, 1992
- Y. SAKELLARAKIS, Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch - mykenische Tieropferitual, Diss. Heidelberg, *PZ* 45, 1970, 135 - 218
- Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, *Μουσείο Ηρακλείου* (εικονογρ. Οδηγός), Αθήνα 1982
- Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, «Ο αθλητισμός στην Κρήτη και τις Μυκίνες» στο *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2003
- Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ - Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Αρχάνες. Μια νέα ματιά στη Μινωική Κρήτη*, Αθήνα 1987
- I. F. SANDERS, *Roman Crete*, Warminster 1982
- Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Μινωικόν Ζώμα*, Αθήνα 1971
- Ε. ΣΑΡΟΥΝΑ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis*, Stuttgart 1995
- O. SARGNON, *Les bijoux préhelléniques*, Paris 1987
- F. SHACHERMEYR, *Die minoische kultur des alten Kreta*, Stuttgart 1964
- J. W. SHAW, Minoan Architecture, Materials and Techniques, *Annuario* 49 (N.S. 33), 1971, 5-256
- K. SPORN, *Heiligtumter und kulte Kretas in klassischer und hellenistischer zeit*, *Studien zu antiken Heiligtumern*, Heidelberg 2002
- M. VENTRIS - J. CHADWICK, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1956
- C. VERLINDEN, *Les statuettes anthropomorphes crétoises en bronze et en plomb, du IIIe millénaire au VIIe siècle av. J.-C.*, Louvain-le-Neuve, 1984
- G. WALBERG, *Kamares. A Study of the Character of Palatial Middle Minoan Pottery*, Uppsala 1976
- G. WALBERG, *Tradition and Innovation. Essays in Minoan Art*, Mainz 1986
- P. M. WARREN, *Minoan Stone Vases*, Cambridge 1969
- P. M. WARREN, Minoan Religion as Ritual Action, *SIMA-PB* 72, Göteborg 1988
- P. M. WARREN - V. HANKEY, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol 1989
- M. H. WIENER, The nature and control of Minoan foreign trade, σε N.H. Gale (εκδ.) *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, *SIMA* 90, Göteborg 1991, 325-350
- R. F. WILLETS, *Cretan Cults and Festivals*, London 1962
- S. XANTHOUDIDES, *The vaulted tombs of Mesara*, Liverpool 1924
- J. YOUNGER, *The iconography of late Minoan and Mycenaean sealstones and finger rings*, Bristol 1988
- C. ZERVOS, *L'art de la Crète, néolithique et minoenne*, Paris 1956

Φ Ω Τ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ

Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Ηρακλείου. Φωτογράφος Γιάννης Παπαδάκης-Πλουμίδης: 12, 14-15, 16, 117 κάτω, 122 κάτω, 307, 349 κάτω, 370, 371, 375 πάνω δεξιά, 378 πάνω αριστερά, 380, 383, 388, 389, 394 μυροδοχείο & δαχτυλίδια, 395, 396, 403, 404, 410-411 ©

Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη: 19, 21 © Μουσείο Μπενάκη

[Σελ. 410-411]: Τοιχογραφία με παράσταση πιθήκου μέσα σε βραχώδες τοπίο με φυτά και άνθη, τμήμα ευρύτερης σύνθεσης από την Οικία των Τοιχογραφιών της Κνωσού. Νεοανακτορική περίοδος, περί το 1500 π.Χ.

ΝΩΤΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ - ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ

ΤΟ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Φωτογραφίες
ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΤΡΙΚΙΑΝΟΣ

Εκδοτική φροντίδα
ΕΙΡΗΝΗ ΛΟΥΒΡΟΥ

Σχεδιασμός και καλλιτεχνική επιμέλεια
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

Σελιδοποίηση: ΡΑΛΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗ, ΕΛΕΝΗ ΛΟΜΒΑΡΔΟΥ
Διαχωρισμοί - φιλμογράφηση: Δ. ΠΛΕΣΣΑΣ ΑΒΕΕ
Επεξεργασία εικόνων: ΝΙΚΟΣ ΛΑΓΟΣ, ΕΛΙΖΑ ΚΟΚΚΙΝΗ
Εκτύπωση: ΤΥΡΙΣΟΝ & ΦΩΤΟΛΙΟ ΑΕ
Βιβλιοδεσία: Κ. ΣΤΑΜΟΥ & ΣΙΑ ΟΕ
Τυπογραφική διόρθωση: ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ HANNOART SILK 170 ΓΡ. ΣΕ 17.200 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2005, ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

